

Досліджено актуальні теоретичні і практичні проблеми реалізації антикризової бюджетної політики України. Визначено роль позикового капіталу у суспільному відтворенні в умовах сучасної світової кризи. Оцінено вплив глобалізаційних процесів на розвиток ринку фінансового капіталу. Проаналізовано особливості процесів злиття і поглинання у контексті розвитку корпоративних фінансів в Україні.

Для наукових працівників, викладачів, аспірантів і студентів.

The actual theoretical and practical problems of realization of anti-crisis fiscal policy of Ukraine are investigated. A role of loan capital in a public recreation in the conditions of modern world crisis is considered. Influence of globalization processes on financial capital market development is appraised. The features of processes of confluence and absorption in the context of development of corporate finances in Ukraine are analysed.

For scientists, teachers, candidates and students.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР	В.Д. Базилевич, д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	В.М. Шелудько, канд. техн. наук, доц. (заст. відп. ред.); А.А. Чухно, д-р екон. наук, проф., акад. НАН України; Д.М. Черваньов, д-р екон. наук, проф., чл.-кор. АПН України; В.А. Євтушевський, д-р екон. наук, проф.; П.С. Єщенко, д-р екон. наук, проф.; І.О. Лютий, д-р екон. наук, проф.; В.О. Мандибура, д-р екон. наук, проф.; А.О. Старостіна, д-р екон. наук, проф.; О.І. Черняк, д-р екон. наук, проф.; В.Г. Швець, д-р екон. наук, проф.; А.В. Шегда, д-р екон. наук, проф.; С.Г. Фірсова, канд. екон. наук, доц. (відп. секр.).
Адреса редколегії	03022, Київ-22, вул. Васильківська, 90-а, економічний факультет; ☎ (38044) 259 71 82
Затверджено	Вченою радою економічного факультету 22.06.10 (протокол № 11)
Атестовано	Вищою атестаційною комісією України. Постанова Президії ВАК України №1-05/7 від 09.06.99
Зареєстровано	Міністерством інформації України. Свідоцтво про державну реєстрацію КІ № 251 від 31.10.97
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	01601, Київ-601, 6-р Т.Шевченка, 14, кімн. 43; ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28

ЗМІСТ

Голубнича Г. Рух капіталів як фактор розвитку облікових інформаційних систем в умовах глобалізації бізнесу.....	4
Рожко О. Визначення кількісних критеріїв оцінки ефективності використання державних запозичень	7
Жукова Н. Портфельне інвестування як форма інвестиційної діяльності банків в Україні.....	10
Логінова Е. Сетевое взаимодействие как фактор интеграции стран СНГ	13
Приказюк О. Фінансування сільськогосподарських товаровиробників в умовах кризи	16
Марко Є. Ринок економічної інформації: класифікаційні ознаки та організаційні передумови формування.....	20
Дишлева А. Антикризова бюджетна політика України у контексті зарубіжного досвіду	22
Лагутіна К. Злиття і поглинання у контексті розвитку корпоративних фінансів в Україні.....	25
Пилипенко Б. Особливості формування та розвитку ринку венчурного капіталу	28
Кореняко М. Фінансові інститути і кредитна експозиція в контексті глобальної фінансово-економічної кризи	31
Коваль Н. Фінансове стимулювання професійної підготовки кадрів як складова соціально-економічного зростання держави	35
Бовсунівська І. Соціально-економічна природа комунальної власності	37
Сагайдак І. Міжбюджетні трансферти – інструмент збалансування доходів і видатків місцевих бюджетів	43
Мякий М. Фінансово-економічна криза в Україні як фаза монетарного циклу	46
Жиляєва Н. Фіскальна політика держави в період світової економічної кризи та напрями підвищення її ефективності	49
Вітренко А. Історичні передумови виникнення та особливості розвитку реклами в Україні	51
Мойсеєнко Б. Кризові аспекти грошово-кредитної політики країн світу.....	55
Крупка І. Інфляція та її вплив на розвиток фінансового ринку	58
Гуляєва Л. Впровадження принципів сталого розвитку у банківському секторі економіки України.....	63
Делас В. Валютні депозитні операції комерційного банку	67

CONTENTS

Golubnitcha G. Capital movement as a factor of accounting systems development under globalization	4
Rozhko O. Determination of quantitative criteria of estimation efficiency of state borrowings using	7
Zhukova N. The portfolio investing as a form of investment functioning banks in Ukraine.....	10
Loginova E. Network cooperation as a factor of integration of CIS countries	13
Prikazyuk O. Financing of agricultural producers is in the conditions of crisis	16
Marko Ye. The market of economic information: classification features and organizational prerequisites of its formation	20
Dyshleva A. The anti-crisis budgetary policy of Ukraine in context of international experience.....	22
Lagutina K. Mergers and acquisitions in the context of the development of corporate finance in Ukraine	25
Pilipenko B. Particularities of venture capital market formation and development.....	28
Koreniako M. Financial institutions and credit exposure in the context of the global financial crisis	31
Koval N. Financial stimulation of the professional training of personals as a constituent of social economic growth of the state	35
Bovsynivska I. Social-economic nature of community property	37
Sagaidak I. Interbudget transfers as the balance instrument of the profits and expenses of the local budgets	43
Myagkiy M. Financial crisis in Ukraine as a phase of monetary cycle.....	46
Zhilyaeva N. Fiscal policy of the state in the period of world economic crisis and directions of increase of its efficiency	49
Vitrenko A . Historical conditions and peculiarities of advertising development in Ukraine	51
Moisienko B. Crisis aspects of world countries' monetary policy	55
Krupka I. Inflation and its influence on financial market development.....	58
Huliayeva L. Introduction of principles of sustainable development in the banking sector's of economy in Ukraine	63
Delas V. Foreign exchange deposit operations of a commercial bank	67

РУХ КАПІТАЛІВ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ОБЛІКОВИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ БІЗНЕСУ

Проаналізовано закономірності формування та відтворення облікових інформаційних систем. Розкрито зміст поняття інформаційного капіталу. Зроблено висновок, що рух авансованого капіталу у різних формах його прояву є головним чинником розвитку облікових інформаційних систем.

Laws of formation and reproduction of accounting information systems are analyzed. The essence of concept "informational capital" is defined. A conclusion is drawn, that movement of capital in various forms is the main factor of development accounting information systems.

Глобалізація бізнесу та окремих його складових створює умови для подальшої уніфікації обліково-аналітичної інформації, яка формується, реєструється, накопичується, узагальнюється, зберігається у фінансовій звітності підприємств та подалі передається користувачам з метою використання її в процесі прийняття економічних рішень. Найбільш динамічним напрямом розвитку обліково-аналітичних систем, починаючи з кінця XIX століття стає стандартизація фінансової звітності. Характерною рисою сучасних процесів розробки стандартів фінансової звітності у різних країнах є те, що здійснюються вони головним чином на основі уніфікації вимог до змісту та призначенню такого роду стандартів, але без об'єктивно необхідного зв'язку з діючим у цих країнах законодавством. Формування та розвиток обліково-аналітичних інформаційних систем на всіх етапах реформування національної системи бухгалтерського обліку залишалися актуальними питаннями. Особлива увага приділялася визначенню мети, завдань, об'єктів, чинників та інструментарію надання та розкриття обліково-аналітичної інформації. При цьому треба відзначити, що з перших років проведення реформи бухгалтерського обліку в Україні у якості її мети розглядалася сформована відповідно до Концептуальних основ складання та подання фінансової звітності теза, згідно якої фінансові звіти повинні відповідати "загальним вимогам більшості користувачів"¹. Практика показує, що таку більшість користувачів створюють інвестори – власники капіталів. Поступовий розвиток процесу реформування національної системи бухгалтерського обліку висвітлював та загострив проблему, яка стала в сучасних умовах однією з найактуальніших: облікова інформація існує для ринків капіталів чи ринки капіталів функціонують для створення більш якісного облікового інформаційного забезпечення діяльності суб'єктів господарювання. Звідси виникає протиріччя, сутність якого полягає у тому, що є первинним: облікова інформація чи рух капіталів та фінансові системи і ринки. Особливості існування та розв'язання цього протиріччя необхідно досліджувати з двох основних позицій: виходячи, з одного боку, з інтересів розвитку структур національного капіталу, та інтересів діяльності міжнародних корпоративних організацій в Україні, з іншого. Тобто, треба, по-перше, встановити чи існує в межах вітчизняної практики господарювання зв'язок між обліковою інформацією та рухом капіталів, фінансовими структурами і ринками; по-друге, якщо такий зв'язок існує, встановити, керуючись потребами користувачів, інформація якого змісту при цьому необхідна; по-третє, визначити характерні риси такого взаємозв'язку, умови та закономірності його встановлення, механізми регулювання. Теоретично цей взаємозв'язок може існувати, виходячи з сутності об'єктів даного дослідження: облікової інформації та капіталу,

фінансових структур, фінансових ринків. Розглянуті економічні явища в науковій літературі визначаються наступним чином: фінансові системи є "мозком економіки"², а бухгалтерський облік є мовою бізнесу. Але практика розвитку ринкових відносин в Україні показує, що цей взаємозв'язок включає до свого змісту крім позитивів, ще і певні протиріччя.

Теоретичним і практичним аспектам реформування національної системи обліку присвячені роботи вітчизняних вчених: В.Г. Швеця, Ф.Ф. Бутинця, С.Ф. Голова, В.М. Костюченко, Л.Г. Ловінської, В.М. Пархоменка, О.М. Петрука, В.В. Сопка. Окремі фундаментальні положення теорії бухгалтерського обліку, такі як визначення предмету бухгалтерського обліку та його особливостей, елементів методу та інші досліджені в роботах вчених: В.Г. Швеця, М.Т. Білухи, О.С. Бородкіна, Ф.Ф. Бутинця, В.П. Завгороднього, Ю.А. Кузьмінського, І.В. Малишева, П.П. Німчинова, В.В. Сопка, М.Г. Чумаченка. Між тим, для розв'язання визначених проблем необхідно розширити традиційні межі теорії бухгалтерського обліку, дослідивши взаємозв'язки між обліковими, економічними, фінансовими категоріями, процесами, закономірностями. Тому мета даного дослідження полягає у визначенні теоретичних та практичних засад і особливостей взаємозв'язку між рухом капіталів та обліковими інформаційними системами в межах відтворення цих систем. Об'єктом дослідження є облікові інформаційні системи та особливості впливу на механізм їх відтворення руху капіталів в сучасних умовах. Предметом дослідження є методологія та організація надання і розкриття облікової інформації в умовах реформування національної системи бухгалтерського обліку і активізації руху капіталів.

Методологію дослідження складає системний метод пізнання процесів відтворення облікових та обліково-аналітичних інформаційних систем, а також відтворення інших інформаційних систем, таких як фінансових, управлінських, статистичних, податкових. В процесі дослідження використано наступний науковий інструментарій. При дослідженні особливостей взаємозв'язку облікових інформаційних систем та фінансових систем і фінансових ринків, в межах яких відбувається рух капіталів, – загальнонаукові методи аналізу та синтезу, єдності абстрактного і конкретного, історичного підходу. Для визначення особливостей руху капіталів у сучасних умовах – в першу чергу методи економічного аналізу діяльності суб'єктів господарювання (групування, порівняння, деталізації, узагальнення, табличний, графічний), методи моделювання. Інформаційна база дослідження складається з законодавчих та нормативно-правових актів з питань господарської, фінансової діяльності, бухгалтерського обліку, аудиту, облікової політики в Україні, матеріалів статистичних збірок, наукових конференцій, програм TACIS.

¹ Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку. – Переклад з англійської за редакцією С.Ф. Голова. – Київ: Федерація професійних бухгалтерів і аудиторів в Україні, 2000. – с. 26.

² Stiglitz J. More instruments and Broader Goals: Moving toward the Post-Washington Consensus. WIDER Annual Lectures 2. – Helsinki: NU/WIDER, 1998. – www.expert.ru

Господарським кодексом України статтею 6 "Загальні принципи господарювання" визначено основні принципи ведення господарської діяльності в Україні: "забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання; свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом; *вільний рух капіталів* (курсив автор.), товарів та послуг на території України; обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави; захист національного товаровиробника; заборона незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини".¹ Таким чином, по-перше, сучасне господарювання в Україні, розвиток фінансових ринків, ринків товарів, тощо не можливий без вільного руху капіталів, який забезпечує раціональне надходження, використання та розподіл обмежених матеріальних, трудових, нематеріальних та фінансових ресурсів; по-друге, вільний рух капіталів є чинником розвитку інших базових принципів господарювання і разом з ними забезпечує ефективність економіки; по-третє, на вільний рух капіталів впливає головним чином реалізація інших господарських принципів та міжнародні економічні і соціальні процеси, як глобалізація, стандартизація, трансформація, уніфікація.

Для історичного процесу становлення облікової інформації та облікових інформаційних систем, з однієї сторони, та капіталу, фінансових систем і ринків, з іншої сторони, характерним є пріоритетність облікової інформації. Історично першою виник облік та його продукт (результат облікової діяльності) – облікова інформація. Завдяки методам обліку господарських процесів, засобів господарської діяльності та їхніх джерел була створена універсальна технологія надання економічної інформації. Практично всі етапи становлення та розвитку капіталу у різних його формах пов'язані з обліковою інформацією. Розглянемо класичну схему формування, функціонування та розвитку діяльності господарської структури в ринкових умовах:

Г – Т –	В.....	– Т' – Г'
Інвестиційна діяльність	Основна діяльність	Фінансова діяльність

де Г – авансований капітал у формі грошових коштів та їхніх еквівалентів або активів; Т – ресурси (активи), контрольовані підприємством, придбані на ринках засобів та предметів праці, нематеріальних та біологічних активів і робочої сили; ...В... – процес виробництва продукції, робіт, послуг з метою реалізації на ринках товарів, робіт, послуг – сукупність процесів вартісної та фізичної трансформації активів підприємства; Т' – нові створені продукти, роботи, послуги, які приймають економічну форму товару, на відміну від облікової категорії "готова продукція"; Г' – отримані від продажу товарів грошові кошти та їхні еквіваленти як дохід (виручка) від реалізації.

Кожна нова фаза відтворення господарської діяльності підприємства, таким чином, розпочинається з авансованого у активи підприємства капіталу у формі грошових коштів та їхніх еквівалентів або активів, які є суттєво меншими за обсягом і надходять в результаті обміну на подібні та неподібні активи, безоплатно отримані та як внески до статутного капіталу. Між тим, найважливішою складовою управління рухом авансованого капіталу є облікова інформація, на підставі якої визначаються межі формування, розподілу та подальшого відтворення індивідуального капіталу. Також

історично саме виникнення грошей традиційно пов'язується з потужним фактором розвитком обміну. Але одночасно, що теж є історичним фактом, учасники процесу обміну, як і виробництва, не могли його організувати без облікової інформації. Більш того, гроші виконують ще одну суттєву функцію, підтверджену практикою, але на яку не вказувалося в економічній літературі, – функцію універсального інформаційного інструменту, використання якого дає можливість розвивати інші складові інструментарію процесів обміну, виробництва, розподілу та постачання. Протягом століть облікова інформація набирає статусу інформаційного капіталу, поступово структурованого в усі інші форми капіталу. Рух промислового, фінансового, торговельного, банківського капіталу неможливо було б узагальнити та відобразити без облікової інформації. Постійне документування, інвентаризація, рахунки, подвійний запис, вартісна оцінка, калькулювання, бухгалтерський баланс та фінансова звітність як інструменти подання економічної інформації, та економічний аналіз як інструмент розкриття інформації стають чинниками розвитку капіталу і появи якісно нових його форм. Багато років домінуюча і загальновідома точка зору, що чинниками розвитку суспільних форм господарства та капіталу як сукупності виробничих відносин є матеріальна база – продуктивні сили (марксистське трактування) не була між тим єдиною. Великий внесок у дослідження цієї проблеми зробили вчені Київського університету імені Тараса Шевченка наприкінці XIX сторіччя та на початку XX сторіччя. Видатний український філософ, економіст С.М.Булгаков у своїй праці "Філософія господарства" критикував марксистську матеріалістичну точку зору і доказував пріоритетність "Софії" над матеріальним засадами господарювання. Дійсно, господарські механізми створює людина, але існує "Софія", яка надається людині від Бога, вона і є головним чинником розвитку господарства.² До видатної спадщини С.М. Булгакова також відноситься дослідження межі господарства та чинників, які її встановлюють, а саме: чи то засоби виробництва, чи обсяги індивідуальних капіталів і прийшов до висновку, що це інше – "Софія"³. Тому засоби господарювання (матеріальні активи) не можуть бути безпосередньо чинниками розвитку капіталу. Більш того, вони не можуть функціонувати без діяльності людини, яка володіє інформацією стосовно того, за якими технологіями управляти ними. Необхідну економіко-господарську, фінансову та іншу інформацію надавав тільки господарський облік, а пізніше, з виникненням промислового капіталу, – бухгалтерський облік. Ті ж самі засоби виробництва – "неоудухотворені" активи, також мають свою "мову" – технологічну, економічну, зрозуміти яку допомагає облікова інформація. Таким чином, навіть загальне дослідження в межах цієї роботи історичного процесу взаємозв'язку облікової інформації та капіталу дає можливість зробити висновок, що облікова інформація є головним чинником розвитку економічних процесів та явищ, і в першу чергу капіталу, фінансових систем та ринків.

У XX сторіччі та на початку XXI сторіччя ця проблема не стала менш актуальною. Нобелівські лауреати в галузі економіки Джозеф Стігліц разом з Джорджем Акерлофом, Майклом Спенсом дослідили несиметричність інформації та ефект її впливу на ринок: "... лауреати вивчали, наскільки змінюються оцінки ринку, якщо одні учасники ринку знають більше ніж інші. Це питання

² Булгаков С.М. Філософія хозяйства. – М.: Наука, 1990. – (Социологическое наследие).

³ Там же

¹ Господарський кодекс України. – К.: Атіка, 2003. – 208 с.

розглядалося науковою наукою вже давно. Праці лауреатів відносять до середини сімдесятих років. Вони розглядали різні ринки – від кредитних до сільськогосподарських. Питання це дуже важливе. Легко зрозуміти, що той, хто бере у борг, знає більше про свої можливості повернути кредит, ніж його кредитор, менеджери компанії знають більше про перспективи прибутків, ніж акціонери, клієнт страхової компанії знає більше про свої можливі ризики, ніж страхова компанія¹. Інформація, яка необхідна і якою володіють учасники ринку, – це в першу чергу облікова інформація. Практика підтверджує, що облікова інформація є чинником розвитку ринку, капіталів, фінансових систем.

Актуальність досліджень взаємозв'язку економічної, облікової інформації з ринком, капіталом в сучасних умовах також пов'язана з питаннями уточнення змісту категорії "капітал". Огляд економічної вітчизняної літератури дає можливість зробити висновок про багатоаспектність підходів до визначення цієї категорії. Капітал трактується як економічна категорія, облікова категорія, обліково-аналітична категорія, категорія фінансового менеджменту, правова категорія. В сучасній економічній літературі найбільш повно з позицій економічної теорії капітал досліджено в підручнику за редакцією В.Д. Базилевича². Ці визначення капіталу суттєво відрізняються від трактування капіталу як облікової категорії у національних Положеннях (стандартах) бухгалтерського обліку та Міжнародних стандартах бухгалтерського обліку/фінансової звітності. Співпадають лише підходи до визначення власного та залученого капіталу.³ Тому потребує подальшого розвитку поняття капіталу як облікової та обліково-аналітичної категорії.

В сучасних умовах на процеси руху капіталу в Україні впливає російський капітал. Практичними прикладами інвестування російського капіталу в економіку України є масштабні процеси, що почалися наприкінці минулого століття, придбання акцій вітчизняних підприємств (Ігулецького гірничо-збагачувального комбінату; Миколаївського глиноземного заводу; свого часу частина акцій Запорізького алюмінієвого комбінату викуплена групою "СУАЛ"; Чорноморський суднобудівний завод; шість українських підприємств зі збору та переробки чорних металів: Черкаського, Херсонського, Харківського, Миколаївського, Вінницького, Житомирського; нафтопереробний завод "ЛиНОС"; Одеський нафтопереробний завод; "Київстар"). Ще одним напрямом впливу іноземного капіталу, що є характерним для нашої країни, є інвестиції в окремі галузі економіки. Таким чином, російські компанії активно втручаються у рух капіталів на національних ринках металургійної, нафтогазової промисловості, телекомунікацій, харчової промисловості, страхового та банківського бізнесу.⁴ В перспективі це може також поширитися на розвиток транспортних ме-

реж, будівництво комунікаційних систем, житла. Злиття українського та російського капіталів відбувається у вигляді створення спільних підприємств. Суттєві зміни відбуваються в організаційно-господарських відносинах та відносинах власності як на законодавчому рівні, так і на рівні практики господарювання. Одночасно, треба зауважити, становлення вільного руху капіталів, яке затверджене в Україні законодавчо, не повинно привести до втрат можливостей авансування національного капіталу у пріоритетні види діяльності. Необхідний постійний державний моніторинг за станом тих активів, в які можна інвестувати, щоб не надійшла "криза наявності окремих груп активів як об'єктів інвестування". Головним інформаційним джерелом проведення такого моніторингу може бути тільки фінансова звітність підприємств.

Таким чином, дослідження історичних аспектів та сучасного стану визначеної у роботі проблеми взаємозв'язку облікової інформації та руху капіталів дає можливість зробити висновок, що первісною основою руху капіталів є облікова інформація. Завдяки методам обліку історично створена універсальна технологія подання економічної інформації стосовно господарської діяльності, яка обумовлена якісними характеристиками облікової інформації, що міститься у фінансовій звітності (зрозумілість, достовірність, правдивість, доречність, порівняльність). У зв'язку із цим, можна також констатувати, що виникнення та всі процеси розвитку капіталу у різних його формах та на всіх історичних етапах пов'язані з обліковою інформацією. Облікова інформація як з точки зору практики, так і з точки зору теорії створює певні умови для підвищення фінансової стабільності користувачів цієї інформації. Облікова інформація за допомогою аналітичних розрахунків створює інформаційну обліково-аналітичну базу для передбачення ризиків; для комплексного порівняння локальних обліково-аналітичних інформаційних систем різних корпорацій. Між тим, цей процес взаємодії руху капіталів та розвитку облікової інформації містить сукупність протиріч, які є як суттєвими так і несуттєвими. Наприклад, фінансова криза показала, що застосування принципу справедливої вартості в обліковій оцінці об'єктів певною мірою порушує фінансову стабільність в першу чергу нефінансових та фінансових корпорацій. У свою чергу, позитивні тенденції руху капіталів, підвищення прозорості ринків капіталу створили умови для переходу формування облікової інформації на основі системи принципів, а не правил. Міжнародними науковими школами теорії фінансової звітності приділяється велика увага визначенню пріоритетів розвитку облікової інформації, яка міститься у фінансовій звітності. І якщо вітчизняними вченими в межах теорії бухгалтерського обліку фінансова звітність розглядається головним чином як елемент методу бухгалтерського обліку, то з позицій міжнародної теорії і практики фінансова звітність в умовах глобалізації стала самостійною галуззю суспільних наук та потужною складовою інформаційного бізнесу, окремі сегменти якого формують бухгалтерські послуги, аудиторська, аналітична та консалтингова діяльність.

¹ www.pg.com/

² "В економічній теорії сформувалися такі підходи до визначення сутності капіталу.

1. Предметно-функціональний підхід, згідно з яким капітал отожднюється з нагромадженою працею, призначеною для подальшого виробництва або продажу й одержання доходу....

2. Соціально-економічний підхід, згідно з яким капітал трактується як економічна категорія – специфічні суспільні відносини, що виникають за певних історичних умов...

3. Грошовий підхід, згідно з яким капітал досліджується як фінансовий ресурс, що приносить дохід власникові у вигляді процента.

4. Отождження капіталу з часом як особливим економічним ресурсом, що визначає дохід підприємств як винагороду за відмову від задоволення поточних потреб заради отримання майбутніх благ.

5. Трактування капіталу як певного вкладення, завдяки чому забезпечується одержання доходу." – Економічна теорія: Політекономія: Підручник/ За ред. В.Д. Базилевича.- 3-тє вид., перероб. і доп.- К.: Знання-прес.-2004.-с.277-278.

³ Там же, с.281.

⁴ news.bigmir.net/index/

1. Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку. – Переклад з англійської за редакцією С.Ф. Голова. – Київ: Федерація професійних бухгалтерів і аудиторів в Україні, 2000. 2. Stiglitz J. More instruments and Broader Goals: Moving toward the Post-Washington Consensus. WIDER Annual Lectures 2. – Helsinki: NU/ WIDER, 1998. – www.expert.ru. 3. Господарський кодекс України. // За матеріалами сайту minfin.gov.ua. 4. Булгаков С.М. Философия хозяйства. – М.: Наука, 1990. – (Социологическое наследие). 5. www.pg.com. 6. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича.- 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Знання-прес.-2004.-645с. 7. news.bigmir.net/index/. 8. minfin.gov.ua.

ВИЗНАЧЕННЯ КІЛЬКІСНИХ КРИТЕРІЇВ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ДЕРЖАВНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ

У статті розглядаються проблеми використання державного кредиту, пов'язані з формуванням системи показників, індикаторів і критеріїв для оцінки ефективності цього процесу. Розглядається приклад застосування інтегральної оцінки результативності фінансування державної цільової програми "Ліси України" за рахунок державних запозичень.

The problems of using of state credit, systems of indexes, indicators and criteria, related to forming for the estimation of efficiency of this process are examined in the article. The example of application of integral estimation of effectiveness of financing of the government having a special purpose program "The Forests of Ukraine" due to the state borrowings is examined.

Концепція державної фінансової політики, орієнтована на перехід від управління витратами до управління результатами визначає новий підхід до оцінки ефективності використання власних чи залучених бюджетних коштів. Порівнюючи з комерційним сектором ця проблема є складнішою, оскільки окрім економічної ефективності, необхідно оцінювати багаточисельні соціальні, наукові, екологічні та інші компоненти ефективності витрачання державних коштів.

В економічній науці ґрунтовно досліджені категорії економічної ефективності і відповідні критерії її оцінки, що відносяться, перш за все, до комерційних організацій. Проте, щодо державного сектору ці поняття знаходяться на етапі розробки і формулювання з причини неоднозначності і багатогранності різних аспектів і цілей управління державними коштами.

На практиці прийняття рішень з оцінювання ефективності використання фінансових ресурсів для реалізації конкретних державних цільових програм часто здійснюється за умов неповноти інформації, браку часу на потрібне інформаційне забезпечення та негативного впливу інших чинників. Тому важливим є пошук обмеженого числа кількісно вимірюваних показників, що в повній мірі відображають хід реалізації цільових програм.

Можливості застосування різних методик оцінки ефективності використання державних запозичень для реалізації пріоритетів соціально-економічного розвитку розглядали у своїх працях Т. Антіпова, В. Базилевич, Т. Вахненко, В. Геєць, І. Крючкова, І. Лютий, І. Луніна, В. Христенко, Р. Якобсон та інші.

Отже, метою статті є обґрунтування необхідності використання системи кількісних показників, яку можна було б застосувати для найбільш адекватної оцінки ефективності використання бюджетних коштів, зокрема за рахунок державних запозичень.

Слід зазначити, що оцінити економічну ефективність можна у тому випадку, якщо оцінювана діяльність має чітко визначені цілі, завдання і кінцевий результат. Як наслідок, можна співвіднести понесені витрати з досягнутим результатом, і оцінити таким чином економічну ефективність здійсненої діяльності. Як правило, мова про оцінку комплексної економічної ефективності тієї або іншої діяльності заходить в разі реалізації програмних заходів, зокрема державних соціально-економічних цільових програм (ДЦП) [1, с. 142].

Визначення результативності виконання ДЦП в цілому та за етапами ґрунтується на використанні системи показників (індикаторів), які обчислюються як співвідношення фактичних і планових показників виконання програмних завдань, і забезпечують на основі врахування відхилень цих показників прийняття рішень унаслідок оцінки ступеня досягнення встановлених програмних цілей та запланованої ефективності витрат коштів [2, с. 134]. Порівняння фактичних показників ДЦП із плановими (затверджені програмою) здійснюється шляхом:

✓ оцінки витрат з державного бюджету та інших джерел на реалізацію програмних заходів (показників витрат);

✓ оцінки ступеня досягнення проміжних та кінцевих цілей реалізації програми з використанням показників обсягу виробленої продукції або виконаних робіт та наданих послуг унаслідок виконання програмних заходів (показників продукту);

✓ визначення ступеня досягнення параметрів якості виробленої продукції або виконаних робіт та наданих послуг (показників якості);

✓ оцінки ефективності затрат ресурсів, які використані для виконання програмних завдань (показників ефективності);

✓ оцінки рівня залучення коштів із бюджетних і позабюджетних джерел та їх співвідношення (індикаторів співфінансування).

Враховуючи зазначене, система показників для оцінки ефективності та результативності виконання ДЦП повинна містити такі критерії та показники (індикатори): інтегрований показник фінансування програмних заходів та індикатор (показник) співфінансування.

Інтегрований показник фінансування програмних заходів, який обчислюється для оцінки фактичного рівня фінансування програми за рахунок різних джерел упродовж усього періоду реалізації програми (або за попередній рік), а також для проведення порівняльного аналізу фінансового забезпечення різних програм, що виконуються за рахунок коштів бюджету та інших джерел.

Інтегрований показник фінансування заходів цільової програми за t -й рік (K^t), або за період з початку реалізації ($\bar{K}^l$, включаючи l -й рік) визначається як середньозважена величина індикаторів фактичного рівня фінансування за рахунок коштів державного бюджету та інших джерел (місцевих бюджетів і позабюджетних коштів), обчислених окремо для кожного року за умов, коли сума вагових значень показників фактичного рівня фінансування з різних джерел впродовж періоду реалізації програми дорівнює 1, а вага індикатора фінансування з інших джерел перевищує відповідний коефіцієнт бюджетних коштів [3]:

✓ а) за річний період

$$K^t = h \cdot \frac{C_{nn}^t}{C_{nn}^t} + q \cdot \frac{V_{nn}^t}{V_{nn}^t}, g > h, \text{ для } t = 1, \dots, l, \dots, n; H+q=1; \quad (1)$$

✓ за період в цілому, включаючи l -й рік

$$\bar{K}^l = \frac{1}{l} \cdot \left[h \cdot \sum_{t=1}^l \frac{C_{nn}^t}{C_{nn}^t} + q \cdot \sum_{t=1}^l \frac{V_{nn}^t}{V_{nn}^t} \right] \quad (2)$$

для $l = 2, \dots, n; \frac{h+q}{l} = 1, q > h,$

де C_{nn}^t, V_{nn}^t – відповідно фактичний та плановий (згідно із затвердженою програмою) обсяги фінансування програми за рахунок коштів державного бюджету у t -му році виконання програми; V_{nn}^t, V_{nn}^t – відповідно фактичний та плановий (згідно із затвердженою програмою) обсяги фінансування програми за рахунок інших джерел (місцевих бюджетів та позабюджетних коштів) в t -му році; n – кількість років періоду реалізації програми.

Показник результативності ДЦП визначає узагальнюючу оцінку результативності бюджетних витрат, спрямованих на виконання програмних заходів з метою досягнення встановлених проміжних або кінцевих цілей упродовж періоду, що передуює t -му року або за окремий рік. Цей показник обчислюється [3]:

✓ за річний період

$$R^t = K^t \cdot \left(\frac{1}{P} \sum_{p=1}^P \frac{Z_{\phi(p)}^t}{Z_{nn(p)}^t} \right) \cdot \left(\frac{1}{M} \sum_{m=1}^M \frac{E_{\phi(m)}^t}{E_{nn(m)}^t} \right) \cdot \left(\frac{1}{G} \sum_{g=1}^G \frac{Q_{\phi(g)}^t}{Q_{nn(g)}^t} \right) \quad (3)$$

для $t = 1, \dots, l, \dots, n$,

де R^t – інтегрований показник, який характеризує результативність виконання програми в t -му році.

✓ за період реалізації програми, включаючи l -й рік

$$\bar{R}^l = \frac{\bar{K}^l}{l} \cdot \left(\frac{1}{P} \sum_{p=1}^P \frac{Z_{\phi(p)}^t}{Z_{nn(p)}^t} \right) \cdot \left(\frac{1}{M} \sum_{m=1}^M \frac{E_{\phi(m)}^t}{E_{nn(m)}^t} \right) \cdot \left(\frac{1}{G} \sum_{g=1}^G \frac{Q_{\phi(g)}^t}{Q_{nn(g)}^t} \right) \quad (4)$$

для $l = 2, \dots, n$,

де $\bar{R}^l$ – інтегрований показник, який характеризує узагальнену результативність програми за роки її реалізації, що передують l -му році (включаючи l -й рік);

$E_{\phi(m)}^t, E_{nn(m)}^t$ – відповідно фактичний та плановий показники економічної ефективності, які характеризують створення економічного ефекту відношенням отриманих результатів (показників продукту) до витрат бюджетних та інших коштів (які зумовили створення цього продукту) за m -ми позиціями формування економічного ефекту в t -му році; $Z_{\phi(p)}^t, Z_{nn(p)}^t$ – відповідно фактичний та плановий (згідно із затвердженою програмою) обсяги виконаних робіт або виробленої продукції, наданих послуг (показники продукту), що характеризують результат виконання програми в t -му році за p -ю позицією задіяних складових продукту ($p=1, \dots, P$); $Q_{\phi(g)}^t, Q_{nn(g)}^t$ – відповідно фактичний та плановий (передбачені програмою) та фактичні показники, які характеризують кількісні параметри якості виконаних робіт, виробленої продукції (або наданих послуг) за результатами виконання програми в t -му році за g -ю позицією складових якості ($g=1, \dots, G$).

Індикатор (показник) співфінансування – обчислюється через співвідношення фактичного й планового показників залучення коштів з інших джерел (державних запозичень, коштів місцевих бюджетів та позабюджетних) на 1 грн. бюджетних коштів і визначається за формулами [3]:

✓ за річний період

$$D^t = \frac{V_{\phi}^t / C_{\phi}^t}{V_{nn}^t / C_{nn}^t} = \frac{V_{\phi}^t \cdot C_{nn}^t}{V_{nn}^t \cdot C_{\phi}^t}, \text{ для } t = 1, \dots, n, \quad (5)$$

✓ за період реалізації програми (включаючи l -й рік)

$$\bar{D}^l = \frac{1}{l} \cdot \sum_{t=1}^l D^t, \text{ для } l = 2, \dots, n, \quad (6)$$

де D^t – співвідношення фактичного та планового показників залучення коштів з інших джерел (місцевих бюджетів та позабюджетних джерел) на 1 грн. коштів державного бюджету в t -му році; $\bar{D}^l$ – середньорічний показник залучення коштів з інших джерел на 1 грн. коштів державного бюджету за період реалізації програми (включаючи l -й рік).

Індикатор співфінансування програми має використовуватися для прийняття рішень для оцінки дії державного замовника в частині залучення коштів місцевих бюджетів та позабюджетних коштів як важливої складової організації програмного процесу.

Економічна ефективність ДЦП, що сформована для реалізації в реальному секторі економіки відображається з допомогою основних і специфічних показників, що можуть бути розраховані виходячи із державної статистичної звітності, зокрема таких, як валова додана вартість, обсяг виробництва та реалізація продукції за видами, у тому числі на одного працюючого, (продуктивність праці), кількість працюючих, енергоємність, матеріалоємність, динаміка основних засобів, індекс цін виробників продукції, рентабельність виробництва, середньомісячна заробітна плата тощо.

До специфічних індикаторів, наприклад, в будівельному секторі, належать: динаміка інвестицій в основний капітал, строки будівництва, обсяги введених в експлуатацію житла, виробничих і соціально-культурних об'єктів; в аграрному секторі – це врожайність основних сільськогосподарських культур, використання землі, підвищення родючості ґрунтів, питома вага продукції переробних галузей тощо.

Для інвестиційних, інноваційних та науково-технічних проектів, що входять до складу ДЦП, ефективність їх реалізації слід оцінювати окремо по кожному заходу із застосуванням критеріїв, що наразі використовуються у світовій практиці в умовах ринкової економіки, в основу яких покладено порівняння дисконтованих грошових потоків витрат, необхідних для виконання проекту (завдання, заходу), і доходів, що передбачається одержати в період експлуатації збудованих промислових та інших об'єктів, технологічних комплексів та систем тощо. До вказаних вище критеріїв відносяться:

✓ чистий дисконтований дохід (прибуток), що обчислюється як різниця між сумами доходів і витрат, тобто між усіма річними дисконтованими надходженнями і відтоками реальних грошей, що накопичуються протягом життєвого циклу проекту, або між дисконтованими на створення і впровадження інновацій витратами та доходами від їх використання;

✓ індекс дохідності (прибутковості) визначається як співвідношення чистого дисконтованого доходу та необхідної дисконтованої вартості інвестицій;

✓ термін окупності визначається як період часу від початку реалізації проекту до того моменту, коли доходи від експлуатації програмного об'єкта стануть рівними інвестиційним витратам;

✓ внутрішня норма дохідності представляє собою таку ставку дисконту, за якої сумарні чисті приведені надходження коштів дорівнюють дисконтованій вартості витрат на проект.

На відміну від сфери виробництва в суспільному секторі ефективність результату не завжди вимірюється прибутком. Критеріальні кількісні показники мають відображати специфічний характер суспільних послуг при виконанні окремої програми і формуватися залежно від мети програми, сфери її реалізації. Для оцінки отриманого результату при наданні суспільних послуг може бути використана, наприклад, така система цільових кількісних показників за окремими напрямками державних цільових програм соціально-гуманітарного спрямування.

Розглянемо економічні результати використання системи інтегральних показників на прикладі реалізації державної цільової програми "Ліси України" (табл.).

З обраних для дослідження трьох показників продукту в аналізованому періоді всі три показники не досягли запланованого рівня фінансування. Середньорічний рівень фінансування в 2007 – 2009 роках становив відповідно за показником продукту за позиціями: "Відтворення лісів" – 60,6 відсотка, "Створено полезахисних лісових смуг" – 76,3 відсотка, "Підготовка земель для створення смуг в наступному році" – 26,3 відсотка.

Таблиця. Визначення інтегральної оцінки результативності державної цільової програми "Ліси України" за 2007–2009 роки

Назва показника	Оцінка виміру	2007 рік			2008 рік			2009 рік		
		план	факт	% вико- нання	план	факт	% вико- нання	план	факт	% вико- нання
Вхідна інформація										
Фінансове забезпечення										
за рахунок коштів держбю- джету	млн. грн.	135,7	85,5	63	180,2	93,7	52	167	116,9	70
за рахунок інших* джерел		0,26	0,17	65	0,16	0,22	132	1,73	0,21	12
Показники продукту										
Садіння і висівання лісу	га	3599	3554	98	3121	2499	80	1321	1466	112
Догляд за лісовими культу- рами (в переводі на одно- кратний)	га	29370	23637	80	16612	20269	122	10216	12555	123
Влаштування протипожеж- них розривів	га	95,4	77,8	82	59,2	91,1	154	50	31	62
Показники ефективності										
Зміна витрат на вирощуван- ня 1 тис.шт.посадкового матеріалу в розсадниках	грн.	81	93	$\frac{87^{**}}{115}$	30	37	$\frac{81^{**}}{123}$	40	44	$\frac{92^{**}}{109}$
Зміна витрат на 1 год. авіа- охорони	грн./1год.	1631	2119	$\frac{77}{130}$	1637	2099	$\frac{78^{**}}{128}$	1627	2170	$\frac{75}{133}$
Показники якості										
Приживлюваність лісових порід	%	80	78	97	86	82	95	85	80	94
Результати розрахунків										
Інтегрований показник фінансування за кожен рік				0,643			0,953			0,388
за період, який включає 1і 2 та 1,2 і 3 роки							0,806			0,659
Показник результативності за кожен рік				0,447			0,858			0,300
за період, який включає 1і 2 та 1,2 і 3 роки							0,643			0,521
Рівень співфінансування за кожен рік				1,038			2,543			0,173
за період, який включає 1і 2 та 1,2 і 3 роки)							1,358			1,251
Оцінка пріоритетності про- грами				1,2			1,2			1,3
Рейтингова оцінка фінансу- вання програми										0,78

** Показник ефективності (чисельник) обчислено як обернений показник зростання питомих витрат (знаменник)

Погіршилися показники ефективності: в середньому на 58 відсотка перевищено плановий рівень витрат на проведення рубок в лісі в розрахунку на 1 га.

Суттєво знизилась показники якості виконання робіт: у 2008 – 2009 роках вдвічі зросли обсяги невивезеної вчасно деревини. Зросла кількість порушень правил відпускання деревини.

За всі три роки не досягнуто планового рівня бюджетного фінансування програми. У 2002 році заходи програми профінансовано за рахунок бюджетних коштів на 63 відсотки, а у 2008 – 2009 роках – відповідно 52 і 70 відсотків. За весь період реалізації середньорічний показник рівня фактичного фінансування становив 65,9 відсотка, у тому числі за рахунок коштів державного бюджету 61,6 відсотка і за рахунок позабюджетних коштів та коштів місцевих бюджетів – 69,6 відсотка.

Не виконані також показники ефективності: в середньому на 115,6 відсотка збільшилися витрати на одиницю виконаних робіт. Знизилась показники якості через погіршення якісного складу лісових насаджень.

Результати розрахунків свідчать, що визначені показники результативності виконання програмних заходів перебувають на низькому рівні: для програми "Ліси України" $R_2^3 = 0,52$.

Аналіз виконаних розрахунків свідчить, що реалізація обох програм здійснювалась, коли дія багатьох негатив-

них чинників призвела до неефективного використання бюджетних коштів. Недоліки системи фінансування розглянутих програм пов'язані насамперед з відсутністю встановлених пріоритетів поділу бюджетних коштів та наслідками впливу незбалансованості ресурсів з бюджету та з позабюджетних джерел. Це пов'язано значною мірою з відсутністю відповідного нормативно-правового забезпечення програмного процесу, коли недостатня віддача від бюджетних асигнувань на виконання зазначених програм була в деякій мірі компенсована через зусилля головних розпорядників, спрямованих на пошук додаткових джерел програмного фінансування.

Ураховуючи результати експериментального апробування, можна зробити такі висновки.

Реалізація запропонованого методичного підходу до побудови результативних показників виконання програм дає змогу визначати параметри пріоритетності бюджетного фінансування державних цільових програм на наступний рік на основі обчислення комплексної оцінки фактичного ходу виконання чинних програм з урахуванням відповідності досягнутих програмних результатів встановленим пріоритетам соціально-економічного розвитку. Застосування в процесі визначення результативності досліджуваних програм багатоаспектних показників продукту, витрат, якості та ефективності, які відповідно до розробленого алгоритму обчислюються за багатьма позиціями, дає можливість оцінити підсумковий вплив різних ефектів шля-

хом побудови єдиного для кожної програми кількісно визначеного інтегрального параметра.

В умовах подальшого упорядкування процесів бюджетного програмування використання запропонованої методики обчислення інтегральних показників результативності створює підґрунтя для застосування системи рейтингування державних цільових програм як дієвого інструменту перерозподілу бюджетних коштів на виконання більш ефективних програм та проектів і підви-

щення на цій основі результативності використання бюджетних ресурсів.

1. Антипова Т.В., Фадейкина Н.В. Оценка эффективности деятельности бюджетополучателей – субъектов сектора государственного управления // "Сибирская финансовая школа" научно-практический журнал. 2008. №5/70, с. 141-146. 2. Баранова И.В. Применение аналитических процедур в оценке эффективности использования бюджетных средств // "Сибирская финансовая школа" научно-практический журнал. 2008г. №5/70, с. 134-141. 3. Методичні рекомендації щодо проведення оцінки економічної і соціальної ефективності виконання державних цільових програм – www.me.gov.ua.

Надійшла до редколегії 16.08.2010

Н. Жукова, канд. екон. наук, доц.

ПОРТФЕЛЬНЕ ІНВЕСТУВАННЯ ЯК ФОРМА ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ В УКРАЇНІ

У статті досліджено особливості портфельного інвестування банків на ринку цінних паперів в Україні. Узагальнено класифікацію портфелів цінних паперів комерційних банків.

The portfolio investing of banks at the market of equities in Ukraine are investigated in the article. The classification of brief-cases of securities commercial banks are generalized.

Формування портфеля цінних паперів для комерційного банку має досить велике значення, оскільки, воно надає йому можливість вирішення специфічних інвестиційних завдань. За допомогою портфеля цінних паперів може здійснюватися управління банківською ліквідністю, компенсація кредитного ризику за портфелем банківських позик, географічна диверсифікація активів банку, забезпечення гнучкості банківського портфеля активів за умови високої ліквідності ринку цінних паперів, досягнення оптимального співвідношення між ризиком і доходом. Також, досить важливою для банку є можливість використання цінних паперів як застави (при необхідності банк може одержати кредит у центральному банку під заставу цінних паперів).

Теоретичні засади інвестиційної діяльності комерційних банків посідають досить вагомe місце в наукових дослідженнях І. Бланка, З. Васильченко, О. Васюренка, М. Денисенка, Р. Комарницької, В. Корнєєва, Б. Луціва, І. Лютого, В. Міщенко, А. Мороза, М. Савлука.

Метою статті є визначення можливостей участі банків в інвестиційному процесі на ринку цінних паперів в Україні.

Головним напрямом інвестиційної діяльності комерційного банку на ринку цінних паперів, на нашу думку, є діяльність банку як інвестора, що передбачає формування банківського портфеля цінних паперів.

Зарубіжні вчені визначають інвестиційний портфель комерційного банку як сукупність цінних паперів, що належать банку, яка виступає як цілісний об'єкт управління [1, с.68].

Подібного визначення дотримуються і вітчизняні вчені. Так, в Енциклопедії банківської справи України інвестиційний портфель комерційного банку визначається як набір, сукупність різних видів цінних паперів, якими володіє конкретний банк [2, с.433]. Професор Р.І. Тиркало під портфелем цінних паперів банку розуміє "сукупність придбаних (отриманих) банком сторонніх цінних паперів, право володіти, користуватися та розпоряджатися якими належить банкові" [3, с.52].

Відповідно до Інструкції НБУ "Про порядок регулювання діяльності банків в Україні" інвестиційний портфель комерційного банку являє собою сукупність боргових цінних паперів (облігацій, депозитних/ощадних сертифікатів, інших цінні папери) та акціонерних (пайових) цінних паперів, що знаходяться у власності банку [4].

Боргові цінні папери, в свою чергу, можна поділити на наступні групи:

- ✓ боргові цінні папери центральних органів виконавчої влади;
- ✓ боргові цінні папери місцевих органів виконавчої влади;
- ✓ боргові цінні папери, випущені банками, фінансовими (небанківськими) установами та нефінансовими корпораціями.

Оскільки у законодавстві України відсутні обмеження щодо складу портфеля цінних паперів банків, то, відповідно до Закону України "Про цінні папери та фондовий ринок", до інвестиційного портфеля комерційного банку можуть входити наступні цінні папери:

- ✓ пайові цінні папери: акції, інвестиційні сертифікати;
- ✓ боргові цінні папери: облігації підприємств, державні облігації України, облігації місцевих позик, казначейські зобов'язання України, ощадні (депозитні) сертифікати, векселі;
- ✓ іпотечні цінні папери: іпотечні облігації, іпотечні сертифікати, заставні, сертифікати ФОН;
- ✓ приватизаційні цінні папери;
- ✓ похідні цінні папери;
- ✓ товаророзпорядчі цінні папери.

Як бачимо серед основних фінансових інструментів ринку цінних паперів виділяються деривативи. Бланк І.А. зазначає, що "це відносно нова для нашого фондового ринку група цінних паперів" [5, с.214].

Метою вкладення фінансових ресурсів банку в різноманітні цінні папери є одержання доходу від утримання їх у своєму портфелі впродовж визначеного терміну або від продажу придбаних цінних паперів за більш високою вартістю. Виходячи з цього деякі автори в інвестиційному портфелі банків виділяють цінні папери банків на інвестиції та на продаж. Відповідно, торговий портфель являє собою частину інвестиційного портфеля комерційного банку, яка включає цінні папери, призначені для перепродажу [6, с.178]. Даний поділ також був закріплений у "Положенні про порядок розрахунку резерву на відшкодування можливих збитків банків від операцій з цінними паперами". Однак, на сьогодні дане положення втратило чинність, і у складі портфеля цінних паперів банків можна виокремити торговий портфель цінних паперів, портфель цінних паперів на продаж, портфель цінних паперів, що утримуються до погашення, та інвестиції в асоційовані та дочірні компанії [7].

Слід зазначити, що портфель цінних паперів комерційного банку містить передусім придбані в ході активних операцій цінні папери, які засвідчують інвестування бан-

ком коштів і вкладення капіталу. Усі наявні і придбані банком за свій рахунок цінні папери розподіляються на дві великі групи: первинний та вторинний резерв. Цінні папери, які належать до первинного резерву, безпосередньо є інвестиціями і служать для забезпечення доходності банку. Цінні папери, які належать до вторинного резерву, мають на меті підтримання ліквідності банку.

Портфельне інвестування дозволяє поліпшити умови інвестування, додавши до сукупності цінних паперів такі інвестиційні характеристики, які є недосяжними з позиції окремо взятого цінного паперу і можливі тільки при їх комбінації.

Основною метою будь-якого інвестора є формування збалансованого портфеля цінних паперів, тобто, портфеля, який відповідає інвестиційним цілям. Збалансований портфель – це портфель, при формуванні якого досягається компроміс між інвестиційними властивостями цінних паперів. Отже, підбір тих чи інших цінних паперів у портфель банку залежить, у першу чергу, від цілей інвестора. Комерційний банк має декілька цілей, визначаючи їх за рівнем пріоритетності. Го-

ловними інвестиційними цілями є доходність, безпека вкладень, зростання капіталу та ліквідність [8, с.60].

Формування інвестиційного портфеля банку здійснюється у відповідності з розробленою інвестиційною стратегією. Інвестиційна стратегія являє собою систему довгострокових цілей інвестиційної діяльності банку, які визначаються загальними задачами його розвитку і інвестиційною ідеологією, а також вибір найбільш ефективних шляхів їх досягнення [9, с. 17].

Для вирішення специфічних інвестиційних задач банк може використовувати різні типи портфелів цінних паперів. Тип портфеля – це його специфічна характеристика, заснована на співвідношенні доходу та ризику. Структура інвестиційного портфеля відображає визначене поєднання інтересів інвесторів, а також консолідує у тій чи іншій формі ризику по окремих цінних паперах.

Існують класифікації інвестиційних портфелів за різними ознаками. Наведемо агреговану класифікацію інвестиційних портфелів, яка дозволить забезпечити збалансованість інтересів комерційного банку (табл.1).

Таблиця 1. Класифікація портфелів комерційних банків

Ознака класифікації	Види (форми) інвестицій
За стратегічними цілями інвестора	Моноцільовий портфель
	Багатоцільовий (комбінований) портфель
За типом інвестиційної політики	Активний портфель
	Пасивний портфель
За цілями формування інвестиційного прибутку	Портфель доходу
	Портфель зростання
	Змішаний портфель
За рівнем прийнятих ризиків	Агресивний (спекулятивний) портфель
	Помірний (компромісний, ринковий) портфель
	Консервативний портфель
	Нераціональний (безсистемний) портфель
За рівнем ліквідності	Високоліквідний портфель
	Середньоліквідний портфель
	Низьколіквідний портфель
За умовами оподаткування інвестиційного прибутку	Портфель, що оподатковується
	Портфель, вільний від оподаткування
За інвестиційним періодом	Короткостроковий портфель
	Довгостроковий портфель
За спеціалізацією основних видів цінних паперів	Спеціалізований
	Неспеціалізований

Комерційні банки можуть формувати інвестиційний портфель як з метою досягнення однієї визначеної стратегічної цілі, так і для забезпечення здійснення ряду стратегічних цілей. У залежності від кількості стратегічних цілей, які ставить банк при формуванні інвестиційного портфеля, можна виділити моноцільовий портфель та багатоцільовий (комбінований) портфель. Моноцільовим вважаємо інвестиційний портфель, сформований так, щоб склад фінансових інструментів інвестування був підібраний за критерієм досягнення однієї із стратегічних цілей. Багатоцільовий портфель – це інвестиційний портфель, що передбачає можливості одночасного досягнення ряду стратегічних цілей його формування. У сучасній інвестиційній практиці банків найчастіше здійснюється формування комбінованого портфеля з метою формування інвестиційного прибутку за певним рівнем прийнятих ризиків.

Основними варіантами комбінованих типів інвестиційних портфелів є: агресивний портфель прибутку; агресивний портфель зростання; помірний портфель прибутку; помірний портфель зростання; консервативний портфель прибутку; консервативний портфель зростання. Помірний портфель зростання є найбільш

поширеною моделлю портфеля і користується великою популярністю серед інвесторів, неохочих до високого ризику.

За типом інвестиційної політики, яку проводить банк, можна виділити активний та пасивний інвестиційні портфелі цінних паперів. При цьому пасивним портфелем будемо вважати добре диверсифікований інвестиційний портфель, при формуванні якого банк не передбачає включення недооцінених ринком цінних паперів, а активним – інвестиційний портфель, що формується у певній мірі "проти ринку", і склад якого активно регулюється.

У залежності від цілей формування інвестиційного доходу доцільно виділяти наступні типи інвестиційного портфеля: портфель доходу, портфель зростання та змішаний портфель (портфель зростання і доходу).

Портфель доходу – це інвестиційний портфель, сформований за критерієм максимізації рівня інвестиційного прибутку в поточному періоді незалежно від темпів приросту капіталу в довгостроковій перспективі. Портфель зростання являє собою інвестиційний портфель, сформований за критерієм максимізації темпів приросту в майбутній довгостроковій перспективі неза-

лежно від рівня формування інвестиційного прибутку в поточному періоді. Даний портфель формується в основному з акцій компаній, курсова вартість яких зростає. Змішаний портфель, тобто портфель зростання і доходу – це інвестиційний портфель, сформований для уникнення можливих втрат банку на фондовому ринку як від зниження курсової вартості, так і низьких дивідендних і відсоткових виплат.

За рівнем прийнятих ризиків слід розрізняти чотири основні типи інвестиційного портфеля: агресивний (спекулятивний) портфель; помірний (компромісний, ринковий) портфель, консервативний портфель та нерациональний (безсистемний) портфель. Така типізація заснована на диференціації рівня інвестиційного ризику (а відповідно і рівня інвестиційного прибутку), на який іде конкретний банк у процесі інвестування.

Агресивний портфель – це інвестиційний портфель, сформований за критерієм максимізації поточного прибутку або приросту інвестованого капіталу без залежності від відповідного рівня інвестиційного ризику. До його складу може входити значна частка високодохідних цінних паперів невеликих емітентів, венчурних компаній, похідні цінні папери тощо. Помірний портфель являє собою сформовану сукупність цінних паперів, за якою загальний рівень портфельного ризику наближений до середньоринкового. До його складу може входити значна частка цінних паперів великих і середніх надійних емітентів, а також незначна частка державних цінних паперів. Консервативний портфель формується за критерієм мінімізації рівня інвестиційного ризику. До його складу можуть входити державні цінні папери, акції і облігації великих стабільних емітентів. Нерациональний портфель – це інвестиційний портфель з низьким ступенем ризику, довільно підібраними цінними паперами та без чітких цілей формування.

У залежності від рівня ліквідності доцільно виділити три основні типи інвестиційних портфелів: високоліквідні, середньоліквідні та низьколіквідні портфелі. Така типізація визначається, з одного боку, цілями інвестування (ефективне використання тимчасово вільних грошових активів або довгострокове зростання інвестиційного капіталу), а з іншого – інтенсивністю зміни чинників зовнішнього середовища, що визначає частоту реінвестування капіталу в процесі реструктуризації портфеля.

Високоліквідний портфель формується, як правило, з короткострокових та довгострокових цінних паперів, які користуються високим попитом на ринку і щодо яких регулярно відбуваються угоди купівлі-продажу. Середньоліквідний портфель поряд з перерахованими вище видами цінних паперів включає також певну частину їх видів, що не користуються високим попитом і характеризується нерегулярною частотою трансакцій. Низьколіквідний портфель являє собою інвестиційний портфель, сформований, як правило, з облігацій із тривалим строком погашення або акцій окремих підприємств, що забезпечують більш високий, у порівнянні із середньоринковим, рівень інвестиційного прибутку, але користуються дуже низьким попитом, або взагалі не котируються на ринку.

Класифікація інвестиційних портфелів у залежності від інвестиційного періоду відповідає практиці бухгалтерського обліку фінансових активів. За даною ознакою можна виділити два основні типи інвестиційного портфеля: короткостроковий та довгостроковий портфель. Короткостроковий портфель – це інвестиційний портфель, сформований на основі фінансових інструментів, що емітуються строком до одного року. Такі фінансові

інструменти інвестування, за правилом, існують як одна з форм страхового запасу грошових активів банку. Довгостроковий портфель формується на основі фінансових інструментів, що використовуються строком більше одного року. Він дозволяє вирішувати стратегічні цілі інвестиційної діяльності банку і здійснювати обрану ним політику фінансового інвестування.

Доцільність проведення класифікації інвестиційного портфеля за умовами оподаткування інвестиційного прибутку пов'язана з реалізацією однієї з цілей формування портфеля – забезпечення зниження податкового тягаря банку. За даною ознакою можна виділити два типи інвестиційного портфеля: портфель, що оподатковується, і портфель, вільний від оподаткування.

Портфель, що оподатковується являє собою інвестиційний портфель цінних паперів, прибуток по яких підлягає оподаткуванню на загальних засадах відповідно до чинного податкового законодавства. Портфель, вільний від оподаткування складається з цінних паперів, прибуток по яких не оподатковується. До таких цінних паперів належать, як правило, окремі види державних і муніципальних облігацій, що передбачають швидку акумуляцію інвестиційних ресурсів для вирішення невідкладних інвестиційних завдань.

Усі інвестиційні портфелі можна поділити на два типи: спеціалізовані та неспеціалізовані. Неспеціалізований портфель являє собою інвестиційний портфель, сформований з цінних паперів, які мають різні характеристики, і не мають єдиної спільної для всіх ознаки. Спеціалізований портфель – це інвестиційний портфель, який включає цінні папери, об'єднані не по загальному цільовому критерію, а за більш конкретними критеріями (вид ризику цінного паперу, галузева чи регіональна належність тощо). Тобто, спеціалізований портфель зорієнтований на деяку групу цінних паперів (галузеви, регіональні, функціональні та ін.) [10, с.818].

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що важливою складовою інвестиційної діяльності банку, яка надає йому можливість вирішення ряду специфічних інвестиційних завдань є насамперед, формування портфеля цінних паперів. На початковому етапі інвестування комерційним банкам доцільно чітко сформулювати інвестиційні цілі, виходячи з яких він і буде обирати тип інвестиційного портфеля. Дослідження довели, що напруження визначають розміщення активів дохідність портфеля більш ніж на 90 %, а вибір конкретних цінних паперів – менш ніж на 10 %. Це свідчить про те, що вдалий підбір типу інвестиційного портфеля слугує запорукою успішної інвестиційної діяльності банку та забезпечує йому досягнення інвестиційних цілей. Особливо важливою умовою при виборі типу інвестиційного портфеля банку є досягнення "балансу" між існуючим ризиком і очікуваною віддачею від інвестицій.

1. Мелкумов Я.С. Организация и финансирование инвестиций: [учеб. посіб.] / Я.С. Мелкумов – М.: ИНФРА-М, 2000. – 248 с.
2. Енциклопедія банківської справи України. / [під. ред. Стельмаха В.С.] – К.: Молодь, 2001. – 680 с.
3. Банківська справа: навч. посіб. / за ред. проф. Р.І.Тиркала. – Тернопіль: Карт-Бланш, 2001. – 314с.
4. Інструкція НБУ "Про порядок регулювання діяльності банків в Україні", № 368 від 28.08.01 р.
5. Бланк І.А. Основы инвестиционного менеджмента: [учеб. посіб.] / И.А. Бланк – Т.1. – К.: Эльга-Н, Ника-Центр, 2001. – 592 с.
6. Васюренко О.В. Банківські операції: [навч. посіб.] / О.В. Васюренко – К.: Знання, 2004. – 324с.
7. Положення НБУ "Про порядок визначення справедливої вартості та зменшення корисності цінних паперів" № 561 від 17.12.2003 р.
8. Пересада А.А., Майорова Т.В. Управління банківськими інвестиціями: [монографія] / А.А. Пересада, Т.В. Майорова. – К.: КНЕУ, 2005. – 388 с.
9. Бясов К.Т. Основные аспекты разработки инвестиционной стратегии организации // Финансовый менеджмент. – №4. – 2003. – с.16-19.
10. Гитман Л. Дж., Джонк М.Д. Основы инвестирования: [пер. с англ.] / Л. Дж. Гитман, М.Д. Джонк – М.: Дело, 1999. – 1008 с.

СЕТЕВОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ КАК ФАКТОР ИНТЕГРАЦИИ СТРАН СНГ

Использование Интернета в экономической деятельности не только повышает конкурентоспособность отдельных национальных экономик, но и способствует их интеграции в единое информационное пространство. В данной статье рассмотрены возможности и перспективы интеграционных процессов стран СНГ, базирующиеся на основе сетевого взаимодействия экономических субъектов этих стран.

Using the Internet in economic activity not only improves the competitiveness of individual national economies, but also promotes their integration into a single information space. This article discusses the possibilities and prospects of the integration process of the CIS, is based on network cooperation of economic agents in these countries.

Технический и технологический прогресс в области информатизации и телекоммуникации способствовал формированию специфичной виртуальной среды – сетевого информационного пространства, в рамках которого осуществляются взаимодействия между людьми, в том числе, взаимодействия и экономические. Отличительными чертами данного пространства являются:

- ✓ отсутствие географических границ;
- ✓ возможность общения "всех со всеми";
- ✓ заключение контрактов и соглашений в режиме реального времени.

Основой для формирования сетевого информационного пространства послужила глобальная компьютерная сеть Интернет, которая к 30 июня 2010 г. насчитывала около двух миллиардов пользователей, что составило почти 29 % населения [6]. Согласно прогнозам Forrester Research, Inc., к 2013 г. глобальная интернет-аудитория достигнет 2,2 млрд. и составит 32 % от всего населения земного шара [2].

"Интернет выглядит воистину глобальной средой, – отмечает Д. Л. Спар, – его связи незаметно пересекают границы, соединяют граждан и рынки новыми интригующими путями и разрушают привычные понятия национальных границ. Продолжая тенденцию, ставшую возможной благодаря телефонам, факсам и спутниковым тарелкам, Интернет обещает предоставлять информацию во все уголки земного шара. Достаточно дешево, без особых технических сложностей Интернет дает возможность получать пользователям любую информацию, которую они могут найти, и связывать ее поставщиков с потенциальными потребителями с такой скоростью и легкостью, которую они не могли раньше предоставить" [3, С. 51].

Развитие глобальной Сети Интернет способствовало становлению всеохватывающей электронной среды для экономической деятельности, в рамках которой множество домашних хозяйств и/или организаций, находящихся в различных точках мирового пространства, могут контактировать друг с другом по поводу совместной деятельности.

Интернет способствует объединению миллионов людей и сотни стран, сокращению географических расстояний и ликвидации преград для общения в различных областях науки, культуры и образования, что формирует основу для усиления интеграционных процессов в мировом экономическом сообществе.

Не оставшись в стороне от "интернетизации" экономических взаимодействий и страны, входящие в состав Содружества независимых государств, что в значительной степени способствует более интенсивному обмену информацией между экономическими субъектами как внутри СНГ, так и в рамках всего мирового сообщества, возникновению новых возможностей для успешной интеграции стран СНГ в сетевое экономическое пространство, позволяющей им объединить свои усилия для формирования конкурентных преимуществ на мировом рынке.

Несмотря на наличие значительного количества факторов, обуславливающих процесс интеграции в СНГ, а именно, сложившееся еще в СССР разделение труда, которое за два десятилетия невозможно полностью изменить, длительное совместное проживание народов в пределах одного государства, технологическая взаимозависимость предприятий, строившихся по общим стандартам и единые технические нормы, место, отведенное бывшим республикам СССР в мировом экономическом сообществе [1], тем не менее, данный регион мира характеризуется значительным неравенством в уровне доходов, географии и размеров стран, в степени использования достижений современного научно-технического прогресса, в том числе, возможностей, предоставляемых Интернет.

Для того, чтобы определить возможности взаимодействия субъектов экономик стран СНГ, предоставляемые глобальной Сетью Интернет, необходимо выявить особенности коммуникативного процесса, опосредованного Интернет. К числу таких особенностей относятся:

- ✓ коммуникации имеют интерактивный характер;
- ✓ модель коммуникации, осуществляемой посредством Интернет является многофункциональной, позволяющей в режиме реального времени реализовать широкий диапазон экономических взаимодействий – "один ко одному", "один ко многим" и "многие ко многим";
- ✓ возможность осуществления контроля над поиском и получением информации позволяет экономическим субъектам играть активную роль в коммуникационном процессе;
- ✓ возможность заключения сделок без посредников в режимах off- и on-line;
- ✓ осуществление обратной связи в режиме on-line;
- ✓ нелинейный поиск информации, обусловленный гипермедийным способом ее предоставления [5].

Могут осуществлять коммуникации посредством Интернет (сетевые взаимодействия) следующие типы субъектов:

- ✓ граждане одного государства, осуществляющие свои потребительские функции (C2C);
- ✓ граждане различных государств (FC2FC);
- ✓ представители бизнеса одного государства (B2B);
- ✓ представители бизнеса различных государств (FB2FB);
- ✓ представители бизнеса и потребители одного государства (B2C);
- ✓ представители бизнеса и потребители различных государств (FB2FC);
- ✓ государственные органы власти и граждане государства (C2A);
- ✓ государственные органы власти и представители бизнеса – резиденты (B2A);
- ✓ государственные органы власти и представители бизнеса – нерезиденты (FB2FA);
- ✓ органы власти различных государств (FA2FA).

Механизм взаимодействия указанных субъектов можно представить в виде схемы (рис. 1).

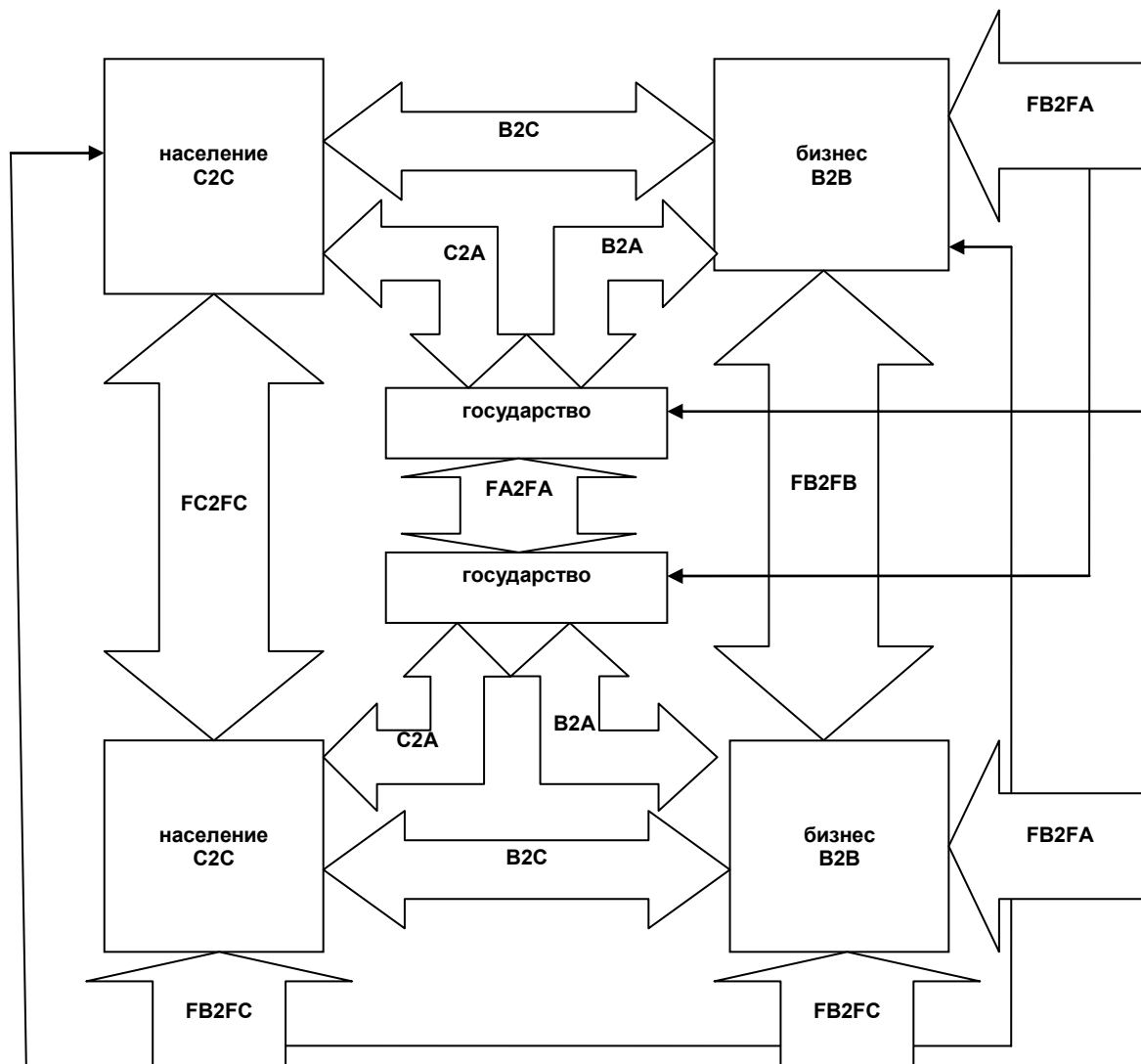

Рис. 1. Механизм сетевых взаимодействий

Указанные на рис. 1 взаимодействия в значительной мере оптимизируют связи между экономическими субъектами различных стран, способствуя их интеграции в единое экономическое пространство, но для того, чтобы эти связи стали реальностью, необходимо, чтобы субъекты были к ним готовы. Степень готовности к сетевым экономическим взаимодействиям определяется уровнем развития информационно-телекоммуникационных технологий (ИКТ) и динамикой роста пользователей Интернет в каждой отдельной стране.

Из всех стран, входящих в состав СНГ, лишь Россия входит в первую двадцатку стран по количеству пользователей Интернет, занимая в этом рейтинге, на наш взгляд, почетное 8 место [6]. В целом же по СНГ к концу 2008 г. насчитывалось 70,3 млн. пользователей, что составило лишь 4 % от всех пользователей в мире [4, с. 11].

Несмотря на незначительную долю пользователей в рамках мирового сообщества, страны СНГ показывают темпы роста количества пользователей, превышающие среднемировые (рис.2).

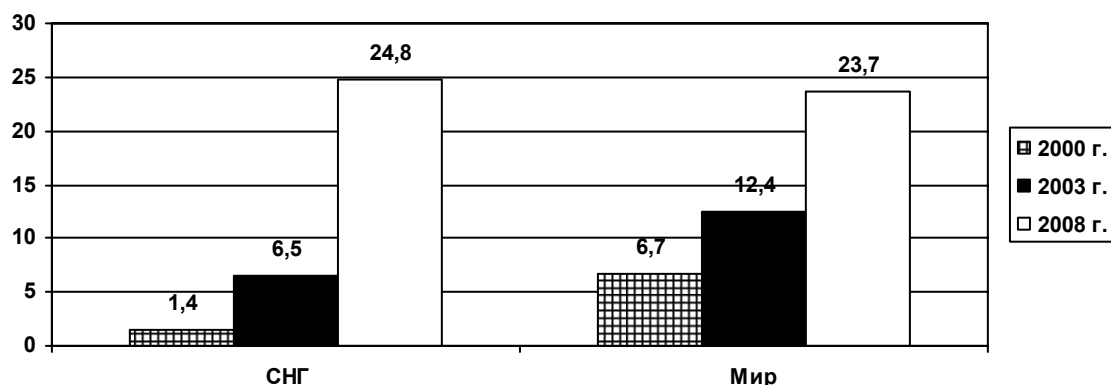

Рис. 2. Проникновение пользователей Интернета в СНГ и мире [4, С. 12]

Однако следует отметить, что в основном прирост осуществлялся за счет таких стран, как Россия, Белоруссия, Украина и Молдова (рис. 3).

До сих пор в странах СНГ распространение скоростного широкополосного доступа к Интернет остается на низком уровне, что, с одной стороны, значительно сокращает возможности использования информационных ресурсов в этих странах, но, с другой стороны создает большой потенциал для будущего роста. Так, к концу 2008 г. на территории СНГ проникновение фиксированных и подвижных широкополосных услуг составил соответственно 4,7 и 0,9 % (для сравнения, в соседней Европе проникновение широкополосного доступа составляет свыше 20 %) [4, С. 17].

Создает ограничение в использовании возможностей сетевого взаимодействия экономических субъектов, предоставляемых Интернет, низкая скорость загрузки информации и передачи данных в большинстве стран СНГ. В соответствии с данными службы speed-test.net в 2010 г. лишь Молдова вошла в десятку стран с высокой скоростью передачи данных (табл. 1) [7].

Еще одним фактором, сдерживающим использование Интернет-ресурсов в экономической деятельности, является высокая стоимость подключения услуг, характерная для большинства стран СНГ. Цены варьируются от 13,9 долл. США в России до 84,5 долл. США в Азербайджане. Данные, характеризующие долю затрат на подключение к Интернет в ежемесячном ВНД, рассчитанном на душу населения, представлены в табл.2 [4, С. 36].

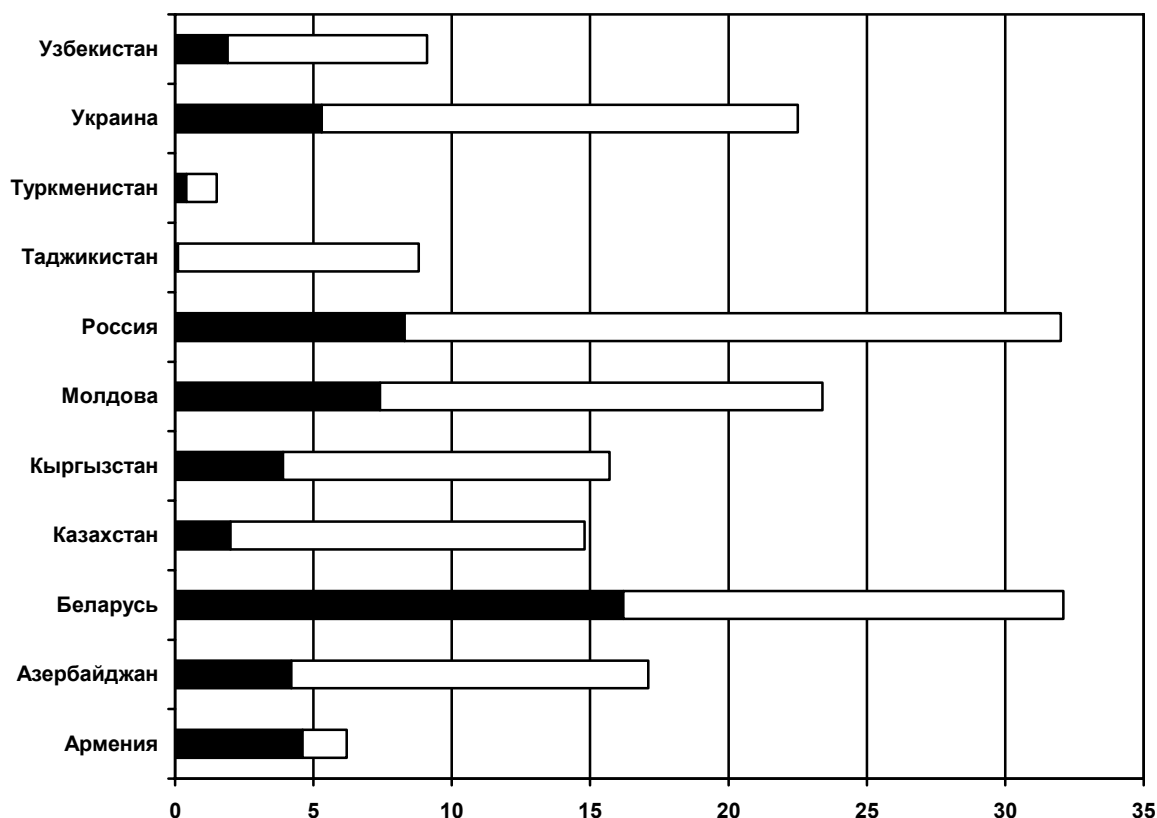

Рис. 3. Численность пользователей Интернет в странах СНГ на 100 жителей (2003-2008 гг.) [4, С. 60]

Таблица 1. Рейтинг стран по скорости загрузки и передачи данных, 2010 г.

Страна	Место в мировом рейтинге загрузки данных	Место в мировом рейтинге передачи данных
Молдова	6	9
Кыргызстан	18	11
Россия	26	15
Украина	24	17
Казахстан	43	32
Беларусь	71	45
Азербайджан	82	59
Армения	87	58

Таблица 2. Затраты на подключение к Интернету в 2008 г.

Страна	Затраты, % ВНД на душу населения	ВНД на душу населения, долл. США
Россия	2,2	7560
Украина	9,8	2550
Армения	17,8	2640
Молдова	22,1	1260
Азербайджан	39,8	2550

К числу факторов, определяющих возможности интеграции стран на основе сетевых взаимодействий, относится их готовность к электронному правительству. В январе 2010 г. был опубликован подводящий Департаментом по экономическим и социальным вопросам Организации Объединенных Наций рейтинг готовности стран к использованию технологий электронного правительства, состоящий из трех подиндексов: индекса развития человеческого капитала, индекса

кса состояния ИКТ-инфраструктуры и индекса онлайн-государственных услуг (веб-присутствия). К сожалению, практически по всем анализируемым в данном рейтинге индексам страны СНГ значительно уступают лидеру – Республике Корея, но вносит некоторую долю оптимизма то, что все они в три и более раза превосходят аутсайдера – Нигерию. Как показывают результаты рейтинга ООН, самым слабым звеном в странах СНГ является количество и качество предоставляемых государством онлайн-услуг, достаточно же сильны позиции – в области развития человеческого капитала, что, естественно, необходимо использовать в формировании более эффективной модели экономического развития.

Данные табл. 3 позволяют выделить трех явных лидеров и трех аутсайдеров в рамках СНГ – это, соответственно: Казахстан, Украина, Россия и Армения, Таджикистан, Туркменистан. Подобная дифференциация стран, естественно, является серьезным препятствием для эффективного процесса их интеграции на основе интернетизации. Но, на наш взгляд, Интернет предоставляет весьма широкие возможности, особенно учитывая практически отсутствующие языковые барьеры между странами СНГ, для развития конкурентной инновационной экономики в каждой стране в отдельности именно за счет их интеграции в единое сетевое экономическое пространство.

Таблица 3. Рейтинг готовности стран к электронному правительству [8]

Ранг	Страна	Общий индекс	Индекс онлайн-государственных услуг	Индекс состояния ИКТ-инфраструктуры	Индекс развития человеческого капитала
1	Республика Корея	0,8785	0,3400	0,2109	0,3277
46	Казахстан	0,5578	0,1792	0,0593	0,3194
54	Украина	0,5181	0,1177	0,0821	0,3184
59	Россия	0,5136	0,1123	0,0913	0,3101
64	Беларусь	0,4900	0,1025	0,0687	0,3188
80	Молдова	0,4611	0,1004	0,0638	0,2970
83	Азербайджан	0,4571	0,1101	0,0439	0,3031
87	Узбекистан	0,4498	0,1284	0,0282	0,2931
91	Кыргызстан	0,4417	0,1079	0,0303	0,3035
110	Армения	0,4025	0,0594	0,0422	0,3009
122	Таджикистан	0,3477	0,0302	0,0203	0,2972
130	Туркменистан	0,3226	0,0097	0,0137	0,2992
183	Нигерия	0,1098	0,0130	0,0038	0,0930

В целом, проанализировав степень интернетизации экономики в СНГ, можно сделать вывод о неравномерности протекания этого процесса в странах-участницах, что способствует возникновению между ними цифрового неравенства. Данная проблема обусловлена еще и тем, что хотя государства стремятся к использованию достижений ИКТ, однако в большинстве случаев формирование основ сетевой экономики находится лишь на стадии становления. Этому, к сожалению, до сих пор препятствуют несовершенство законодательной базы (законодательство практически не позволяет пользоваться многими услугами, оказываемыми с помощью ИКТ), низкая материальная база, в основе которой лежит степень развитости ИКТ-инфраструктуры (достаточно хорошо оснащены компьютерами и активно используют Интернет и интерактивные сервисы органы власти далеко не всех стран). Что же касается числа компьютеров у населения, то оно постоянно растет, но по-прежнему не достигает значительного числа, и количество Интернет-пользователей в значительной степени дифференцировано по отдельным странам, а также низкая компьютерная грамотность населения и работников органов власти (хотя в среднем население имеет достаточно высокий уровень образования, к тому же в структуре населения высока доля студентов ученых и специалистов в области ИКТ, тем не менее,

средний уровень информационной грамотности остается низким. Более того, выявляется низкий уровень мотивации и заинтересованности в его повышении.

Внедрение информационных технологий в жизнедеятельность общества, безусловно, вызывает достаточное количество проблем, но оно необходимо, поскольку только расширение использования ИКТ поможет уйти странам СНГ от модели "сырьевой экономики", задействовав имеющийся высокий технологический, промышленный и человеческий потенциал.

1. Бельчук А.И. Есть ли перспективы у СНГ [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.perspektivy.info/rus/ekob/jest_li_perspektivy_u_sng_2008-04-29.htm. 2. Количество пользователей сети Интернет по всему [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.ctnews.ru/blogs/2009/09/433/>. 3. Коняев С. Н. Реальная виртуальность: границы наблюдателя в информационных пространствах искусственно созданных миров. Концепция виртуальных миров и научное познание. СПб.: РХГИ. 2000. С. 51. 4. Статистические профили информационного общества 2009 год СНГ (Содружество независимых государств). International Telecommunication Union. Place des Nations. CY-1211, Geneva, Switzerland. 2009. С. 11. 5. Успенский И.В. Интернет-маркетинг. СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2003. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.aup.ru/books/m80/3.htm>. 6. Internet Users – Top 20 Countries – Internet Usage [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.internetworldstats.com/top20.htm>. 7. Top Countries Ranked by Speed [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.speedtest.net/index.php>. 8. United Nations E-Government Survey 2010 // http://www2.unpan.org/egovkb/global_reports/10report.htm.

Надійшла до редколегії 16.08.2010

О. Приказюк, канд. екон. наук

ФІНАНСУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРОВИРОБНИКІВ В УМОВАХ КРИЗИ

Досліджено вплив фінансової кризи на розвиток аграрної галузі. Розроблено пропозиції щодо удосконалення джерел фінансування сільськогосподарських товаровиробників України в умовах кризи.

The influencing of financial crisis on development of agrarian industry is investigated. The proposals that may enhance sourcings agricultural commodity producers in Ukraine in conditions of financial crisis are developed.

Сприятливі природно-кліматичні умови, забезпеченість родючими ґрунтами та геостратегічне положення

визначають спроможність України займати провідну позицію на міжнародному продовольчому ринку.

Сільське господарство є, безумовно, однією з найперспективніших галузей економіки України, яка має значний експортний потенціал. Воно сприяє розвитку інших галузей, які поставляють засоби виробництва та споживають продукцію сільського господарства як сировину, а також надають транспортні, торговельні та інші послуги. Крім того, аграрний сектор є одним з основних бюджетоутворювальних секторів національної економіки.

Однак на сучасному етапі розвитку економіки України ця галузь не працює на всю можливу потужність. При цьому варто зазначити, що загальна проблематика даного питання полягає в складності фінансового забезпечення галузі. Останнім часом відчувається гостра недостатність коштів для забезпечення повного технологічного циклу, дотримання сівозмін у сільськогосподарських підприємствах. У результаті погіршуються показники рентабельності, що призводить до збитків або недоотримання прибутків.

Таким чином, пошук та оптимізація джерел фінансування сільськогосподарських підприємств, впровадження зваженої та збалансованої державної підтримки галузі є надзвичайно необхідними. Зазначене зумовлює актуальність дослідження.

Наукові дослідження розвитку підприємництва в сільському господарстві, фінансового забезпечення та форм державної підтримки сільгоспідприємств висвітлені в працях зарубіжних і вітчизняних учених-економістів: В.Г. Андрійчука, М.Ф. Бабієнко, М.Ф. Бойко, В.В. Глуценка, М.Я. Дем'яненка, Л. Грега, С. Зорі, М. Зубця, С. Крамон-Таубаделя, Ю.Я. Лузана, М.І. Маліка, О.В. Мазуренко, П.Т. Саблука, В.Ф. Стукача, М.І. Хорунжого, Л. Штріве, В. Юрчишина та ін. Однак існує потреба у дослідженні джерел фінансування сільськогосподарських товаровиробників України в умовах кризи.

Метою статті є дослідження впливу фінансової кризи на розвиток аграрної галузі та розробка пропозицій щодо удосконалення джерел фінансування сільськогосподарських товаровиробників України в умовах кризи.

Жодне суспільство не зможе функціонувати нормально, якщо не матиме високорозвинутого аграрного сектора і достатньої кількості продовольства для забезпечення населення. Кожній країні притаманна своя аграрна політика, яка реалізується виходячи з конкретних умов, економічних і технологічних можливостей, рівнів земле- і водозабезпеченості.

В Україні головним ресурсним потенціалом є земля. А тому в історії України аграрне питання завжди було актуальним і складним. Сьогодні, саме в аграрному секторі створюється більше третини національного доходу, формується 70 % обсягу загального роздрібного товарообороту, зосереджено біля третини основних виробничих фондів, працює четверта частина населення, зайнятого в економіці України.

Важлива роль у розвитку комерційних засад та підприємництва на селі шляхом купівлі-продажу відводиться фермерству – новому соціально-економічному явищу, яке сприяє переходу до багатуокладного господарювання. Нині в Україні склалась такі види сільськогосподарських підприємств (ферм):

- ✓ Приватне підсобне господарство громадян – форма виробництва, яка ґрунтується на приватній власності громадян, а також на їхній особистій праці та праці членів їх сімей і є додатковим джерелом прибутків та має споживчий характер.

- ✓ Приватні сільськогосподарські підприємства – займаються виробництвом сільськогосподарської продукції та товарів, діють на засадах підприємництва і самоврядування, на основі об'єднання земельних наділів та технічних засобів кількох господарств.

- ✓ Селянське (фермерське) господарство – сімейно-трудове об'єднання жителів села, робота яких пов'язана з землеробством, особистою працею, спрямованою на виробництво товарної маси продуктів харчування, продовольства й сировини і на одержання доходів.

- ✓ Сільськогосподарські кооперативи – добровільні об'єднання фізичних і юридичних осіб на засадах членства, об'єднання пайових внесків, участі у спільній сільськогосподарській виробничій діяльності, а керівництво здійснюється виборними особами.

- ✓ Акціонерні товариства – підприємства, капітал яких утворюється за рахунок внесків його учасників (акціонерів) шляхом придбання акцій.

За даними Міністерства статистики більшість фермерських господарств створені в рослинництві. Головними причинами згорання тваринництва є перекис у закупівельних цінах та нестача кормів.

Загалом, сільське господарство – кредитоемна галузь, її нормальне функціонування без кредитних ресурсів у сучасних умовах практично неможливе. Це зумовлено специфікою сільського господарства: нестачею вільних фінансових коштів; високою капіталоемністю і порівняно низькою фондівдачею; сезонністю виробництва та значною тривалістю виробничого циклу; залежністю від природно-кліматичних умов, що знижує гарантованість позик сільськогосподарським товаровиробникам; порівняно малими розмірами підприємств аграрного сектора, що робить їх менш конкурентоспроможними на ринку коротко- і довготермінових кредитів. В аграрному виробництві практично всіх країн із розвинутою ринковою економікою діє спеціалізована система сільськогосподарського кредиту.

У зв'язку з обмеженістю бюджетного фінансування сільського господарства банківське кредитування стає одним із основних джерел фінансування поточних та інвестиційних проектів підприємств агропромислового комплексу України.

У 2007–2008 роках продовжувалася активізація в аграрному секторі процесів залучення кредитів та інвестицій, що свідчить про зростання його привабливості й збільшення довіри кредиторів та інвесторів у ефективному використанні залучених коштів і забезпечення гарантій повернення запозичень.

За даними Національного банку України, обсяги залучення кредитних ресурсів сільськогосподарськими й переробними підприємствами на кінець 2007 року становили 35,6 млрд. грн. і зросли порівняно з 1999 роком у 89 разів. Усього в АПК спрямовано 15 % від усіх кредитних вкладень у національну економіку. У 2008 році підприємствами агропромислового комплексу залучено кредитів на 16,6 млрд. грн., що на 44 % більше, ніж за аналогічний період 2007-го, при цьому, 11,4 млрд. грн. – пільгові кредити [7].

Світова економічна криза 2008–2009 років, яка в Україні набула найважчих форм прояву, негативно вплинула на кредитні відносини в аграрному секторі економіки. Різке падіння цін на сільськогосподарську продукцію призвело до значного погіршення фінансового стану аграрних підприємств. Тому, хоча було зібрано рекордний урожай зернових, проте виробники не в змозі розрахуватися з банками. У той самий час кредитні установи збільшують відсотки по кредитах. Так, у грудні 2008 року процентні ставки зросли до 28–30 % порівняно з 16–18 % у першому півріччі 2008-го. Це суттєво загрожує виробничій діяльності в аграрному секторі економіки та забезпеченню продовольчої безпеки країни.

У цих умовах ефективна кредитна політика повинна включати пільгове кредитування сільськогосподарських підприємств, яке передбачає збільшення частки довго-

строкових кредитів, зниження процентних ставок, розвиток заставних операцій; кредитування безпосередньо з державних джерел (через механізм заставних операцій); розвиток іпотечного кредиту в комерційній системі банків [2, с. 48-50].

Одним зі способів зниження ризиків комерційних банків при кредитуванні є більш активне впровадження страхування ризиків.

Страховий захист сільськогосподарського виробництва скрізь у світі є оптимальним способом забезпечення безперервності, збалансованості і стабільності розвитку аграрного ринку та одним із ефективних методів покриття збитків в аграрному секторі, оскільки страхові компанії заздалегідь формують необхідні резерви для майбутніх виплат, не вдаючись до зовнішніх і внутрішніх позик.

Основна мета страхування сільськогосподарських ризиків – це часткова чи повна компенсація суб'єкту господарювання втрат через несприятливі, в основному, природні явища. Об'єктивна економічна необхідність використання страхування в сільському господарстві пояснюється недостатніми можливостями держави і ринку забезпечити широку маневреність фінансовими ресурсами господарюючих суб'єктів.

Основні причини, що стримують розвиток сільськогосподарського страхування, це недосконала законодавча база та відсутність необхідних суспільних інституцій. На сьогодні кількість страхових компаній, що діють на аграрному ринку, незначна.

Крім відміченого, стримуючими факторами для сільськогосподарських виробників щодо страхування є: складний фінансовий стан більшості сільськогосподарських підприємств та несвоєчасні виплати страхових виплат страховикам; недостатня гарантія одержання страхових відшкодувань страхувальниками; відсутність реальної державної підтримки аграрного страхування.

Як результат, страхування ризиків сільськогосподарськими підприємствами знаходиться на дуже низькому рівні.

За 2008 рік чисті надходження страхових платежів за страхування врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень державними сільськогосподарськими підприємствами, врожаю зернових культур і цукрових буряків сільськогосподарськими підприємствами всіх форм власності склали лише 14 648,9 тис. грн. або 0,1 % від загальних чистих премій по ринку. У 2007 році цей показник склав 1 754,1 тис. грн. або 0,01 % загальних чистих премій. При цьому чисті страхові виплати по даному виду страхування склали у 2007 році 3 902 тис. грн., а у 2008 році чисті страхові виплати взагалі не здійснювались.

Враховуючи важливість проблеми, а також виходячи із ситуації, що склалася необхідність державної підтримки не відкидається при страхуванні. Навпаки, підтримка має виконувати ще й таку важливу функцію, як стимулювання сільськогосподарських товаровиробників до участі у страхуванні, що вимагає опрацювання дієвих механізмів використання таких коштів.

Слід зазначити, що держава взяла на себе серйозні зобов'язання щодо фінансової підтримки сільського господарства у 2009 р. З метою підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва та пом'якшення впливу світової фінансової кризи на аграрний сектор держави, було заплановано використати кошти Стабілізаційного фонду, передбачивши його видатки, зокрема на безповоротній основі на суму 1 606 438,0 тис. грн. та на поворотній основі на суму 593 562,0 тис. грн.

На безповоротній основі використання коштів передбачено за такими напрямками [7]:

✓ фінансова підтримка підприємств агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів –

800 000,0 тис. грн. (зокрема 120 000,0 тис. грн. – на здешевлення кредитів, залучених для реалізації інноваційних проектів, які пройшли державну реєстрацію в установленому законодавством порядку);

✓ на підтримку окремих проектів в агропромисловому комплексі, зокрема бюджетна тваринницька дотація та державна підтримка виробництва продукції рослинництва – 642 620,0 тис. грн., з них: 202 620,0 тис. грн. – на підтримку виробництва продукції тваринництва у 2008 р. та 190 000,0 тис. грн. – на виплату бюджетної тваринницької дотації за вирощений та проданий на забій у 2009 р. молодняк великої рогатої худоби;

✓ підтримка виробництва продукції рослинництва (часткова компенсація сільськогосподарським товаровиробникам витрат на посів ярих культур цукрового буряку, льону-довгунця) – 250 000,0 тис. грн.;

✓ державна підтримка сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів – 90 000 тис. грн.;

✓ здійснення державних виставкових заходів у сфері агропромислового комплексу – 9 000,0 тис. грн.;

✓ оздоровлення та відпочинку дітей працівників агропромислового комплексу – 10 000,0 тис. грн.;

✓ державна підтримка сільськогосподарської доплатної служби – 5 000,0 тис. грн.;

При цьому погашення кредиторської заборгованості 2008 р. за бюджетними програмами передбачало наступне:

✓ часткова компенсація вартості складної сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва – 2 642,0 тис. грн.;

✓ здешевлення вартості страхових премій (внесків), фактично сплачених суб'єктам аграрного ринку – 12 176,0 тис. грн.

На поворотній основі використання коштів Стабілізаційного фонду за напрямом підтримки окремих проектів в агропромисловому комплексі передбачено на [7]:

✓ заходи щодо операцій фінансового лізингу вітчизняної сільськогосподарської техніки – 393 562,0 тис. грн.;

✓ надання кредитів фермерським господарствам – 200 000,0 тис. грн.

Крім того, держава повинна надавати фінансову підтримку на здійснення таких заходів, що мають надзвичайно важливе значення для розвитку сільського господарства, але не можуть бути належним чином профінансовані сільськогосподарськими підприємствами, зокрема покращення родючості ґрунтів.

Розвиток аграрного виробництва неможливий без достатнього інвестиційного забезпечення. Інвестиції є джерелом як простого, так і розширеного відтворення виробничого капіталу і спрямовуються на відтворення нових підприємств і потужностей, їх розширення, модернізацію, реконструкцію, технічне переозброєння, капітальний ремонт основних засобів, а також на приріст оборотних активів підприємств.

За нормальних міжгалузевих економічних взаємовідносин переважна частка інвестицій аграрних підприємств фінансується за рахунок власних коштів. Проте такі особливості аграрного виробництва як його сезонність, неритмічність, висока капіталомісткість, а в багатьох підгалузях тривалі виробничі цикли, зумовлюють підвищену потребу підприємств у залученні сторонніх джерел фінансування інвестицій.

Нині інвестиційний клімат в цілому по Україні і в аграрному секторі, зокрема, за оцінками міжнародних рейтингових агентств визначається, на жаль, як не сприятливий [1]. Проблема залучення інвестиційних ресурсів і забезпечення їх раціонального використання є ключовою і від її розв'язання залежать можливості подальшого економічного розвитку аграрного виробництва. Нарощування темпів та обсягів нагромадження капіталу забезпечує перехід на інвестиційно-іннова-

ційну модель розвитку, створює передумови для економічного прориву.

Фінансове виснаження сільського господарства та відповідний інвестиційний спад, які тривали аж до 2000 р., призвели до призупинення відтворювальних процесів, деградації матеріально-технічної бази галузі та занепаду багатьох галузей аграрного виробництва.

У 2000-2008 рр. завдяки комплексу вжитих заходів, передусім масштабному реформуванню аграрного сектору, тенденцію спаду виробництва та інвестиційної кризи вдалося подолати і створити передумови для поліпшення ситуації в галузі.

Якщо на початку 2000-х років на нагромадження основного капіталу використовувалося менше 10 % валової доданої вартості сільського господарства, то в останні роки цей показник перевищив 20 %, а в 2008 р. становив 26 % [6]. Внаслідок цього в аграрному секторі економіки вдалося відновити процес розширеного відтворення основного капіталу.

Позитивні тенденції у формуванні виробничого потенціалу сільського господарства стали можливими завдяки зміцненню фінансового стану підприємств галузі, залученню власних коштів на інвестиційні потреби, зростанню масштабів кредитування, нарощуванню обсягів іноземного капіталу та вкладанню коштів промислово-фінансовими об'єднаннями. За даними Держкомстату України, середньорічні темпи приросту інвестицій у сільському господарстві зростали і за період 2000-2008 рр. становили 28 %, підвищилася інвестиційна привабливість аграрного бізнесу, створено умови для подальшого розвитку цієї важливої сфери економіки [4].

Незважаючи на істотне похвалення інвестиційної діяльності, обсяги вкладень у галузь у 2008 р. були утричі меншими порівняно з 1990 р., що свідчить про глибоку інвестиційну кризу та значні втрати, яке зазнало сільське господарство України за цей період. Саме завдяки порівняно високому рівню інвестиційного та матеріально-технічного забезпечення у 1990 р. було досягнуто найвищих обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Про пріоритетність розвитку аграрної економіки у 90-х роках минулого століття свідчить також той факт, що 85 % усіх вкладень в агропромислове виробництво спрямовувалося у сільське господарство і 15 % – у харчову промисловість.

Формування інвестиційних ресурсів у сільському господарстві здійснюється в умовах, коли переважна більшість підприємств галузі є недержавними і це потребує врахування особливостей та інвестиційних можливостей суб'єктів господарювання, заснованих на приватній формі власності. В останні роки фінансовий стан сільськогосподарських підприємств поліпшився, що сприяло використанню власних коштів на інвестиційні цілі, джерелами яких є частина отриманих прибутків та амортизаційні відрахування. У 2008 р. майже половину інвестицій в основний капітал сільського господарства становили власні кошти підприємств.

Можливості залучення власних коштів підприємств аграрного сектора на інвестиційні потреби обмежені передусім здорожчанням матеріально-технічних ресурсів, а також несприятливими коливаннями цін на продукцію рослинництва і тваринництва як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Серед джерел формування інвестицій у сільському господарстві важлива роль належить коштам Державного бюджету, цільове призначення яких полягає у фінансуванні державних програм з розвитку селекції у рослинництві та тваринництві, проведення протиепізоотичних заходів, часткової компенсації процентних ставок за кредитами, здійснення земельної реформи, підтримки фермерських господарств та інших напрямів.

Масштаби державної підтримки аграрного виробництва останніми роками істотно зросли і, за попередніми оцінками, у 2008 р. їх обсяги становили 13,7 млрд. грн., у тому числі за рахунок бюджетних коштів – 10,3 млрд. грн., позабюджетних – 3,5 млрд. грн.

В структурі джерел фінансування економіки України частка іноземних інвестицій залишається невисокою і у 2008 р. становила 3,3 %. Іноземний капітал інтенсивно залучається також у розвиток галузей агропромислового комплексу. Привабливими як для вітчизняних, так і іноземних інвесторів у сільському господарстві є передусім зернове господарство, вирощування соняшника та деяких інших видів продукції. У харчовій промисловості більшість іноземних бізнес-проектів пов'язані з переробкою цих видів продукції, а також з виробництвом молочної, м'ясної, плодоовочевої продукції, кондитерських виробів, напоїв та тютюнових виробів.

Середньорічний темп приросту іноземних інвестицій у сільське господарство за 2000-2008 рр. випереджали темпи приросту їх обсягів загалом по економіці і становив 35,4 % що свідчить, про підвищення інвестиційної привабливості аграрного бізнесу. Частка іноземного капіталу в структурі джерел інвестицій у сільському господарстві в 2008 р. склала 8 %. Залученню іноземних інвестицій в сільське господарство, а також у харчову промисловість, сприяла реалізація заходів з реформування економіки та поліпшення інвестиційного клімату.

За умови збереження темпів приросту інвестицій, досягнутих у 2005-2008 рр., розв'язання цієї проблеми було реальним. Однак, світова фінансова криза, яка охопила національну економіку і найбільшою мірою вразила аграрну сферу, призвела до різкого скорочення надходжень фінансових та матеріально-технічних ресурсів у сільське господарство.

Спад інвестиційної діяльності у 2009 р. зумовлений головним чином різким скороченням обсягів кредитування підприємств аграрної сфери через глибоку кризу банківської системи, зниженням платоспроможності позичальників, зростанням кількості проблемних позик, скороченням надходжень власних коштів сільськогосподарських підприємств, оскільки реалізаційні ціни на продукцію у 2009 р. нижчі, ніж у попередньому році. Стримуючим фактором є також скорочення обсягів державної підтримки аграрного сектора економіки, особливо кредитної підтримки. Проте навіть в умовах фінансової кризи аграрний бізнес України залишається потенційно привабливим, свідченням чого є той факт, що навіть за умов фінансової кризи іноземний капітал у галузі продовжує нарощуватися.

Багаторічний світовий досвід ведення сільського господарства показує, що через специфіку цієї галузі вона потребує активного втручання держави в процес її функціонування. Насамперед держава повинна спрямовувати зусилля на відтворення та модернізацію виробничо-ресурсного потенціалу АПК, сприяти активізації зовнішньоекономічної діяльності АПК та трансформації організаційної структури аграрного сектора, забезпечити платоспроможний попит на аграрну продукцію, докласти зусиль для подолання соціального занепаду села.

Світова економічна криза зумовила кризові явища і в Україні, зокрема в сільському господарстві. Але вітчизняні урядовці стверджують, що сільське господарство може стати тим локомотивом, який допоможе здолати економічну кризу в Україні, оскільки ця галузь і в 2009 р. показує позитивну динаміку зростання.

Концептуальні засади фінансової підтримки сільського господарства повинні спрямовуватися на досягнення стабілізації виробництва з поступовим нарощуванням його обсягів, зростання ВВП, досягнення доста-

тнього рівня доходності і рентабельності аграрних підприємств усіх форм [5, с. 122-125].

Основними напрямками покращення фінансового забезпечення аграрного сектору є створення сприятливого клімату для залучення вітчизняних та іноземних інвестицій і перехід до інноваційної моделі розвитку, державне сприяння підвищенню конкурентоспроможності сільськогосподарських товаровиробників, ефективне використання бюджетних коштів, вжиття заходів для усунення диспаритету цін на продукцію сільського господарства та матеріально-технічні ресурси для аграрного виробництва, створення умов для формування власних джерел інвестування, забезпечення довгострокової кредитної підтримки інвестиційних проектів, удосконалення механізмів надання агровиробникам лізин-

гових послуг, стимулювання залучення інвестицій у виробництво екологічно чистої та органічної продукції.

1. Вацька М.В. Інвестиційний клімат в АПК: тенденції і напрями поліпшення // Матеріали науково-практичної конференції "Формування конкурентоспроможності підприємств АПК в умовах глобалізації". – Полтава, 2007 – с.161-162.
2. Гаркуша О.М. Ринку АПК – належне регулювання / О.М. Гаркуша // Економіка АПК. – 2001. – №4. – С.48-50.
3. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року від 19.09.2007 р. № 1158 // rada.gov.ua.
4. Звіт про капітальні інвестиції (ф. 2-ін). – К.: Держкомстат України, 2009, – с. 3 // www.ukrstat.gov.ua.
5. Лайко П.А. Концептуальні положення державної фінансової підтримки розвитку сільського господарства / П.А. Лайко // Економіка АПК. – 1999. – №1. – С.122-125.
6. Статистичний збірник "Сільське господарство України", – К.: Держкомстат України, 2008, – с. 184 // www.ukrstat.gov.ua.
7. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики України: www.minagro.gov.ua.

Надійшла до редколегії 16.08.2010

Є. Марко, ст. наук. співроб.

РИНОК ЕКОНОМІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ: КЛАСИФІКАЦІЙНІ ОЗНАКИ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ

Розглянуто класифікаційні ознаки та організаційні передумови формування ринку економічної інформації в Україні. Підкреслена необхідність і важливість вироблення для цього державної стратегії.

The article deals with the classification features and organizational prerequisites of the market of economic information formation in Ukraine. The author makes emphasis on the necessity and importance of the state strategy development in this regard.

90-і роки минулого століття та перше десятиліття ХХІ ст. ознаменовані бурхливим становленням нової економіки, основаної на прогресивних інформаційно-телекомунікаційних технологіях. На Всесвітньому саміті з питань інформаційного суспільства (WSIS), що відбувся в Женеві в грудні 2003 р., містився заклик до держав і міжнародних організацій розробити ефективну методологію та відповідні стратегії, виділивши необхідні ресурси для забезпечення назрілих позитивних зрушень щодо розвитку інформаційного суспільства. Державні стратегії, що передбачають інноваційні засади формування інформаційного ринку, – реально унеможливають небезпеку "нової великої депресії ХХІ ст.", передвісником якої стала світова фінансово-економічна криза 2008-2009 рр.

Інформація (як і капітал) – наднаціональне явище. Завдячуючи інформаційному ринку, ми розуміємо, що живемо в одному глобальному світі, де економічна вигода, диктує політику кожної держави. Ринку економічної інформації, формуючись і застосовуючись у режимі державно-ринкової організації, виконує виключно важливі функції. *По-перше*, забезпечує відтворювальний процес базових сегментів і сфер національного господарства. *По-друге*, підтримує сталий взаємозв'язок і взаємодію національної економіки з управлінськими системами. *По-третє*, обслуговує міжнародні економічні відносини. Таким чином, ринок економічної інформації в сучасних умовах максимально обмежує економічну невизначеність та мінімізує макроситуативні ризики і завдяки цьому стає визначальною домінантою цивілізаційного розвитку.

Ринок економічної інформації являє собою сукупність усталених принципів та правил, які визначають загальну атмосферу та розширене відтворення різнобічної інформації, а також підтверджує свою перспективну дієздатність шляхом застосування найбільш сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). При їх активному застосуванні виникають додаткові можливості для інтенсифікації макроекономічної інтеграції як по вертикалі, так і по горизонталі національного господарства. Отже, попит господарської практики усе більшою мірою диктує потребу в теоре-

тичних розробках ринку економічної інформації. Це відкриває додатковий шанс категорію "ринку економічної інформації" (яка поки що знаходиться на периферії наукових досліджень), врешті-решт, імплементувати в провідний корпус макроекономічного аналізу. Звідси випливає закономірна потреба в науковій розробці *стратегії розвитку* ринку економічної інформації – визначальної передумови формування інформаційного суспільства.

Саме ринок економічної інформації визначальною мірою зумовлює стаке розширення макроінноваційної сфери, тобто перманентно відтворюваної системи наукоємних знань, інноваційних технологій, наукомісткого виробництва і водночас призводить до високого організаційно-управлінського забезпечення їх прикладного ефекту. Закономірний перехід сучасних макроекономічних систем в "інтравертну фазу" значно посилює потребу і суспільну вагу наукових досліджень ринку економічної інформації як полісистемної категорії та визначального фактору цивілізаційного розвитку національного господарства. Інформаційний ринок активно стимулює процес еманации розмаїтої інформації, породжує генерацію новаційних знань та наукових досягнень. Отже, ринок економічної інформації заслуговує усе більшої уваги з боку науковців, які досліджують теоретичні засади моделювання національної економіки, зокрема, розвитку інноваційно-інвестиційних процесів в умовах глобалізації інформаційного простору, а також макроекономічну архітектуру посткризового світу, шляхи модернізації національного господарства та інформаційні засади макроекономічної рівноваги в умовах наростаючої турбулентності глобальних процесів. Дослідження дає підстави вважати, що ринок економічної інформації, як багатоаспектна, макроекономічна категорія, поки що не займає вагомого місця в наукових дослідженнях вітчизняних учених. Найчастіше зустрічаються узагальнення та подання інформації (її сприйняття та розуміння) в суто журналістсько-полемічному варіанті. Натомість поза належною увагою серйозних дослідників все ще залишається його сутність, прями та опосередковані зв'язки, цільові функції, класифікаційні ознаки і саме категоріальне визначення.

Як макроекономічна категорія – це складний, інтегративний сигнальний механізм, який, *по-перше*, допомагає суб'єктам розмаїтих економічних відносин визначити й узгодити ключові потреби та інтереси і з тим вибрати і підлаштувати їх під певні ринкові ніші; *по-друге*, наявність та функціонування даної категорії відчутно зменшує загрозу макроекономічних ризиків; *по-третє*, дана система ринкових відносин зумовлює певний рівень оптимізації мотивів, напрямів та стратегічних цілей ведення економічної діяльності; *по-четверте*, виступає важливим інтеграційним комунікатором, що прориває національні кордони, змушує поєднувати міждержавні зусилля і таким чином адекватно реагувати на глобальні тренди. І, *насамкінець*, ринок економічної інформації, з одного боку, мобілізує назрілі дії та організаційно-управлінські маневри, а з іншого, – є інтегруючим (зв'язуючим) фактором, що окреслює найбільш оптимальні режими та механізми, завдяки практичному застосуванню яких держави здатні продукувати найбільш оптимальні стратегії макроекономічного розвитку.

Класифікаційними ознаками, які визначають категоріальну сутність ринку економічної інформації є: а) дихотомія невідчутності, невагомості, перманентності, нескінченності й невичерпності інформації; б) багатомірність та обов'язкова фіксація в системі макроекономічних потреб, а звідси можливість перманентного наповнення (збагачення) і водночас оновлення економічної інформації; в) несуб'єктивована (рефлексивна) фіксація інформації, а усе більш систематизовані інформаційні потоки й ініціація хеджування макроекономічних ризиків; г) мережева композиційність, яка реалізує себе як специфічна "нервова система" національного господарства, здатна до самоконтролю та самозахисту; д) активна віртуалізація фінансової інфраструктури та її похідних інструментів тощо. Класифікаційною ознакою також виступає та очевидність, що ринок економічної інформації є цивілізаційним комунікатором, який постійно генерує інтеграційні сили в умовах, коли світ породжує нові виклики, ризики й загрози, що впливають із "зіткнення регіональних локальностей" та їх інтересів. Також даний цивілізаційний феномен відіграє в національному господарстві пізнавальну, системоутворюючу, системоузгоджувальну (координуючу) роль. Саме, і в першу чергу, завдяки даному цивілізаційному здобутку формуються синергетичні потоки національної економіки, її інваріантність щодо якісної зміни масштабу та історично віддалених перспектив.

Зазначені класифікаційні ознаки (перелік яких можна було б продовжити) переконливо демонструють важливу функціональну роль ринку економічної інформації, замінити яку не в стані жоден з макроекономічних інструментів. Отже, цивілізаційно оформлений ринок економічної інформації – найкоротший шлях до оптимізації управлінсько-регуляторних систем та механізмів для їх ефективної макроекономічної взаємодії у рамках національного господарства. Саме інформаційний ринок визначальною мірою зумовлює стале розширення макроінноваційної сфери, тобто перманентно відтворюваної системи наукоємних знань, інноваційних технологій, наукомісткого виробництва і водночас призводить до високого організаційно-управлінського забезпечення їх прикладного ефекту. Отже, ринок економічної інформації – визначальний сегмент (ядро) інформаційного забезпечення економічної системи, її сфер, сегментів і різновидів господарської, підприємницької діяльності та бізнесу.

Нами відстоюється важливість позиції, що ефективно застосування ринку економічної інформації передбачає обов'язкове дотримання таких умов: а) актуальність, повнота, вчасність та вірогідність інформації, що

використовується; б) недопущення несанкціонованого розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації; в) виключення негативних наслідків практичного застосування інформаційних технологій у відповідних галузях та сферах національного господарства.

Отже, доцільність і неминучість активного використання (а звідси й наукового вживання) даного категоріального утворення обумовлюється такими концептуальними чинниками. *По-перше*, сучасний цивілізаційний розвиток зумовив потребу в пошуку терміну, здатного адекватно відображати і характеризувати ті якісні й системні зміни, що інтенсивно відбуваються в його базовій складовій – економіці. *По-друге*, вступ ринково розвинутих країн в інформаційну епоху означає не просто активний розвиток комп'ютерних технологій та Інтернет-комунікацій, а і застосування таких інтелектуальних здобутків, які висуюють на чільне місце глобалізаційні пріоритети економічних устремлінь. *По-третє*, виходячи з наростаючої тенденції збільшення кількості інформаційно-насичених продуктів та послуг, що ретранслюються електронним способом, активно формується нова парадигма відносин в економічній системі, що актуалізує суто інноваційні джерела оновлення мікро- і макроекономічних процесів. *По-четверте*, визначальну роль у сучасних товарно-грошових відносинах відіграє не стільки право розпоряджатися чи скористатися відповідним набором економічної інформації, скільки здатність своєчасно ("на випередження") її отримати. *По-п'яте*, ринок економічної інформації першочергово виконує практичну, прикладну функцію – є найбільш суттєвим підґрунтям при виробленні й прийнятті регулятивно-управлінських рішень практично в усіх сферах господарювання, підприємництва і національної економіки. У кінцевому підсумку, ринок економічної інформації націлений першочергово (так має бути) виконувати інструментально-прикладні завдання заради ефективного розвитку національного господарства, які усе більшою мірою вписуються в цивілізаційні критерії та стандарти.

Ці ж обставини актуалізують потребу у розробці та практичному здійсненні державної стратегії щодо формування дієвої інституційної системи, яка переслідуватиме мету створення високопродуктивного інформаційного середовища, у тому числі першочергово здійснюватиме реальну підтримку економічного інформаційного ринку.

Організаційні засади формування інформаційного ринку в національному господарстві передбачають послідовне застосування адекватної системи прогностико-діагностичних моделей. Модель *системно-ситуаційного управління* ринком інформаційних продуктів та послуг, як макроекономічним об'єктом цілеспрямованого розвитку передбачає чітко орієнтуватися: по-перше, у просторі граничних ресурсів (час та знання), по-друге, в можливих у даній конкретній ситуації межах його розвитку (межа досконалості та межа безпеки), по-третє, часових ситуаційних станах (поточний, минулий, майбутній). Модель *концептуально-інформаційного моніторингу* з метою уникнення (або подолання) невизначеностей граничних і ситуаційних станів розвитку інформаційного ринку дозволяє шляхом кількісного та якісного аналізу, а також випереджаючого визначення можливої динаміки економічних параметрів і показників розвитку об'єкта моделювання, обґрунтувати (і це головне) закономірності, тенденції, пріоритети процесів, що стають основою посилення організаційно-управлінського впливу щодо запобігання критичним ситуаціям та небезпекам у національному господарстві. Модель *багатофакторних розрахунків* відкриває додаткові можливості для своєчасного здійснення необхідних розра-

хунків найбільш ймовірних цінових амплітуд і, таким чином, забезпечує екстремум базових макроекономічних показників. У дисертації проаналізовано функціонування трисекторальної (сегментної) моделі, застосування якої зумовлює: *по-перше*, становлення основних економічних галузей з виробництва та розподілу інформації, що першочергово використовується урядом; *по-друге*, розширення номенклатури та асортименту інформаційних послуг для товаропродукувочої сфери; *по-третє*, створення широкої мережі інформаційних засобів на регіональному та міжрегіональному рівнях.

Ми консолідуємося з тими дослідниками й авторитетними вченими (О.І.Неклесю, Ю.М.Пахомов), які вважають, що інформаційно слабко озброєні й інноваційно незабезпечені (незахищені) держави сьогодні стикаються з таким явищем, яке умовно можна назвати "інформаційно-інноваційним імперіалізмом". Попри ідеологічного навантаження, дане явище заслуговує саме на таку оцінку у зв'язку із зростанням міждержавної нерівності та безпрецедентної соціальної маргіналізації у планетарному масштабі. Країни, які упускають можливість або нездатні продукувати й ефективно застосовувати найсучасніші знання та інформаційні технології приречені на постійне й стабільне технологічне та економічне відставання, тобто на геоекономічне відставання кумулятивного характеру й цивілізаційну безперспективність, а з часом – на історичне зникнення. Пролонгація звичної політики залишає нашої державі роль залежного (від іноземних продуцентів) користувача, а не ідеолога й розробника сучасних ІКТ. Тому Україна приречена у найшкідливіші терміни органічно поєднати

два фактори цивілізаційного розвитку – інформаційні новації та високе організаційно-управлінське забезпечення їх прикладного ефекту. Навіть за явних перепон на українських теренах (певна неорганізованість, відсутність гнучких важелів управління, недостатня інформаційна озброєність керівників вищого рангу) перехід до найбільш інноваційних форм розвитку національної економіки є неминучим.

1. Береза А.М. Інформаційні системи і технології в економіці. Навч. метод. посібник / А.М.Береза. – К.: КНЕУ, 2002. – 80 с. 2.Берн П. Как выглядит будущее из Давоса? Пер. с англ. / Питер Берн. – М.: Мысль, 2006. – М.: Финансы, 2009. – 174 с. 3.Бернанке Б. Последствия финансовых потрясений остаются неопределенными / Бен Бернанке. – <http://www.quote.ru/stocks/news/2007/10/16/31673759.html>. 4.Бобылева М.П. Новые возможности управленческой интеграции в условиях применения корпоративных информационных технологий // Проблемы теории и практики управления. – 2007. – № 4. 5.Боуш Т. Типологизация, индентификация и диагностика кластеров предприятий: новый методологический подход // Вопросы экономики. – 2010. – № 3. – С. 122. 6.Брожек Л.Л. Проблема интеграции до мирового информационного простора как складовая национальной политики // Экономический часопис XXI. – 2010. – № 3-4. – С.42-46. 7.Бурлачков В. Турбулентность экономических процессов: теоретические аспекты // Вопросы экономики. – 2009. – № 11. – С.93. 8.Марко Є.І. Ринок економічної інформації в Україні: стан, виклики, стратегія розвитку / Є.І.Марко // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 8. – С. 18-28. 9.Марко Є.І. Ринок економічної інформації: необхідність державної стратегії формування та розвитку / Є.І.Марко // Економіка ринкових відносин. – 2010. – № 5. – С. 38-46. 10.Марко Є.І. Ринок економічної інформації як системне утворення сучасного господарства / Є.І.Марко // Економіка і управління. – 2010. – № 2. – С. 43-49. 11.Марко Є.І. Інформаційний ринок: проблеми застосування у фінансовій системі України / Є.І.Марко // Банківська справа. – 2010. – № 1. – С. 53-58. 12.Марко Є.І. Необхідність і проблеми формування інформаційного ринку: глобалізаційний вимір / Є.І.Марко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 12. – С. 19-25.

Надійшла до редакції 16.08.2010

А. Дишлева, асп.

АНТИКРИЗОВА БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

Досліджено зарубіжний досвід реалізації державної антикризової політики. Визначено основні напрями бюджетної політики України в умовах кризи.

The article considers international experience of antirecessionary policy implemented by the governments. Key strategies are defined for the Ukrainian budgetary policy under crisis.

У сучасній літературі, незважаючи на давню історію виникнення та періодичне повторення кризових явищ, поки що немає загально визнаного уявлення про антикризову політику держави. Дослідженню кризових явищ присвячено праці українських вчених: О. Барановського, В. Геєця, Т. Вахненко, С. Корабліна, І. Луніної та ін., над розробкою концепції антикризового управління працюють і російські вчені: В. Данилов-Данильян, В. Кашин, Е. Коротков, Г. Попов, О. Сухарев та ін. Разом з тим, деякі проблеми антикризового управління досі ще не достатньо вивчені, зокрема, це стосується ролі державного бюджету у реалізації антикризової політики. Метою статті є визначення напрямів підвищення ефективності бюджетних інструментів антикризової політики держави в Україні у контексті зарубіжного досвіду.

Досвід боротьби із кризами, їх причинами та наслідками, передбачення та попередження їх загроз має давню історію. Але, як показує час, не завжди спрацюють ті заходи виходу із кризи, які були ефективні раніше. Це пояснюється тим, що ринковій економіці властива циклічність її розвитку, виникнення криз є об'єктивним явищем, але економічний розвиток відбувається не "по колу", а "по спіралі". Фаза спаду змінюється фазою депресії (стагнації), потім відбувається поживлення, за ним знову іде зростання. Зростання, що виводить економіку на новий рівень у її поступальному розвитку, готує підґрунтя для вже нової, періодично виникаючої кризи. Існування об'єктивних законів ринку не означає,

що відпадає необхідність антикризового управління, оскільки глибина, характер та тривалість кризи залежать саме від ефективності управління, спроможності передбачити та пом'якшити кризу, вміння використати її у цілях розвитку. Враховуючи те, що проблеми антикризового управління в Україні все ще знаходяться на стадії активної розробки, важливе значення має вивчення зарубіжного досвіду виходу країн із криз не для його копіювання, а з метою уникнення помилок минулого та вироблення власної концепції і стратегії ефективного антикризового управління.

Як свідчить історія, багато країн протягом свого соціально-економічного розвитку зіткнулися із фінансовими потрясіннями, глибокими спадами виробництва, масовим безробіттям, гострими соціальними та політичними конфліктами. Якщо одні країни доволі швидко та з мінімальними втратами виводили свої економічні та соціальні системи із кризового стану, то для інших вихід із економічних криз був дуже складним та затяжним.

Як відомо, у кінці 20-х – початку 30-х рр. XX ст. глибока криза паралізувала економіку США. і засвідчила хибність абсолютизації ринкового саморегулювання економіки. В основі "нового курсу" Ф.Д. Рузвельта лежали теоретичні погляди англійського економіста Дж. М. Кейнса стосовно необхідності державного регулювання капіталістичної економіки у поєднанні з розвитком ринкових відносин. Для стабілізації стану грошово-кредитної сфери було прийнято ряд законів у банківсь-

кій сфері. Проводилася досить ефективна робота по боротьбі з безробіттям, оздоровленню промисловості та аграрного сектору. Пожвавлення економіки з 1933 року супроводжувалося активною фіскальною політикою адміністрації Рузвельта, що сприяло різкій зміні структури федеральних витрат: вперше за всю американську історію в країні на рівні федерального уряду з'являється соціальний бюджет. Федеральний уряд взяв на себе відповідальність та турботу за економічно неактивним населенням: пристарілими, інвалідами, молоддю, особами, які становили загрозу перш за все соціальній стабільності США [1, с. 517].

Економіка США вийшла з кризи, хоча повністю досягти цілей оновити її та захистити від появи подібних криз не вдалось (до другої світової війни країна так і не досягнула довоєнного рівня виробництва). Разом з тим, реформи, що проводилися в рамках "нового курсу", продемонстрували особливу роль державного регулювання у системі капіталістичного господарства та життєву необхідність своєчасної гнучкої економічної політики держави у кризові періоди розвитку економіки.

Теоретичним підґрунтям антикризових реформ у повоєнній Німеччині була концепція "соціального ринкового господарства", розроблена Л. Ерхардом. По суті було використано кейнсіанську теорію непрямого регулювання, але з урахуванням конкретних національних особливостей та історичних умов країни. На думку Ерхарда, держава мала активно втручатися в економічні процеси, але напрям, характер та методи втручання були чітко орієнтовані на формування ринкової економіки, заснованій на приватній власності на засоби виробництва та захищеній законодавчій системі влади. [1, с. 520].

Важливу роль у подоланні кризи у Німеччині відіграло індикативне планування, що завдяки високій кваліфікації розробників планів, використання всього арсеналу економічної науки, різноманітних методів та інструментів при реалізації цих планів, відсутності будь-якого догматизму та вузькості підходів, твердості та послідовності професіонального державного апарату, широкого національного погодження головних цілей соціально-економічного розвитку на коротко- та довгострокову перспективу, мало значний успіх. Успішному проведенню перетворень та виходу ФРН із кризи відіграло створення експертної ради з перспектив загального економічного розвитку ФРН та зовнішня підтримка.

В Японії після Другої світової війни ряд державних функцій (у сфері фінансів та зовнішньої торгівлі, складання державного бюджету, обмеженні законодавчої влади) перебрали на себе США. У кінці 1948 р. уряд США висунув вимогу до штабу окупаційних військ в Японії щодо підвищення темпів відновлення японської економіки та більш ефективного використання державних витрат США. У відповідності до цих вимог японському уряду пропонувалося: 1) збалансувати державний бюджет; 2) збільшити податкові збори; 3) жорстко обмежити видачу субсидій; 4) стабілізувати заробітну плату; 5) встановити контроль над цінами; 6) підвищити контроль над зовнішньою торгівлею та іноземною валютою; 7) покращити систему постачання матеріалами, необхідними для розширення експорту; 8) збільшити виробництво найважливіших видів місцевої сировини і товарів; 9) покращити систему постачання продовольства [6, с.24].

У 1949 р. головний радник з економічних та фінансових питань штабу окупаційних військ Джозеф Додж представив японському уряду свій проект державного бюджету на 1949/50 фінансовий рік, у якому було втілено план "досягнення стабілізації та самостійності" японської економіки. Головними рекомендаціями у проекті Доджа були скасування урядових субсидій на підтримку

цін на продукцію важкої промисловості, підвищення податкових зборів (на 62 % порівняно з 1948 р.), зміна порядку переказу коштів, отримуваних з продажу американських товарів у Японії, що поставлялися у порядку допомоги [1, с.529].

Відміна урядових субсидій змусила підприємців забезпечувати свій прибуток шляхом широкої раціоналізації виробництва, що проводилася за рахунок встановлення нового обладнання, посилення інтенсифікації, але також і завдяки погіршенню умов праці, масовим звільненням, зниженню заробітної плати.

Отже, бюджетна політика, що проводилася окупаційною владою у післявоєнній Японії, кардинально відрізнялася від бюджетної політики у США та Німеччині. Жорсткі заходи у напрямі стабілізації грошового обігу, стримування інфляції, збалансування бюджету, нарощення експорту сприяли нагромадженню капіталу та відтворенню провідних галузей промисловості, але, разом з тим, Японія втратила економічну самостійність, оскільки всі рішення у сфері фінансів, зовнішньої торгівлі, складання державного бюджету, законотворчій діяльності приймалися американською окупаційною владою.

Як свідчить економічна історія, періодична поява економічних криз та зміна підйомів спадами супроводжується відповідною зміною економічної політики країн. Так, у кризові періоди країни повертаються до кейнсіанських методів управління та активної участі держави, після подолання кризи у більшості країн переважає неоліберальна модель управління. У 70–90 рр. XX століття для більшості розвинених країн характерними були повільні темпи економічного зростання та економічна і фінансова нестабільність. У цей час країни, що перейшли до неолібералізму демонстрували помірні економічні показники (США і Великобританія), а деякі навіть переживали колосальний економічний спад (країни Центральної та Східної Європи). Тоді як для економік країн, що відійшли від неоліберальної моделі та продовжували використовувати жорстке державне регулювання економічних процесів, характерними були досить високі темпи розвитку (Японія, Південна Корея, Китай). Так, у вказаних країнах у 1973–1992 рр. середньорічний темп зростання ВВП був досить високим: у Китаї – 6,7 %, Південній Кореї – 8,3 %, Японії – 3,8 %. Значно нижчим цей показник був у Великобританії і складав всього 1,6 % та у США – 2,4 % [5, с.68].

Сьогодні більшість вчених-економістів визнають загальносвітовий характер циклічності економічного розвитку та активно шукають методи і шляхи нейтралізації її негативного впливу на соціально-економічний розвиток суспільства.

Розглядаючи антикризове регулювання економіки, Барановський О.І. акцентує увагу на існуванні різних типів економічних криз та, відповідно, різних підходів до виходу із них. Він виділяє циклічні (пов'язані з циклами оновлення капіталу), структурні та системні кризи. У разі настання циклічної кризи застосовуються заходи щодо стимулювання сукупного попиту, певний комплекс інструментів монетарної та фіскальної політики держави, регулювання процентної ставки, а також закони, що регулюють діяльність фондових бірж та валютних ринків.

Структурні кризи, що виникають внаслідок порушення загального об'єктивного економічного закону пропорційного розвитку галузей та сфер суспільного виробництва (наприклад енергетичні, сировинні, продовольчі кризи, що паралізували розвиток економіки західних країн у 70-х рр.), потребують надзвичайних урядових заходів, у тому числі й законів, що запроваджують антикризове регулювання, направлене на ліквідацію причин конкретної структурної кризи, а не її симптомів. То-

му у кожному конкретному випадку методи та інструменти виходу з кризи є досить специфічними.

Виникнення системних криз (Велика депресія, криза у пострадянських країнах у 90-і роки) пов'язане з порушенням функціонування базових механізмів та стимулів економічного розвитку, деградацією основних факторів суспільного виробництва. Вихід з такої кризи можливий лише при проведенні системних реформ на основі прийняття багатьох законів, що формують їх правову основу [8, с.7-8].

Сьогодні механізм антикризової політики ускладнюється через те, що світові кризи почали одночасно поєднувати різні типи криз. Наприклад, причиною світової фінансово-економічної кризи 1997–1999 рр., що охопила економіки країн Східної Азії, був не тільки значний циклічний перегрів, а й структурні дисбаланси економіки цих країн, а також істотні структурні диспропорції у світовій економічній системі. Разом з тим, в її основі лежали і певні системні проблеми: з одного боку – невідповідність темпів лібералізації міжнародних економічних зв'язків та масштабів діяльності транснаціональних економічних структур, з іншого – механізмів міжнародного регулювання. Глобальний економічний спад 2001 року був наслідком не тільки певної корекції зростання у високотехнологічному секторі США, але й вразливості глобальної світової економіки, системних заходів протидії якій поки що не знайшли. Економічна криза вразила США, країни Європи та Японію. Темпи зростання світової торгівлі товарами та послугами знизилися з 12,4 % у 2000 р. до 1 % у 2001 р. [8, с.8].

Вразливість економік країн світу до впливу зовнішніх шоків залежить від рівня диверсифікованості структури національного виробництва, ступеня залученості країни до міжнародної торгівлі, залежності національної економіки від зовнішнього фінансування [8, с.12]. Так, найбільш негативного впливу внаслідок світового економічного спаду 2000–2001 рр. серед країн, що розвиваються, зазнали орієнтовані на експорт країни Азії, які не встигли ще тоді вийти із кризи 1997–1998 рр. Постраждали також економіки країн Латинської Америки (основні постачальники сировини на світові ринки), що мали значні обсяги зовнішнього боргу. Менших втрат зазнали країни Центральної та Східної Європи, оскільки на той час підтримувався внутрішній попит цих країн, зберігалася позитивна динаміка іноземних інвестицій, національні економіки цих країн менш залежні від зовнішньої торгівлі.

На той час міжнародні організації не надавали ніяких рекомендацій стосовно пом'якшення наслідків світової кризи заходами бюджетно-податкової політики, наголошуючи лише на важливості дії автоматичних стабілізаторів. Одночасно не заперечувалася можливість проведення країнами активних заходів фінансової політики залежно від внутрішніх умов та середньострокових цілей. У США було знижено податки, здійснювалися нові державні витрати, заходи з підтримки економіки через підвищення попиту на внутрішньому ринку, стимулювання потенціалу пропозиції. Підтримання рівня ділової активності заходами фінансової політики здійснювалося і в деяких країнах, що розвиваються (Гонконг, Малайзія, Сінгапур) [8, с.15-16].

Глобальна фінансова криза 2008 року є системною кризою, найгострішою з часів Великої депресії. Особливістю сучасної складної ситуації у світовій економіці стало накладання одразу двох криз: кризи міжнародних грошово-кредитних відносин та кризи у фінансовому секторі США [7]. Крім того, саме у цей час завершується черговий технологічний цикл [2]. Радикально змінилася структура світової економіки внаслідок надмірного розширення фінансового сектору та розважального сегмен-

ту сфери послуг. Домінує точка зору, що головною причиною кризи є недосконалість сучасної фінансової системи: невідповідність обсягів фінансових операцій її реальним можливостям, масовий випуск в обіг похідних цінних паперів, недостатня перевірка платоспроможності позичальників, зменшення інвестиційного кредитування та зосередження уваги банків на "віртуальному ринку", безвідповідальне розпорядження страховими фондами у багатьох страхових компаніях [4]. Вплив зазначених процесів на собі відчула й Україна, які ускладнилися застарілістю та низькою ефективністю виробничо-технологічної бази підприємств, втратою конкурентоспроможності продукції, а також відокремленим існуванням фінансового та реального сектору. Останнє характерне не тільки для України, а й для багатьох розвинених країн. Тільки 2-3 % усіх фінансових операцій у світі пов'язані з реальним сектором, решта лише між собою або з обслуговуванням фінансового сектору [3].

Багато країн світу, що страждають від фінансової кризи (в першу чергу країни ОЕСР), серед альтернативних напрямів мінімізації її негативних наслідків розглядають зниження податкового навантаження з метою стимулювання внутрішнього попиту та інвестицій або збільшення державного фінансування заходів щодо підтримки національної економіки [9, с.24]. Можлива також комбінація цих двох підходів. Деякі країни, наприклад Болгарія та Великобританія, надають підприємствам відстрочку сплати податків з метою підтримки та активізації виробництва. Також у Великобританії до кінця 2009 р. з метою підтримки купівельної спроможності діятиме знижений податок на додану вартість.

Отже, на основі вивчення зарубіжного досвіду антикризового управління та враховуючи особливості національної економіки, можна запропонувати такі напрями реалізації бюджетної антикризової політики України:

✓ Податкова політика України повинна бути направлена на забезпечення необхідного рівня доходів бюджетної системи та модернізації української економіки. Забезпечення реальної підтримки економічної діяльності підприємств України в умовах фінансової кризи потребує наближення фінансового й бухгалтерського обліку, переходу до оподаткування реального фінансового результату діяльності підприємств, що одержали прибуток, зниження ставок податку на прибуток для підприємств, що інвестують прибуток у придбання нових основних засобів (до 20 %), введення податку на майно. Дієвим антикризовим заходом є застосування податкових пільг з метою підтримки виробництва, але тільки на період виходу з кризи. В умовах бідності та значного розшарування населення України доцільним є перенесення податкового навантаження на підакцизні товари, нерухоме майно, посередницькі операції, торгівлю, природні ресурси, землю, екологічно небезпечну продукцію та виробництво, що наносить шкоду навколишньому середовищу. Це дасть змогу не тільки збільшити надходження до бюджету, а й регулювати ті диспропорції, які існують в економіці України. Доцільним є також перехід до прогресивної шкали оподаткування доходів фізичних осіб.

✓ Видатки державного бюджету в умовах кризи повинні відповідати можливостям держави акумулювати доходи і направлятися на підтримку найуразливіших верств населення та фінансування інфраструктурних проектів, модернізацію бюджетного сектору економіки, інвестицій у виробництво.

В умовах зниження попиту на зовнішніх ринках, Україні необхідно нарощувати внутрішній попит, що можливо тільки за умов відновлення українського виробництва (а не стимулювання імпорту, і, як наслідок,

інфляції) та підвищення купівельної спроможності українського населення. Тому поступового підвищення мінімальних зарплат та пенсій не уникнути, але таке підвищення повинно стосуватися тільки малозабезпечених верств населення. Доцільно реструктурувати бюджет у частині витрат на не виправдано високі пенсії та заробітні плати, неприпустимим є розрив між максимальними та мінімальними пенсіями і зарплатами, який існує сьогодні в Україні.

✓ Належної уваги потребує боргова політика, особливо у частині зовнішніх запозичень, оскільки їх потрібно буде повертати і з відсотками. Тому звітність про витрачання цих коштів має бути доступною та підлягати жорсткому контролю.

✓ Управління державною власністю повинно базуватися на принципах ефективного власника. Необхідним є залучення вітчизняних та іноземних інвесторів, але контрольний пакет акцій стратегічних підприємств має належати державі. Зарубіжний досвід свідчить, що значно вищими є темпи розвитку країн зі змішаною формою власності. Якщо відбувається приватизація або продаж підприємств чи інших об'єктів, то отримані кошти потрібно вкладати у рівноцінні об'єкти, або надходити до фонду, кошти якого використовуватимуться з аналогічною метою пізніше. Повинна бути законодавчо закріплена заборона використовувати їх на інші цілі. А доходи, які приносять ці об'єкти, можна використовувати і на поточні, і на середньострокові цілі, а також з

метою пом'якшення циклічних коливань та попередження криз у майбутньому. Реалізація цих завдань потребує переходу до середньострокового бюджетного планування та підвищення ролі програмно-цільового методу в управлінні видатками бюджету.

Повністю уникнути негативних наслідків кризи неможливо, але своєчасно прийняті рішення в економічній та, зокрема, бюджетній політиці, допоможуть вийти з кризи з мінімальними втратами.

1. Антикризове управління: Учебник. – 2-е изд., доп. и перераб. / Под ред. проф. Э.М. Короткова. – М.: ИНФРА-М, 2009. – 620 с. 2. Геєць В.М. Катализатором фінансової кризи в Україні була світова криза, але значна частина передумов має внутрішнє походження // Вісник НБУ. – 2009. – №2 (156). – с.16 – 18. 3. Грибберг Р. Мировой финансовый кризис затронет реальную экономику в разных странах по-разному [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rosinvest.com/news/452814>. 4. Данилов-Данильян В. Глобальный кризис как следствие структурных сдвигов в экономике // Вопросы экономики. – 2009. – №7. – с.31-41. 5. Запатріна І.В. Бюджетний механізм економічного зростання. – К.: Ін-т соц.-екон стратегій, 2007. – 528 с. 6. История Японии (1945 – 1975). – М.: Наука, 1978. – 541 с. 7. Кашин В.А. Мировой финансовый кризис: причины и последствия // Финансы. – 2009. – №1. – с.14 – 19. 8. Кризові явища у світовій економіці та антикризова політика України / За ред. Академіка НАН України В.М. Гейця. – К.: Ін-т екон. прогнозів, 2002. – 76 с. 9. Луїна І.О., Баліцька В.В., Короткевич О.В., Фролова Н.Б. Шляхи мінімізації впливу фінансової кризи на бюджет України // Фінанси України. – 2008. – №12. – с.22 – 32. 10. Пасічник В.А. Вплив бюджетно-податкової політики на утворення та розподіл доходу основних секторів економіки // Наукові праці НДФІ. – 2008. – №3. – с.9 – 21.

Надійшла до редколегії 16.08.2010

К. Лагутіна, асп.

ЗЛИТТЯ І ПОГЛИНАННЯ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ КОРПОРАТИВНИХ ФІНАНСІВ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто фінансові проблеми здійснення злиття, поглинання і приєднання в корпоративному секторі економіки України. Виділено перспективи розвитку вітчизняних корпоративних фінансів. Запропоновано шляхи вдосконалення фінансового механізму здійснення M&A. Встановлено зв'язок між ефективністю механізму M&A і рівнем розвитку фондового ринку.

In the article financial problems of mergers, acquisitions and joinings in the corporate sector of the economy of Ukraine are considered. Prospects of the development of ukrainian corporate finance are depicted. Ways of improvement of financial mechanism of M&A are proposed. Relation between the effectiveness of M&A mechanism and the level of development of the stock market is established.

У всьому світі корпоративні фінанси є найбільш привабливою формою організації фінансів підприємств з точки зору економічної активності та інвестування. Для ефективного функціонування корпоративних фінансів важливу роль відіграє рівень розвитку фінансового ринку України.

Термін "корпоративні фінанси" досить широко використовується у практиці, однак і до теперішнього часу немає чіткого однозначного визначення. Практично, кожний дослідник намагається дати власне тлумачення, яке найбільше відповідає завданням і змісту досліджень. Корпоративні фінанси розуміються як система об'єктивних закономірностей і правил, що визначають взаємовідносини між всіма учасниками фінансових ринків, в основі яких знаходиться ринкова вартість акцій [1]. Відзначимо, що вітчизняні економісти (І. Бланк, В. Зимовець, В. Корнеев, С. Науменкова та ін.) достатньо повно досліджують проблематику корпоративних фінансів [2]. Проте, на жаль, дослідження фінансових механізмів здійснення злиття і поглинання (приєднання) для умов розвитку вітчизняних корпоративних фінансів практично не ведуться. Основна мета цієї статті полягає у дослідженні теоретичних фінансових засад злиття і поглинання (приєднання) як складових корпоративних фінансів. Результатом такого дослідження мають стати відповідні механізми та інструменти, здатні забезпечити

потреби подальшої фінансової модернізації корпоративного сектора національної економіки.

В розвинених країнах сформувалось дві основні моделі корпоративних фінансів – англо-американська, яка домінує окрім Великобританії та США, також в Австралії, Індії, Ірландії, Новій Зеландії, Канаді, ПАР, та німецька (має ще назву "німецько-японська модель"), яка є характерною для самої Німеччини, деяких інших країн центральної Європи та Японії.

Англо-американська модель корпоративних фінансів побудована на ринкових механізмах саморегулювання. В її основі лежить відносно низька частка державної власності, незначне пряме втручання уряду в процес організації виробництва та корпоративного управління. Для англо-американської моделі корпоративних фінансів характерна висока підприємницька активність, мобільне та гнучке переміщення капіталу у сфері з оптимальною прибутковістю, в тому числі в інноваційно-інвестиційній області виробництва. Типовим тут є розосереджена структура акціонерного капіталу, тобто переважає значна кількість дрібних акціонерів. Ця модель має за основу існування єдиного корпоративного центру – ради директорів, який здійснює наглядові та виконавчі функції, що забезпечує достатньо ефективне функціонування корпоративних фінансів.

Інша модель корпоративних фінансів, німецька є більш соціально орієнтованою. На відміну від англо-американської, в цій моделі суттєвою є роль держави в регулюванні корпоративних фінансів. Це проявляється також в ефективно працюючій системі соціального забезпечення найманих працівників і менеджерів в акціонерних компаніях. У цьому випадку система корпоративного управління дворівнева, включає в себе: по-перше, наглядову раду (до неї входять представники акціонерів та працівників корпорації; інтереси персоналу відстоюють профспілки), та, по-друге, виконавчий орган (правління), членами якого є менеджери. У німецькій моделі корпоративних фінансів ключову роль відіграють банки у представництві та контролі на всіх рівнях управління, фінансові інституції при цьому контролюють головний пакет акцій компаній.

Постсоціалістична модель корпоративних фінансів, яка ще знаходиться в стадії формування, характеризується тим, що в країнах її застосування в т.ч. й в Україні існує сильний тиск держави на діяльність акціонерних товариств. Відсутність ефективного менеджменту та істотні інституційні перешкоди створюють сприятливе середовище для процвітання корупції, подальшого розвитку тіньових схем та криміналізації фінансово-економічної діяльності. Очевидно, що така специфіка корпоративних фінансів в трансформаційних економіках пов'язана із незрілістю фінансового ринку; недосконалістю корпоративного законодавства, зокрема: відсутністю нормативного регулювання низки правовідносин; значною заполітизованістю економіки та широким адміністративним втручанням держави в діяльність підприємств; недосконалістю судової системи.

В умовах сучасної фінансово-економічної кризи в Україні у багатьох сферах спостерігається знецінення активів. При цьому логічним буде прагнення, – пише В.Гець, – в тому числі також іноземного капіталу, взяти під контроль багато видів економічної діяльності [3].

Контроль у сфері корпоративних фінансів в країнах із трансформаційною економікою забезпечується в основному на основі діяльності холдингових компаній – юридичних осіб, що володіють контрольним пакетом однієї або декількох компаній. Головне призначення холдингової компанії – володіти акціями інших підприємств. Холдингова компанія має частку в різних підприємствах, самостійних юридично, але на практиці що знаходяться під контролем цієї компанії.

На наш погляд, має відбутися реструктуризація вітчизняних корпоративних фінансів шляхом їх ефективних інституційних перетворень. У цьому зв'язку, процеси злиття і поглинання (приєднання) поступово повинні перетворитися на системовизначальний чинник розвитку корпорацій в економіці України. Ця тенденція багато в чому визначає закономірності інноваційно-інвестиційного розвитку нашої держави.

У корпоративних фінансах немає більш драматичного і суперечливого роду бізнесу, аніж поглинання якоїсь фірми іншою компанією або злиття двох компаній [4].

Можливість проведення операцій злиття і поглинання (приєднання) виникла з розвитком в Україні ринкових умов господарювання, початком яких стали процеси роздержавлення та приватизації. Приватна власність на промислові та фінансові активи забезпечила умови і право на їх продаж.

Вихідною точкою дослідження теоретичних аспектів корпоративних злиттів і поглинань (приєднань) є аналіз базових економічних категорій. В Україні немає чітко закріпленої нормативно-правової термінології, тому часто формулювання злиття, поглинання, приєднання та придбання стають взаємозамінними. Ці питання, зокрема, регулюють такі закони, як "Про акціонерні то-

вариства", "Про захист економічної конкуренції", "Про відновлення і платоспроможності боржника або визнання його банкрутом".

Згідно з Законом України "Про акціонерні товариства", злиттям акціонерних товариств визнається виникнення нового акціонерного товариства- правонаступника з передачею йому згідно з передавальними актами всіх прав та обов'язків двох або більше акціонерних товариств одночасно з їх припиненням. У П(С)БО під злиттям розуміється об'єднання підприємств (шляхом створення нової юридичної особи або приєднання підприємств до головного підприємства), у результаті якого власники (акціонери) підприємств, що об'єднуються, здійснюватимуть контроль над усіма чистими активами об'єднаних підприємств з метою досягнення подальшого спільного розподілу ризиків і вигід від об'єднання. Головна різниця між злиттям та приєднанням полягає в тому, що у випадку злиття всі майнові права та обов'язки кількох юридичних осіб концентруються на балансі однієї компанії, яка є заново створеною, а при приєднанні – на балансі вже функціонуючої на момент прийняття рішення про приєднання компанії.

Корпоративне злиття відбувається тоді, коли сумарні операції і активи двох або більше підприємств зливаються шляхом переміщення їх під контроль менеджменту нової компанії, що знаходиться в сумісному володінні акціонерів підприємств. Злиття може виявитися доцільним, якщо дві або декілька компаній мають в своєму розпорядженні взаємодоповнюючі активи. Кожна з них має те, що необхідне для іншої, і тому їх злиття може виявитися ефективним. Ці компанії після об'єднання коштуватимуть дорожче порівняно з сумою їх вартостей до злиття, оскільки кожна набуває того, що їй не вистачало, причому отримує ці активи дешевше, ніж вони обійшлися б їй, якби довелося їх створювати самостійно.

На відміну від злиття, внаслідок приєднання нова юридична особа не створюється, а одна із двох компаній припиняє своє існування і передає свої права та обов'язки компанії, що приєднує іншу. Зміни у засновницьких документах правонаступника при цьому можуть бути пов'язані зі збільшенням статутного капіталу компанії, до якої здійснюється приєднання, зміною складу засновників чи організаційно-правової форм.

Поглинання або приєднання має місце там, де одне підприємство отримує контроль над іншим шляхом придбання контрольного пакету акцій з правом вирішального голосу. Під "ворожим поглинанням" будемо розуміти отримання особою або групою осіб (поглиначів) корпоративного контролю над акціонерним товариством (компанія – мішень) всупереч волі та в умовах жорсткої протидії з боку менеджменту чи власників пакетів, які забезпечують такий контроль. Рейдерство – це найбільш жорстка форма здійснення ворожого поглинання – це недружнє, з використанням недоліків чинного законодавства, спрямоване проти волі власника, захоплення чужого майна на користь іншої особи, встановлення над майном повного контролю нового власника в юридичному й фізичному розумінні з використанням корумпованості чиновників та (або) із застосуванням сили. Тут можливі два варіанти дії рейдерів: 1) коли власника контрольного пакету акцій спонукають продати пакет; 2) коли силою захоплюється контроль над підприємством.

"Біле" рейдерство при цьому здійснюється виключно в межах чинного законодавства, використовуючи його прорахунки або недоліки статуту підприємства, яке є об'єктом поглинання. "Сіре" рейдерство здійснюється на межі чинного законодавства: фальсифікує документи, використовує подвійний реєстр та незаконні збори акціонерів з метою заволодіння контрольним пакетом

акцій. При "чорному" рейдерстві використовуються незаконні та силові методи для захоплення бізнесу.

В економіці України процеси незаконного привласнення чужого бізнесу набули надмірного агресивного характеру. Протягом останніх років рейдерство в Україні стало загрожувати розвитку національної економіки, робить сумнівними перспективи самого існування в Україні корпоративного бізнесу. Особливо неприпустимими є рішення господарських судів щодо корпоративних спорів про відчуження майнових комплексів акціонерних товариств з часткою держави. Протидія їх незаконному поглинанню і захопленню, фіктивному доведенню до банкрутства або виникненню тривалих корпоративних конфліктів є надзвичайно важливою.

Фінансовий механізм злиття і поглинання передбачає комплексну взаємодію фінансових методів, фінансових інструментів і фінансових важелів, за допомогою яких забезпечуються оптимальні параметри функціонування корпоративних фінансів. [5]

Тепер про цей механізм більш докладно. В Україні непоодинокі випадки коли для придбання компанії-мішені групою інвесторів утворюється спільне підприємство (фактична компанія-покупець). Цим підприємством залучається фінансування на купівлю акцій компанії-мішені. При плануванні злиття або приєднання необхідно врахувати, що придбання акцій (або їх часток) та наступна реорганізація компаній може потребувати дозволу Антимонопольного комітету України (АМКУ) та ДКЦПФР.

У випадках коли злиття і поглинання може мати негативний вплив на конкуренцію, АМКУ обумовлює надання дозволу певними вимогами і зобов'язаннями (наприклад, не змінювати ціни; без об'єктивних на те причин, не допускати неправомірних обмежень обсягів реалізації, а також дискримінаційних дій щодо суб'єктів господарювання, які не пов'язані відносинами контролю із учасниками концентрації).

У 2009 р. Антимонопольним комітетом України було надано дозвіл на 480 випадків концентрації суб'єктів господарювання. Найбільш поширеними видами концентрації суб'єктів господарювання, на які органи АМКУ протягом 2005-2009 рр. надавали дозвіл були придбання акцій (часток, паїв) – 84,4 % загальної кількості, набуття контролю в інших формах – 5,4 %, спільне створення суб'єкта господарювання – 3,7 %, безпосередньо злиття – 3,2 % [6].

В сучасних умовах необхідним є збільшення порогових показників обсягів реалізації продукції чи вартості активів (з 1 млн. євро до 4 млн. євро – якщо об'єднуються два підприємства і з 12 млн. євро до 48 млн. євро – якщо група підприємств), при перевищенні яких підприємствам слід брати попередній дозвіл АМКУ на концентрацію.

Компанія, що хоче придбати, виявляючи можливу ціль придбання, повинна встановити: 1) відповідну ціну, або перелік можливих цін; 2) орієнтовний до використання вид платежів – готівка, її власні акції, облігації або їх комбіновані (змішані) пропозиції. Якщо компанія, що придбає, має підстави вважати, що компанія, яку придбають, схвалює злиття, тоді вона починає розробку припустимих умов угоди. Якщо угоду досягнуто, тоді робиться заява про злиття на адресу утримувачів акцій, в якій зазначається про схвалення злиття.

При аналізі обґрунтованості ціни купівлі/продажу діючих підприємств оцінюється додатковий прибуток (доход), облікова ставка (обліковий відсоток, ставка дисконту); прогнозується величина наявних грошових надходжень, які будуть отримані в результаті злиття і визначається ставка дисконту для використання її з метою розрахунку очікуваних у майбутньому наявних грошових надходжень; визначається поточна вартість (дисконтована вартість – сума очікуваного в майбутньому

доходу); якщо поточна вартість (дисконтована вартість) майбутнього додаткового доходу перевищує ціну, яку треба заплатити за компанію, що придбають, то злиття схвалюється. Коли компанія, яка поглинається, коштує більше для компанії, що поглинає, від її ринкової ціни, то злиття фактично є неможливим.

Якщо корпорація не в змозі профінансувати злиття або поглинання (приєднання), використовуючи тільки свої внутрішні кошти, то вона вдається до пошуку зовнішніх джерел фінансування. Йдеться про залучення тих чи інших фінансових інституцій (насамперед, банків) у процес фінансування злиття і поглинання (приєднання). Якщо корпорація вирішить використовувати як метод оплати злиття емісію акцій (облігацій, або яких-небудь інших інструментів) вона звертається до послуг інституцій фондового ринку.

Перспективною є оплата угод злиття (поглинання) у формі обміну акцій компанії-мети на акції компанії-покупця. Перевага холдингової компанії для інвестування злиття і поглинання полягає у тому, що за її допомогою поглинаюча компанія може придбати контроль над активами інших підприємств з меншими витратами, ніж якби їй довелося купувати 100 % акцій компанії-мішені. Тому через холдингову компанію інвестори можуть одержати дієвий контроль над набагато більш великими активами, ніж безпосередньо через злиття [7].

В Україні необхідним є створення єдиного центрального депозитарію і формування ефективної системи депозитарного обліку цінних паперів. Нині працює три депозитарії: Національний депозитарій України з часткою держави 86 %; Депозитарій державних цінних паперів НБУ; Всеукраїнський депозитарій цінних паперів (ВДЦП) – правонаступник депозитарію "Міжрегіональний фондовий союз", в якому частка НБУ складає 22,86 %. Удосконалення регулювання діяльності учасників депозитарної системи сприятиме формуванню ефективної системи депозитарного обліку цінних паперів, що буде протидіяти незаконному поглинанню та захопленню корпоративних підприємств.

Слід зауважити, що здійснення злиття і поглинання пов'язане із значними труднощами і не завжди справджує очікування. Фахівці із стратегічного менеджменту називають три практичні причини невдачі злиття: компанія-покупець невірно оцінила привабливість ринку або конкурентну позицію обраної компанії; компанія-покупець недооцінила необхідні інвестиції і тим самим зробила неможливим досягнення адекватної віддачі; саме злиття було погано проведене в організаційному плані [8].

Основними причинами невдачі злиттів і поглинань є такі: невірна оцінка поглинаючою компанією привабливості ринку чи конкурентної позиції підприємства, що поглинається; недооцінка розміру інвестицій, необхідних для здійснення угоди; помилки, допущені в процесі реалізації угоди щодо злиття. Злиття буде ефективним тільки в тому випадку, якщо в результаті його здійснення досягаються нові конкурентні переваги.

Дії зі злиття і поглинання, як правило, передбачають такі етапи: стратегічний аналіз галузі або підгалузі, визначення підприємств-потенційних цілей поглинання; моделювання наслідків трансакції для підприємства, інвестора, локального ринку; проведення всебічного (юридичного, технічного, економічного); дослідження наслідків злиття чи поглинання; реструктурування акціонерного капіталу з метою оптимізації ціни угоди; організація фінансування придбання підприємства; структурування і розробка угоди, переговори або супровід переговорів між учасниками, укладання угоди; виконання угоди, розрахунки між учасниками, моніторинг наслідків трансакції [9].

Здійснення угод злиттів і поглинань вимагає значних обсягів коштів, для їхнього одержання компанія може

використовувати кредити, випуск цінних паперів, а також власні кошти. Достатньо поширеною є операція debt push-down – перенесення боргу з покупця на саму компанію-мішень [10]. Йдеться про важливий фінансовий інструмент структурування інвестицій в акції компанії, здійснюваних за рахунок позикових коштів.

При визначенні підприємств – потенційних цілей приєднання слід зважати на стан показників ефективності їхньої діяльності, зокрема прибутковості капіталу, прибутковості активів, співвідношення операційних доходів та операційних витрат. Необхідність використання цих показників обумовлена тим, що ефективність виступає ключовою ознакою інвестиційної привабливості будь-якого підприємства.

Ефективність вибору фінансового механізму злиття і поглинання залежить від ступеня обґрунтованості їх проведення, для чого необхідно попередньо правильно оцінити можливості цього механізму і передбачити усі ризики і проблеми.

Майже усі угоди злиття і поглинання в Україні відбуваються за участю офшорного бізнесу. Як приклад наведемо заяву про резонансну угоду злиття на українському ринку телекомунікацій. Акціонери "Київстару" – норвезька Telenor (56,5 %) і російська "Альфа-груп" (її телекомунікаційний оператор Altimo контролює 43,5 % "Київстару") зробили спільну заяву про те, що готові об'єднати свої пакети акцій як у "Київстарі", так і в більшому російському "Вимпелкомі" (у Altimo 44 %, в Telenor – 29,9 %). Йдеться про створення нової великої компанії VimpelCom Ltd, яка котируватиметься на Нью-Йоркській фондовій біржі. У новій компанії в "Альфа-груп" буде 43,9 % голосуючих акцій, а в Telenor – 35,4 %. Нова компанія виходить доволі великою – із 85 млн. абонентів (у т.ч. 22 млн. – в Україні), із грошовим потоком (за даними 2008 року) у 12,6 млрд. дол. Закономірно, що вона має бути офшорною, запланована її реєстрація на Бермудських Островах. Обмін активів планується здійснювати за такою схемою: акції "Київстару" міняються на акції нової компанії з коефіцієнтом підвищення 3,4 [11].

Часто злиття і поглинання робиться з метою диверсифікації портфеля активів, що перебуває під мандатом компанії. Приклад: у середині травня 2009 р. структури "EastOne" (кіпрські офшори Folkdale Trading і Ambelaria Investments) завершили угоду з викупу 30 % акцій електрометалургійного заводу в компанії Miralton Investments (Kipr) і Stapleton Services (Британські Віргінські острови) [12].

На підставі викладеного вище можна зробити висновки, що інституційні перетворення та концентрація капіталу (у формі злиття, приєднання і поглинання) є важливими складовими процесу розвитку корпоративних фінансів, науково теоретичне підґрунтя якого потребує подальшого розвитку. Головне – це прискорення процесу формування великого національного капіталу, який би активно діяв на благо підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки.

1. Крылова Г.Б. От научного редактора // В кн. Брейли Р., Майерс С. Принципы корпоративных финансов: Пер. с англ. – М.: ЗАО "Олимп – Бизнес", 1997. – XXVI. 2. Ченг Р. Ли, Джозеф И. Финнерти. Финансы корпораций: теория, методы и практика. – М.: ИНФРА-М, 2000. – С. 2-5 (686 с.); Боди З., Мертон Р. Финансы. – М.: Издательский дом "Вильямс", 2008. – С. 507-551 (592 с.); Р. Брейли, С. Майерс. Принципы корпоративных финансов. – М.: ЗАО "Олимп-Бизнес", 1997. – 1120 с. 3. Геець В. Формування і розвиток фінансової кризи 2008-2009 років в Україні // Економіка України. – 2010. – №4. – С.13. 4. Росс С. и др. Основы корпоративных финансов. – М.: Лаборатория Базовых Знаний, 2000. – С.624 (720 с.). 5. Weston J.F., Weaver S.C. Mergers and Acquisitions. – New York: McGraw-Hill, 2001, p.34. 6. Звіт Антимонопольного Комітету України за 2009 рік // <http://www.amc.ua>. 7. Депафлис Д. Слияния, поглощения и другие способы реструктуризации компании. Процесс, инструментарий, примеры из практики, ответы на вопросы / Пер. с англ. – М.: ЗАО "Олимп – Бизнес", 2007. – 960 с.: ил. (С.10-11). 8. Иванов Ю.В. Слияния, поглощения и разделение компаний: стратегия и тактика трансформации бизнеса. – М.: Альпина Паблишер, 2001. – С. 42. 9. Dash A. P. Mergers and Acquisitions. – 1st ed. New Delhi, I. K. International Pvt. Ltd., 2010. – p. 75-77. 10. Кушнаренок С., Дьомин М. Особливості та переваги злиття компаній за допомогою зовнішнього фінансування // Фінансовий ринок України. – 2010. – №5. – С. 17-18. 11. Маскалевич І. "Вимпелком лімітед": добрим словом і...револьвером? // Дзеркало тижня. – 2009. – 10 жовтня. – С. 9. 12. Еремін Ю. Времена на стали // Деловая столица. – 2008. – 26 мая. – С. 26.

Надійшла до редакції 16.08.2010

Б. Пилипенко, асп.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ РИНКУ ВЕНЧУРНОГО КАПІТАЛУ

У статті висвітлено сучасні підходи до визначення сутності ринку венчурного капіталу та венчурного фінансування, охарактеризовано його особливості та специфічні риси, обґрунтовано необхідність формування інфраструктури ринку венчурного капіталу на основі розвитку фондового ринку.

The article elucidates contemporary approaches to defining the essence of venture capital market and venture financing, characterizes its peculiarities and features, and substantiates the need for creating the infrastructure of venture capital market on the basis of stock market development.

Постановка проблеми. Функціонування венчурного капіталу неможливе без існування специфічного ринку – ринку венчурного капіталу. В сучасній економічній літературі країн, які мають розвинену ринкову економіку, є загальноновизнаним автономне існування ринку венчурного капіталу з його суб'єктами, особливостями функціонування, власною інфраструктурою, механізмом конкуренції, особливою динамікою відносин тощо. На сьогоднішній день ринок венчурного капіталу в країнах з розвинутою ринковою економікою є не лише організований певним чином, але є ринком високо інституціоналізованим.

Аналіз останніх публікацій і досліджень свідчить, що у вітчизняній науковій літературі питанням дослідження ринку венчурного капіталу приділяється недостатня увага. Окремі аспекти цієї проблеми викладено в роботах Барановського О.І., Гейця В.М., Гранатурова В.М., Грозного І.С., Дзюблюка О.В., Задорожно-го Г.В., Лапка О.О., Міщенко В.І., Науменкової С.С., Скрипкіної О.С., Смовженко Т.С. та інших.

Метою статті є дослідження умов і принципів формування та розвитку ринку венчурного капіталу як складової ринку фінансового капіталу, а також обґрунтування необхідності розвитку інфраструктури ринку венчурного капіталу на основі фондового ринку.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Ринок венчурного капіталу належить до типу ринків недосконалої конкуренції, що обумовлено, насамперед, двома проявами асиметрії.

По-перше, він характеризується асиметричною інформацією, тобто нерівномірним розподілом інформації між суб'єктами ринку венчурного капіталу, що обумовлено тим, що економічні суб'єкти цього ринку не можуть зібрати всю необхідну інформацію для коректної оцінки існуючих альтернатив. Проте певні інформаційні переваги, як правило, мають одержувачі венчурного капіталу, хоча всім суб'єктам цього ринку притаманні невизначеність переваг і очікувань як у короткостроковому, так і у довгостроковому тривалому пері-

одах, що робить їхню поведінку складною для прогнозування та управління.

По-друге, асиметричними є також позиції суб'єктів венчурного ринку, які не підлягають локальному обговоренню, укладанню угод та домовленостей на переговорах. У такому інституційному ринковому середовищі пропозиція та попит врівноважуються ринковими посередниками – компаніями венчурного капіталу. Певна недосконалість цього ринку може призвести до великих витрат за операціями, якщо на ринку присутні зацікавлені в комісійних винагородах посередники, які працюють над підвищенням ринкової "прозорості". Ці суб'єкти-посередники відомі також як брокери венчурного капіталу, діють за завданням (дорученням) підприємця. Їхня мета – ідентифікація фінансової та професійної підтримки щодо реалізації певного ділового інноваційного проекту чи заснування нової фірми.

В економіці ринок венчурного капіталу виконує наступні функції:

- ✓ Акумуляція грошових заощаджень домогосподарств, приватних інвесторів, фірм, фінансово-кредитних установ, фінансово-промислових груп у венчурних фондах.

- ✓ Трансформація грошових коштів венчурних фондів безпосередньо у продуктивний капітал і використання його у вигляді інвестицій в процесі реалізації венчурного проекту.

- ✓ Створення ефективної інфраструктури для використання венчурного капіталу.

- ✓ Реалізація вартості інноваційного продукту венчурних фірм шляхом розміщення цінних паперів на фондовому ринку [4].

Виконуючи зазначені вище функції, ринок венчурного капіталу стає своєрідним посередником у процесі свого руху, оскільки в дійсності капітал існує не як капітал у процесі обігу, а лише в процесі виробництва, в процесі створення вартості та додаткової вартості. Крім названих функцій, ринок венчурного капіталу виконує також функцію прискорення концентрації капіталу в інноваційному секторі економіки.

Ринок венчурного капіталу відображає накопичення коштів, а його рух органічно пов'язаний з рухом вартості в її грошовій формі, з утворенням і використанням коштів венчурних фондів у вигляді цінних паперів або кредитних ресурсів.

Реалізація вартості інноваційного продукту відбувається шляхом емісії цінних паперів венчурної фірми та їх котирування. Зростання курсу цінних паперів залежить від ефективності комерціалізації продукту, створення на його основі нового товару, нової технології, нових знань тощо.

Функціонування ринку венчурного капіталу залежить від рівня розвитку спеціалізованих інститутів ринкової інфраструктури. Елементами останньої є система позабіржового котирування цінних паперів, інвестиційні компанії, фонди, консалтингові фірми, бізнес-центри, інкубатори та фондові біржі [6]. За інституційними ознаками національний ринок венчурних капіталів складається з операцій приватних фінансово-кредитних установ, перш за все венчурних фондів і ринку цінних паперів у тій його частині, де здійснюється позабіржовий оборот.

В економічній літературі існує думка, що обіг венчурного капіталу здійснюється виключно за допомогою фондової біржі. Однак практика розвинутих західних країн свідчить, що інноваційні фірми з венчурним фінансуванням розміщують свої акції на позабіржовому ринку [7]. Фінансування малих інноваційних фірм здійснюється переважно на позабіржовому ринку, який є важливим інститутом, що забезпечує продаж акцій но-

вих і практично невідомих фірм. Позабіржовий ринок первинної пропозиції акцій виник у 1971 р. в США на основі системи автоматизованого котирування Національної асоціації біржових дилерів (NASDAQ). Він не є локалізованим і оперує цінними паперами в межах всієї країни, використовуючи комп'ютерну мережу.

Взагалі, біржі відіграють вирішальну роль для малих інноваційних фірм, які в рамках реалізації венчурного проекту випробують на споживчому ринку свій новий продукт і бажають залучити додаткові кошти за рахунок продажу акцій на фондовій біржі. Крім того, на фондовій біржі котируються старі випуски цінних паперів, зокрема акції торгово-промислових корпорацій, а за допомогою купки акцій відбувається перерозподіл власності. Джерелом додаткових коштів у даному випадку є індивідуальний вкладник, тоді як позабіржовий обіг охоплює, як правило, лише нові випуски цінних паперів, головним чином, нових високотехнологічних фірм. У позабіржовому обороті здійснюється переважно фінансування відтворювального процесу. На позабіржовому ринку діє колективний вкладник в особі великих фінансово-кредитних інститутів, у тому числі венчурних фондів.

З 1996 р. в Європі функціонують три позабіржових ринки: 1) паризький – для первинного розміщення акцій; 2) лондонський ринок альтернативних інвестицій; 3) EASDAQ – аналог американської системи NASDAQ. Загальноєвропейська система EASDAQ поки що працює недостатньо ефективно, оскільки для її ефективної роботи необхідно представити акції не менш ніж 100 компаній [8].

Найбільш високими темпами останнім часом розвивається ринок NASDAQ, а його роль і значення у розвитку фондової інфраструктури порівнюють зі значенням Нью-Йоркської фондової біржі (New York Stock Exchange – NYSE). NASDAQ розділений на два сегменти: на одному торгуються акції компаній із значною капіталізацією (NASDAQ National Market), на другому – з малою (NASDAQ Small Cap). NASDAQ Small Cap став свого роду "злітною смугою" для багатьох молодих приватних компаній, які виходили на фондовий ринок, у тому числі для компаній, що супроводжувались венчурними капіталістами.

Характер продукту інноваційних венчурних фірм, а також відносини власності між суб'єктами венчурного капіталу зумовлюють появу проблем з отриманням доходу на венчурний капітал. Реалізація додаткової вартості на ринку венчурного капіталу дає можливість венчурним капіталістам отримувати дохід. Це свідчить про економічну реалізацію власності венчурними капіталістами, сутність якої полягає у монополізації умов виробництва, що в інноваційному процесі пов'язано, на наш погляд, з формуванням монополії на нові знання. У зв'язку з науково-технічним прогресом і накопиченням інформації постає питання щодо самої природи власності на інтелектуальний продукт.

NASDAQ та EASDAQ допомагають молодим компаніям здійснювати первинні розміщення своїх акцій на фондовому ринку, доступ до яких, наприклад, на NYSE, закритий. Однак, залишаючись єдиною альтернативою, в інтересах широкого кола інвесторів NYSE встановлює досить жорсткі вимоги.

На думку економістів І. Едвенсона та М. Малоне, надмірне покладання на право приватної власності та ринки в тій чи іншій мірі перешкоджає розвитку наукових знань [7]. Відомо, що кругообіг венчурного капіталу здійснюється у двох площинах: рух реальної вартості у виробництві та "фіктивний" рух капіталів у формі цінних паперів. На наш погляд, на сьогодні венчурний капітал ще не виокремився у самостійну конкретну форму, а

залишається складовою фінансового капіталу. Це пов'язано з тим, що венчурний капітал досі відіграє допоміжну роль у функціонуванні великого корпоративного капіталу, але в той же час відображає нові тенденції в розвитку продуктивних сил: мініатюризацію, комп'ютеризацію та глобалізацію процесів руху капіталу.

Кругообіг венчурного капіталу певною мірою висвітлює його сутність, оскільки в цьому процесі основну роль відіграє фондова біржа, механізм якої є одним із шляхів одержання доходу на венчурний капітал. Закономірності руху капіталу на основі біржових механізмів накладають певні обмеження на кругообіг венчурного капіталу, але разом із тим біржові спекуляції відіграють певну роль у стимулюванні притоку капіталів інвесторів у фонди венчурного капіталу. Тим самим сучасні механізми руху фінансового капіталу надають відповідного характеру процесам науково-технічного розвитку економіки [2].

Проте такий підхід має певні недоліки. По-перше, він підхід не відображає особливостей утворення фондів венчурного капіталу як складової фінансового капіталу. По-друге, недостатньо повно характеризує процес реалізації вартості інноваційного продукту за допомогою біржі. По-третє, в реальній діяльності кругообіг венчурного капіталу здійснюється не за допомогою бірж, а на позабіржовому ринку. По-четверте, такий підхід не виявляє венчурний капітал як якісно складну форму фінансового капіталу, що поєднує дві його складові – грошовий і фіктивний капітал.

Завдяки суспільному характеру продуктивних сил, вистояючи з відокремлення та злиття банківського, промислового та торгового капіталу при здійсненні інноваційних процесів, фінансовий капітал породив і нову форму – венчурний капітал, який адекватно відображає його природу фінансового капіталу, передає йому свої генетичні характеристики: гнучкість, мобільність, ліквідність, різноманітність організаційних структур, що легко комбінуються і поглинаються.

Як тільки фінансовий капітал досягає певного рівня свого збалансування в економічній системі, інтегруючи в неї малий бізнес, венчурний капітал освоює свої зони інтенсивного підприємницького ризику. Проникаючи у нові галузі науково-технічного прогресу, він стає своєрідним "фінансовим диверсифікатором" [1]. Венчурний капітал значно знижує підприємницький ризик шляхом акумулювання коштів із різних джерел і вкладання їх у численні інноваційні проекти на різних етапах життєвого циклу нововведення.

Крім фінансових, венчурний капітал надає послуги, пов'язані з управлінням, маркетингом та інформаційним обслуговуванням. Завдяки створенню ним сучасних форм диверсифікації, міжфірмового співробітництва, кооперації та можливості використання малими інноваційними фірмами нетрадиційних джерел фінансування ризикових проектів венчурний капітал забезпечує проведення новітніх науково-технічних досліджень. Як і фінансовий капітал, венчурний капітал вимагає створення певної інфраструктури: інкубаторів, технопарків, технополісів, науково-технічних агломерацій, територій пріоритетного розвитку науки та технології, нових економіко-правових форм. Венчурне фінансування допомагає заповнити технологічні ніші, утворені великим монополістичним-капіталом, в які проникають малі інноваційні фірми. Взагалі, формування структури та механізму ринку венчурного капіталу є складним процесом, пов'язаним з розвитком продуктивних сил і науково-технічного прогресу.

Логіка розвитку сучасного науково-технічного прогресу, який оцінюється як нова технологічна революція, дозволяє подолати проблему забезпечення конкурен-

тоспроможності національної економіки та вітчизняної продукції, а також її господарських систем, насамперед через інновації та їхню якість. Тому, сприяючи переходу господарських систем на інноваційний тип розвитку, венчурний капітал підвищує конкурентноздатність економіки та вимагає структурних перетворень. Як правило, принципово нові інновації формують власні ніші ринку нових товарів. При цьому інноваційні підприємстві фірми отримують підвищений прибуток від використання венчурного капіталу як монополю ренти.

Власник нової ідеї вступає у відносини купівлі-продажу з власником засобів виробництва, пропонуючи товар, яким є інтелект і створені ним нові знання. При цьому природа монополії на нові знання не зникає, а відбувається лише зміна власника. Так звана "монополія на знання" характеризує відносини між власником продукту інтелектуальної праці та власником засобів виробництва з приводу створення та використання знань.

Функціонування ринку венчурного капіталу залежить від рівня розвитку спеціалізованих інститутів ринкової інфраструктури. Елементами останньої на ринку венчурного капіталу є система позабіржового котирування цінних паперів, інвестиційні компанії, фонди, консалтингові фірми, бізнес-центри, інкубатори, фондові біржі.

Падіння в листопаді 2008 р. американського фондового індексу S&P 500 на 17,43 %, російського індексу RTS – на 9,48 %, українського ПФТС – на 28,5 % суттєво вплинули на стабільність світового фінансового ринку. Рецесійні процеси спостерігаються і в інших країнах. Вперше за останні п'ять років уряд Японії понизив оцінку своєї економіки. В цілому ж, згідно з даними МВФ, до 2009 р. глобальний ВВП понизився з 5 % до 3,9 %. Всі інститути ринку капіталу стали більш обережними, внаслідок чого спостерігається дефіцит ліквідності та збільшення обмежень кредитних умов [5].

Під час світової фінансової кризи в жовтні-грудні 2008 р. венчурне фінансування високоризикових проектів у країнах-лідерах технологічного прориву, на відміну від України, постраждало мало. Це пояснюється тим, що якщо в розвинутих країнах інноваційні фірми з венчурним фінансуванням розміщують свої акції на позабіржовому ринку: паризькому, лондонському, EASDAQ, NASDAQ, то в Україні на національному фондовому ринку ПФТС, падіння якого оперативним впливає на венчурне фінансування.

Висновки. Проведене дослідження дозволило визначити основні умови та принципи формування і розвитку ринку венчурного капіталу як складової ринку фінансового капіталу, а також обґрунтувати необхідність формування та вдосконалення інфраструктури ринку венчурного капіталу на основі біржового та позабіржового фондового ринку.

1. Гаман М. Загальний стан та проблеми регулювання інноваційної діяльності в Україні // Вісник Української Академії державного управління при Президентові України. – 2008. – №4. – С. 76-92. 2. Геєць В. Інноваційно-інноваційний шлях розвитку – модернізаційний проект розвитку української економіки і суспільства на початку XXI століття // Банківська справа. – 2007. – №4. – С. 3-32. 3. Гранатуров В.М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения: Монография – М.: Изд. "Дело и Сервис", 2007. – 112 с. 4. Грозний І.С. Обґрунтування стадійності механізму венчурного циклу // Схід. – 2005. – № 5(71). – С.17-23. 5. Ільєнкова С. Ринок інновацій: предмет та структура // Вісник ТУП. Наук. журн. – № 5, ч. 1. – Хмельницький: ТУП, 2008. – С. 69 – 72. 6. Про інвестиційні фонди та інвестиційні компанії // Указ Президента України від 07.09.1999 р. № 968/99. 7. Edvinsson L., Malone M.S. Intellectual Capital. Realizing Your Company's True Value by Finding Its Hidden Brainpower. N. -Y.: Harper Business, 2007. – 225 p. 8. Lerner J. The syndication of venture capital investments // Financial Management. – 2005. – №23. – P.16-27.

ФІНАНСОВІ ІНСТИТУТИ І КРЕДИТНА ЕКСПОЗИЦІЯ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНОЇ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

В статті досліджуються причини швидкого поширення впливу глобальної фінансово-економічної кризи на фінансову систему України. Проведено аналіз передумов та посилюючих механізмів, що призвели до втрат у економічному розвитку. У порівнянні з іншими країнами регіону розглянуто роль внутрішніх та зовнішніх факторів у трансмісії фінансових шоків.

The paper examines the channels of spreading the global financial crisis into financial system of Ukraine. Based on comparative study of CEE countries it evaluates the role of external and internal factors in enabling the expansion of the crisis. The paper also points out bank runs and incomplete regulatory framework as amplification mechanisms for the downside risks.

Україна була однією з перших країн, що отримала значну фінансову підтримку від Міжнародного Валютного Фонду у грудні 2008 року, одразу після розгортання світової фінансової кризи. На перший погляд відносний розмір отриманого фінансування видався несподівано великим з огляду на несуттєву експозицію України щодо уражених складних фінансових інструментів, високий рівень валютних резервів та стійку макроекономічну позицію. Однак вже за десять місяців підтримки Фонду виявилось замало для покриття зростаючих потреб у зовнішній ліквідності та необхідної бюджетної підтримки, що стала дозволеною за новими умовами МВФ. Основним завданням цієї роботи є висвітлення означеного питання через, по-перше, аналіз механізмів поширення кризи та посилення її впливу на глобальному рівні; по-друге, визначення вразливих місць фінансової системи України, що відкрили її для негативного впливу ззовні; та, по-третє, дослідження факторів, що додатково посилювали дію кризи в Україні.

Динаміка світових економічних процесів тримає у постійній напрузі науковців і практиків. Чому значне підвищення цін на нафту протягом останніх восьми років суттєво не позначилося на економічній діяльності, хоча попередні епізоди сімдесятих і початку вісімдесятих років призводили до значної рецесії? Яким чином така відносно обмежена і локалізована подія, як іпотечна криза у Сполучених Штатах, мала настільки потужний вплив на світову економіку? Іншими словами – чому очевидні на перший погляд причини не ведуть до прогнозованих наслідків? Видається, що у процесі постійних змін глобалізована економіка та разом із нею

світова фінансова система стають менш уразливими в одних аспектах, однак більш уразливими в інших.

Нинішній фінансовій кризі передували сім років низьких процентних ставок і високого економічного зростання в усьому світі. З одного боку працювали макроекономічні сили, адже низькі процентні ставки штовхали інвесторів до пошуку доходів далеко поза межами кривої якості кредитів, а високе зростання і низька волатильність створили підґрунтя для надмірно оптимістичних оцінок майбутніх ризиків. З іншого боку, і частково у відповідь на попит, фінансова система створила нові структури і інструменти, які пропонували вищі доходи, однак які фактично виявилися більш ризикованими, ніж це спершу здавалося. За таких умов ринкова дисципліна впала, належна обачливість була передана агенціям кредитного рейтингу, а система заробітних плат у фінансовому секторі, заснована на короткострокових прибутках, посилювала стимули до прийняття ризиків.

Тривалий час від початку світової фінансової кризи не лише українські політики, а й відомі міжнародні економісти¹ вважали, що нові економіки, включаючи Україну, є до певної міри захищеними. Премії, сплачувані урядами цих країн по відношенню до уряду США (державні спреди), були невисокими і суттєво не збільшувались до осені 2008 року. Однак восени ситуація різко змінилася, і згідно звіту Центру Карнегі [8], з 38 країн, досліджуваних за трьома показниками стабільності фінансового сектору, Україна разом з Угорщиною та Польщею у Європі, а також Аргентина та Ямайка опинилися серед найбільш постраждалих від фінансової кризи країн.

Рис. 1. Поширення іпотечної кризи США і наслідки для світової економіки²

Олів'є Бланшар вважає [6], що швидкому поширенню кризових явищ сприяла взаємопов'язаність фінансових інститутів внаслідок секьюритизації всередині

країни та внаслідок глобалізації між різними країнами. Азійська та Російська кризи 90-х ввели в широкий обіг термін "зараження" для позначення трансмісії фінансових шоків між окремими країнами, коли розмір та сила дії цих шоків значно перевищує очікувану [7]. Дійсно, дані рисунку 1 демонструють, що початкові втрати за

¹ IMF World Economic Outlook, October 2008.

² Складено за даними [6].

іпотечними позиками США є незначними у порівнянні із наступним скороченням світових фондових ринків, що свідчить, з одного боку, про швидку трансмісію, і з іншого – про наявність механізмів посилення цих шоків.

Таким чином ми можемо припустити, що так само в Україні певні початкові умови внаслідок дії посилюючих механізмів призвели до глибокого спаду в економіці. Однією з передумов є, без сумніву, рівень фінансової інтеграції, який з одного боку давав підстави для оптимістичних прогнозів, а з іншого може бути каналом зараження. Як

справедливо зазначає Т. Вахненко, фінансова інтеграція "поряд із здобутками несе із собою низку втрат" [5].

Хоча в останні роки із припливом іноземних інвестицій у сектор страхування, лізингу та небанківського споживчого кредитування відбулось деяке пожвавлення розвитку небанківських фінансових установ, основною складовою фінансової системи України є банківський сектор, на який припадає близько 90 % приватних активів. Протягом 2005-2008 років активи банків зростали рекордними темпами і склали 97,5 % ВВП у 2008 році (табл. 1).

Таблиця 1. Показники розвитку банківського сектора України, 2002-2008 рр.¹

Показники	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Кількість діючих банків	157	157	160	165	170	175	184
Кількість банків з іноземним капіталом	20	19	19	23	35	47	53
Кількість банків у 100 % іноземній власності	7	7	7	9	13	17	17
Частка іноземних банків у капіталі, %	13,7	11,3	9,6	19,5	27,6	35	36,7
Активи, млрд. грн.	63,9	100,2	134,3	213,9	340,2	599,4	926,1
Активи у % ВВП	28,3	37,5	38,9	48,4	62,5	84,5	97,5
Зростання активів, %	34,3	56,9	34,0	59,2	59,1	76,2	54,5
Фінансова глибина (відношення депозитів до ВВП)	17	22	23	30	34	44,9	37,6
Позики у % ВВП	20,7	23,4	25,4	32,2	45,1	60,6	78,1
Відношення позик до депозитів, %	120	93	96	97	121	135	205
Власний капітал, млрд. грн.	10	12,9	18,4	25,4	42,6	69,6	119,3
Норматив достатності капіталу	18	15,1	16,8	15	14,2	13,9	14,0
Рентабельність активів	1,27	1,04	1,07	1,31	1,61	1,5	1,03
Рентабельність власного капіталу	8	7,6	8,4	10,4	13,5	12,7	8,51

Іноземні банки також розширили свою присутність в Україні, а обсяг активів банків, що перебувають в іноземній власності, сягнув 50 % загального обсягу активів банківського сектора України. Однак така ситуація спостерігалась в усіх країнах Центрально-Східної Європи, де частка іноземних банків є серед найбільших в світі і становить більше 90 % у країнах Балтії та колишньої Югославії. Багато західноєвропейських банків скористалися можливістю розширити свою присутність у Центрально-Східній Європі, де їхня діяльність виявилась дуже прибутковою. Згідно річного звіту групи Райфайзен за 2007 рік їхній операційний дохід у країнах Центрально-Східної Європи склав майже 80 % від загального, при цьому частка регіональних активів становила 53 %². Розміщення у країнах ЦСЄ 35 % активів дозволило групі Ерсте отримати в регіоні 52 % операційного доходу за 2007 рік³. Низький рівень фінансового посередництва, що спостерігався у країнах ЦСЄ наприкінці дев'яностих, та агресивна бізнес-стратегія більшості західноєвропейських банків, спрямована на домінування у банківському секторі цих країн, сприяли швидкому зростанню кредитування приватного сектора по всій банківській системі, адже національні банки не залишались осторонь і включились у конкурентну боротьбу. Проте таке швидке зростання кредитів не було збалансовано відповідним зростанням депозитів.

льного, при цьому частка регіональних активів становила 53 %². Розміщення у країнах ЦСЄ 35 % активів дозволило групі Ерсте отримати в регіоні 52 % операційного доходу за 2007 рік³. Низький рівень фінансового посередництва, що спостерігався у країнах ЦСЄ наприкінці дев'яностих, та агресивна бізнес-стратегія більшості західноєвропейських банків, спрямована на домінування у банківському секторі цих країн, сприяли швидкому зростанню кредитування приватного сектора по всій банківській системі, адже національні банки не залишались осторонь і включились у конкурентну боротьбу. Проте таке швидке зростання кредитів не було збалансовано відповідним зростанням депозитів.

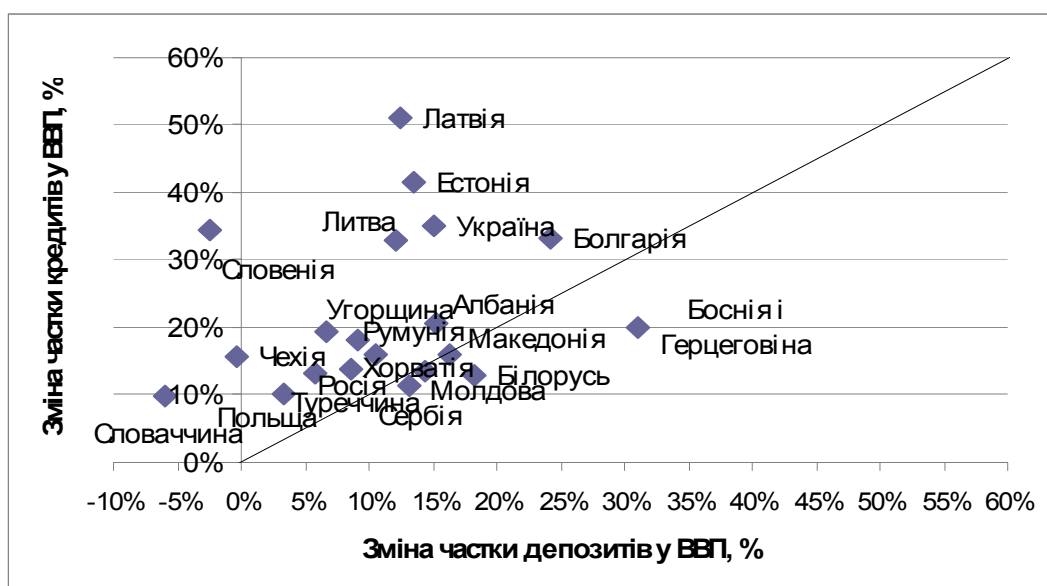

Рис. 2. Фінансування кредитної експансії у регіоні ЦСЄ, 2003-2007 роки⁴

¹ Складено за даними НБУ.

² www.raiffeisen.at

³ Річний звіт групи Ерсте за 2007 рік, www.erstegroup.com.

⁴ Розрахунки автора на базі даних Світового банку та МВФ.

На рисунку 2 представлено відношення зміни частки кредитів у ВВП до зміни частки депозитів у ВВП в країнах Центральної та Східної Європи з 2003 до 2007 року.

Як бачимо, окрім небагатьох випадків, що включають Сербію, Молдову, Боснію, Македонію та Білорусь, зміни у відношенні банківських кредитів до ВВП значно перевищували зміни у відношенні банківських депозитів до ВВП. Тобто протягом років, що передували кризі, зростання депозитів не встигало за швидкою кредитною експансією. Як показує рисунок 2, найбільший розрив спостерігався у країнах Балтії та Україні.

Високе та зростаюче відношення позик до депозитів призвело до більшого покладання на іноземне фінансу-

вання, що спрямовувалося через банківську систему, внаслідок слабкості і недорозвиненості ринків капіталу країн ЦСЄ та легкого доступу банків із іноземною власністю до дешевого фінансування від своїх материнських структур. Як демонструє рисунок 3, в Україні чисті іноземні зобов'язання як частка у кредиті приватному сектору різко зросли від початку десятиріччя, дещо стабілізувалися із настанням іпотечної кризи в США і досягли максимуму наприкінці 2008 року. Приблизно така сама ситуація склалась у країнах Балтії, Болгарії, Румунії і Росії. Фактично це означає збільшення частки іноземних зобов'язань і зменшення частки внутрішніх депозитів.

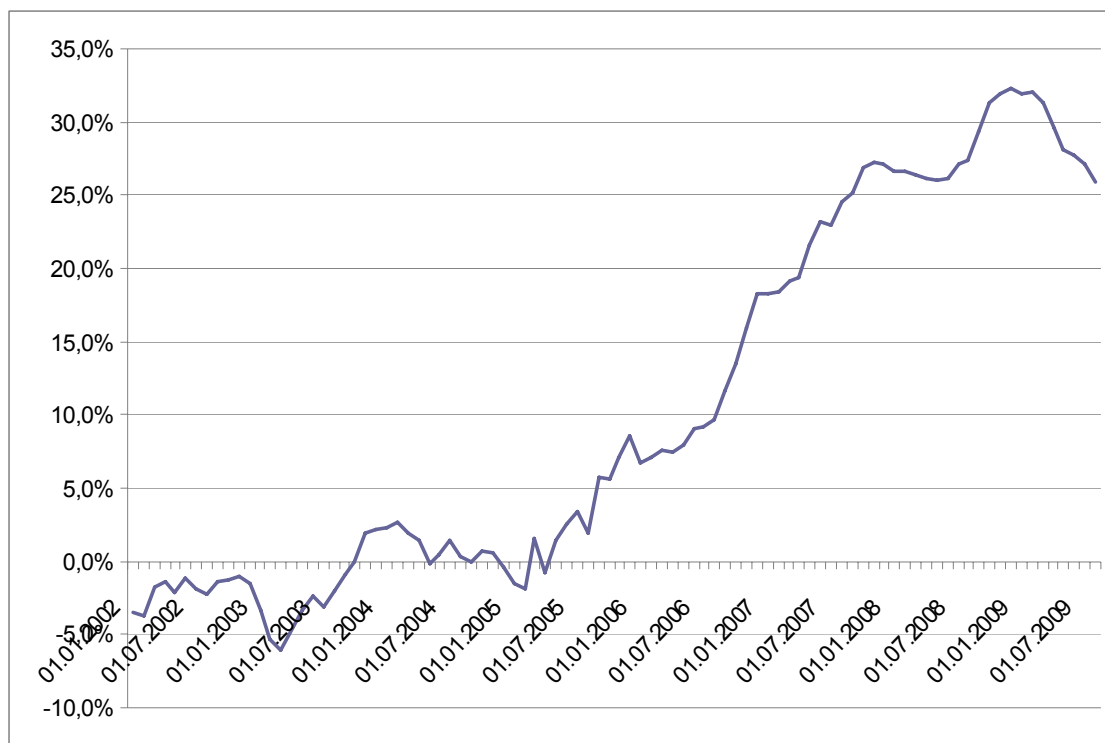

Рис. 3. Україна – чисті іноземні зобов'язання у кредитах приватному сектору, 2002-2009 роки

Сильна залежність банківської системи від іноземного фінансування робить її більш вразливою до коливань фінансового ринку, що походять від розвинутих країн, або ефектів переливання від інших країн, пов'язаних через спільного кредитора. Банківські системи нових економік зіткнулись із різким скороченням або підвищенням вартості доступу до фінансування у другій половині 2008 року, коли умови фінансування у західноєвропейських країнах ускладнилися і іноземні банки були змушені скоротити кредитування і надання ліквідності не лише за кордоном, але й вдома. При цьому країни-позичальники здійснювали переоцінку власної експозиції у приймаючих країнах залежно від макроекономічної стійкості та політичних ризиків останніх. Тим не менш, іноземні банки через репутаційні ризики та довгострокові бізнес-плани не могли собі дозволити припинити підтримувати свої дочірні установи, що поставило у більш критичну ситуацію місцеві банки. Для них доступ до іноземного синдикованого кредитування виявився ще більш обмеженим, якщо не неможливим, з огляду на процеси делеверіджингу, що відбувались на всіх ринках.

Вплив такого кредитного стиснення збільшується у разі відсутності фінансування з інших, небанківських,

джерел. Зокрема, попит на випущені Росією та Україною єврооблігації суттєво скоротився від початку іпотечної кризи у серпні 2007 року, а окремі банки були змушені відкласти запланований випуск облігацій через вищі спреди. Ще одним посилюючим фактором стала зростаюча потреба у фінансуванні, викликана зниженням експортних надходжень. В Україні надто значне кредитування банками традиційно експорто-орієнтованих секторів, зокрема металургії, із погіршенням умов торгівлі і падінням цін на метал на міжнародних ринках, далі погіршило якість кредитного портфеля банків.

В ситуації високої крихкості української банківської системи, що склалася в результаті означених умов, достатньо було мінімального зрушення у фінансовому потоці, щоб банки почали стрімко втрачати ліквідність. Таким поштовхом у жовтні 2008 року стало масове вилучення коштів вкладниками одного з найбільших банків – Промінвестбанку внаслідок добре організованої рейдерської атаки на установу. Такий перебіг подій спровокував загальну паніку серед населення, яке почало забирати свої вклади з усіх банків країни.

Іншим фактором, який посилив наслідки від світової фінансової кризи, на наш погляд, була політика Національного банку на етапі гострої кризи восени 2008 року. Намагаючись протидіяти процесу обвальної втрати

¹ Розрахунки автора за даними МВФ та НБУ.

ліквідності, Національний банк своєю постановою вводить мораторій на дострокове зняття депозитів і безпрецедентно розширює обсяги рефінансування. Протягом жовтня-грудня 2008 року на всі види банківського рефінансування було спрямовано 105,4 млрд. гривень, тоді як за весь 2007 рік рефінансування склало 2,5 млрд. гривень, а за січень-вересень 2008 року – 64,1 млрд. гривень¹. Обмеженість фінансових ресурсів вимагає ретельного визначення банків-претендентів на отримання кредитів рефінансування та обсягів кредитів, а в умовах кризи ще й оцінки ефективності таких інтервенцій. Підхід, за якого пріоритетну підтримку отримують державні банки та найбільші банки з націо-

нальним капіталом, є цілком справедливим, однак в Україні залишилися незрозумілими критерії відбору банків-претендентів та обґрунтування розмірів кредитів для кожного банку. Національний банк, посилаючись на необхідність збереження банківської таємниці, приймав рішення із процедур та надання кредитів рефінансування у закритому режимі, за відсутності нормативних критеріїв визначення обсягів рефінансування і не створюючи системи контролю за використанням отриманих банками кредитів. У результаті перший розподіл кредитів із рефінансування (див. табл. 2) виявився малоефективним і викликав значний суспільний резонанс.

Таблиця 2. Розподіл кредитів рефінансування станом на грудень 2008 року²

Назва банку	Кредити, млрд. грн.	Частка у загальній сумі кредита, %	Власний капітал станом на 01.10.2008 р., млрд. грн.	Кредит до власного капіталу, % (рази)
Надра	7,10	24,0	2,13	3,3 рази
Промінвестбанк	5,85	19,8	3,60	162,5
Ощадбанк	4,60	15,5	2,68	171,6
Приватбанк	3,41	11,5	7,69	44,3
Фінанси і кредит	2,60	8,8	2,48	104,8
Родовід-банк	2,17	7,3	1,21	179,3
Укрпромбанк	1,35	4,6	1,61	83,8
Фінансова ініціатива	1,28	4,3	1,25	102,4
Укргазбанк	1,23	4,2	1,21	101,6
Разом:	29,6	100,0	23,86	124,1

І хоча у квітні 2009 року Національний банк вніс відповідні поправки та зміни у механізм надання банкам кредитів рефінансування [1,2,3], недосконалість регуляторної політики під час піку кризи не дала можливості втримати фінансову систему України від обвалу.

Дослідження причин та посилюючих механізмів впливу фінансової кризи на ситуацію в Україні та окремих країнах світу продовжується, і кожен його аспект вимагає детального розгляду і перевірки, однак ми можемо зробити певні попередні висновки. Характер нинішньої кризи свідчить про наявність механізмів ампліфікації, які посилюють дію ризиків, над якими не вівся належний контроль. Глобалізація фінансової системи призвела до припливу капіталу на нові ринки, що забезпечували вищу доходність. Однак, як свідчить досвід країн Центральної і Східної Європи, кризові явища не були безпосередньо імпортовані через фінансові інститути, що належать країнам із розвинутими економіками, які, відповідно, мали тісніший зв'язок із іпотечною кризою у США. Скоріше, поширення кризових явищ у фінансових системах нових економік було викликане внутрішніми ризиками, які не були похідними від ризиків розвинутих фінансових систем, і тому не брались до уваги політиками та економістами при оцінці можливого впливу фінансової кризи на нові економіки. Зокрема, незбалансованість кредитної експансії і внутрішньої депозитної бази протягом років, що передували кризі, поставило банківські системи країн ЦСЄ у надмірну залежність від доступу до іноземного фінансування, яке різко скоротилося із кризою ліквідності на міжнародних фінансових ринках. Найбільший розрив станом на початок світової фінансової кризи спостерігався у країнах Балтії і Україні, що відобразилось у найбільшому падінні ВВП у цих країнах у 2009 році.

Такі внутрішні умови, викликані відсутністю належного державного регулювання і необхідної обачливості, напередодні кризи поставили фінансову систему України у хитке становище. Ускладнення макроекономічної

ситуації, викликане загальним погіршенням умов торгівлі і посилене різким падінням світових цін на метал, разом із політичними ризиками додатково вплинули на оцінку українських позичальників західними кредиторами, і різко скоротили можливості іноземного фінансування для українських банків. Ефект від такого кредитного стиснення був посилений панікою навколо Промінвестбанку, що призвела до різкого вимивання депозитів із банківської системи і відповідної втрати ліквідності. Реакція Національного банку України на перші прояви кризи не забезпечила необхідної ефективності вживаних заходів із рефінансування банків через непрозорість механізмів надання кредитів, відсутність чітких критеріїв та нормативів для банків-позичальників та відсутність державного контролю за використанням цих кредитів. Аналіз допущених помилок, тим не менш, дає підстави сподіватися на оздоровлення фінансових інститутів після виходу з рецесії. Як свідчить досвід, необхідно удосконалення регуляторного середовища у фінансовій сфері, зокрема що стосується банківського нагляду, а також розвиток фінансових інститутів, що знижуватимуть залежність від транскордонних джерел кредитного фінансування.

1. Постанова НБУ від 30.04.2009 р. №259 "Про затвердження Положення про регулювання Національним банком України ліквідності банків України". 2. Постанова НБУ від 30.04.2009 № 262 "Про вдосконалення процедури підтримки ліквідності банків". 3. Постанова НБУ від 30.04.2009 р. №262 "Про затвердження Показників, на підставі яких Національний банк України приймає рішення щодо надання кредитної підтримки банкам у разі реальної загрози стабільності їх роботи". 4. Постанова НБУ від 11.10.2008 р. № 319 "Про додаткові заходи щодо діяльності банків" (втратила чинність). 5. Вахненко Т.П. Міжнародний кредит у світовій валютно-фінансовій системі.// Фінанси України, 11-2006, с. 143 – 155. 6. Blanchard, O. The Crisis: Basic Mechanisms, and Appropriate Policies. Working Paper 09-01, December 29, 2008. 7. Edwards, S. Contagion. World Economy. July 2000; 23(7): 873-900. 8. Shimelse Ali, Uri Dadush, Lauren Falcao. Financial Transmission of the Crisis: What's the Lesson?// International Economic Bulletin, June 2009. Carnegie Endowment for International Peace. 9. Zsófia Árvai, Karl Driessen, and Inci Ötör-Röbe. Regional Financial Interlinkages and Financial Contagion Within Europe. IMF Working Paper, WP/09/06, January 2009. 10. IMF World Economic Outlook, July 2007-October 2009, www.imf.org.

¹ Дані Національного банку.

² Дані Центру економічного розвитку, www.c-e-d.info

ФІНАНСОВЕ СТИМУЛЮВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ЯК СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ ДЕРЖАВИ

В статті розглянуті проблеми фінансового стимулювання професійної підготовки та підвищення конкурентоспроможності трудових кадрів. Проаналізована роль оплати праці у мотивації кваліфікованої робочої сили, яка в значній мірі забезпечує інноваційний розвиток економіки України.

The problems of financial stimulation of professional preparation and increase of competitiveness of skilled labor are considered in the article. The role of payment of labor is analyzed in motivation of skilled labor force which provides innovative development of economy of Ukraine largely.

Світова фінансова криза тільки підсилила економічну кризу в Україні, яка почалася в першій половині 2008 року. Про це свідчить найбільше серед країн Європи падіння ВВП, виробництво продукції, фондового ринку та курсу національної валюти. За підсумками січня 2009 року, падіння Валового внутрішнього продукту (ВВП), по відношенню до січня 2008 року, склало 18 %, а скорочення промислового виробництва – 34,1 %.

Крім цього, українське суспільство неухильно скорочується і старіє. Однією з найважливіших проблем для України стає демографічна ситуація: демографи пророкують, що вже існуючий кадровий дефіцит протриває приблизно до 2030 року. Згідно офіційних даних, 28 % промислових підприємств і 60 % підприємств АПК відчувають гострий недолік кваліфікованих трудових кадрів.

Слід також звернути увагу на те, що при інтеграції до Європи, збереження висококваліфікованої робочої сили неможливе без збільшення заробітної плати. Проблема низької вартості робочої сили, поширення бідності серед працюючих призводить до широких масштабів трудової еміграції в Україні. Понад 3 млн. осіб працюють за межами нашої держави.

В умовах приєднання до СОТ стрімко збільшується потреба у професійній підготовці, перепідготовці та перекваліфікації вивільнених працівників, підвищуються вимоги до оперативного інформаційного та організаційного забезпечення пошуку роботи, зростанні обсягів витрат з державного та місцевого бюджетів, фондів соціального страхування за одночасного зменшення обсягів надходжень до них під час реструктуризації та скорочення зайнятості в неконкурентоспроможних підприємствах.

Саме тому, питання фінансового стимулювання розвитку системи професійної підготовки кадрів, постійне підвищення кваліфікації, навчання на протязі всього життя, нині є особливо актуальними.

Варто зазначити, що важливі аспекти, які обумовлюють підвищення стимулювання професійної підготовки кадрів, досліджуються в роботах таких науковців, як О. Грішнова [1], І. Петрова [2], В. Якобінчук [3], Ю. Спасенко [4] та ін. Водночас, залишаються недостатньо дослідженими проблеми щодо форм та напрямків фінансового стимулювання конкурентоспроможної робочої сили на сучасних підприємствах.

Мета дослідження. Метою даної статті є оцінка та визначення концептуальних підходів підвищення фактора мотивації професійної підготовки та перепідготовки кадрів в сучасних ринкових умовах розвитку економіки України.

Методика досліджень. Напрямок дослідження пов'язаний з сучасним станом професійної підготовки кадрів та потреб сучасного виробництва в висококваліфікованих робітничих кадрах. Загальна методика проведення дослідження базується на використанні методів аналітичних, соціологічних та статистичних групувань.

Результати досліджень. За оцінками Міжнародної Організації Праці (МОП), в 2009-2010 рр., для того щоб

працевлаштувати нових робітників, які виходять на ринок праці, а також ухилитися від тривалої нестачі робочих місць, необхідно буде створити майже 90 млн. нових робочих місць. Історія минулих фінансових криз говорить про те, що, ринок праці відновлюється на 4-5 років пізніше, ніж економіка країни. Таким чином, якщо відкласти прийняття та впровадження заходів щодо стимулювання трудового потенціалу, тоді криза робочих місць буде тривала та глибока, а зайнятість почне відновлюватися починаючи лише з 2011 року [5].

За даними офіційної статистики, кількість зареєстрованих безробітних в Україні на 1 лютого 2009 р. складала 900,6 тис. осіб, що на 35,9 % більше порівняно з відповідною датою 2008 р. і на 6,6 % – з 1 січня 2009 р.

Реалії сьогодення змушують нас визнати те, що головною проблемою вітчизняного ринку праці є не безробіття, а недостатня якість пропонованих робочих місць, яка характеризується досить низьким рівнем оплати праці. На початок 2007 року у Державній службі зайнятості було зареєстровано 2,3 млн. вакансій. Значна кількість вакансій, зареєстрованих на ринку праці, не заповнюється через низьку оплату праці (лише 5 % зареєстрованих вакансій передбачили заробітну плату на рівні 1000 грн., 60 % – менше 500 грн.) [6]. При цьому низький рівень заробітної плати запропоновано і висококваліфікованим представникам робочих професій.

Серед основних чинників впливу на попит на ринок праці кваліфікованої робочої сили слід відзначити темпи зростання ВВП, рівень заробітної плати, обсяги інвестицій, наявність високотехнологічних робочих місць; рівень освіти і кваліфікації робочих кадрів.

Залишаються низькими, невідповідними загальносвітовій практиці показники, що характеризують частку заробітної плати у ВВП та собівартості продукції (табл. 1).

Дані таблиці 1 показують, що питома вага заробітної плати в загальній структурі собівартості продукції (11 %), не відповідає загально європейському рівню (в середньому 30 %). Така ситуація не сприяє стимулюванню кадрів до підвищення свого професійного рівня. В Японії, наприклад, 48 % ВВП забезпечується за рахунок поліпшення якості робочої сили.

Таблиця 1. Аналіз частки заробітної плати у ВВП та собівартості продукції

Країна	Частка зарплатні у ВВП (2008 р.)	Частка зарплатні у собівартості продукції
Україна	42,00 %	11,00 %
Англія	67,00 %	36,00 %
Франція	65,80 %	34,50 %
США	69,30 %	30,00 %
Німеччина	65,10 %	32,40 %

Заслужовує особливої уваги, на наш погляд, зарубіжний досвід з питань фінансування професійної підготовки кадрів (табл. 2).

Таблиця 2. Механізми фінансування професійного підготовки трудових ресурсів на виробництві

Країна	Особливості системи фінансування	Роль держави у системі фінансування
1. Японія	Розвиток персоналу є пріоритетним напрямом розвитку виробництва.	Бюджетні субсидії.
2. Данія	Фінансування здійснюється на основі законодавчо-обумовленої тристоронньої процедури, що передбачає участь держави, організації роботодавців і профспілок у фінансуванні підготовки персоналу шляхом розподілу витрат між всіма суб'єктами професійної підготовки.	Із національного бюджету Данії виділяються державні гранти на професійну підготовку.
3. Німеччина	Фінансування здійснюється тими компаніями, які проводять професійний розвиток працюючого населення.	Держава фінансує всі витрати на підготовку в професійних училищах.
4. Франція	Фінансування здійснюють компанії, що покривають свою частину витрат за рахунок виплати податку на учнівство, що дорівнює 0,5 % від фонду заробітної плати.	Держава частково приймає участь у фінансуванні професійної підготовки.
5. Нідерланди	Витрати на навчання зайнятого населення головним чином покриваються компаніями, які в деяких випадках отримують від держави податкові пільги.	Держава фінансує професійну підготовку з державного бюджету.
6. Великобританія	Компанії мають право самостійно визначати обсяги та зміст початкової і безперервної професійної підготовки.	Держава фінансує програми, що мають на меті присвоєння особам, які навчаються, професійної кваліфікації.
7. Швеція	Фінансування фондів сприяння зайнятості здійснюється переважно за рахунок внесків компаній – членів фондів. Розмір внеску залежить від фонду оплати праці компанії і визначається щорічно в процесі укладення колективних договорів.	Питаннями навчання працівників та корпоративного розвитку займаються фонди сприяння зайнятості, які організовані в рамках колективного договору між Конфедерацією роботодавців Швеції та конфедерацією профспілок.
8. Іспанія	Фінансування здійснюється на базі того, що працівники виплачують із своєї зарплати 0,1 % коштів до спеціального Фонду професійного навчання, а підприємства – 0,6 %. За рахунок великих підприємств здійснюється фінансова підтримка малих підприємств.	Система професійної підготовки базується на принципах пріоритетності регіонів та розвитку соціального партнерства. Організаційні функції покладено на тристоронню Комісію з працевлаштування.

Проаналізувавши таблицю 2, можна зробити висновок, що професійна підготовка кадрів здебільшого відноситься до компетенції підприємств. Держава компенсує частину витрат підприємств на професійну освіту, застосовуючи, зокрема, механізми для стимулювання участі підприємств у професійному навчанні кадрів через податкові пільги та створення відповідних фондів.

Повернення заробітній платі стимулюючого значення, є необхідним важелем у майбутньому механізмі стимулювання конкурентоспроможності трудових кадрів. Рівень заробітної плати сьогодні визначається належністю до певної сфери економічної діяльності, а не формується під впливом таких чинників, як кількість, якість та результати праці.

Частка працівників, оплата праці яких у 2008 році була нижча за прожитковий мінімум, була досить високою і становила 28,5 %. Відтак понад 3 млн. осіб в Україні своєю працею не можуть забезпечити мінімального задоволення основних соціальних потреб.

В розвинутих країнах важливе значення для підготовки висококваліфікованої, конкурентоспроможної робочої сили має професійна підготовка на виробництві. За офіційними даними, американські компанії витрачають на професійну підготовку кадрів до 60 млрд. дол. на рік.

Сучасний ринок праці конкурентоспроможної робочої сили в розвинутих країнах, формується під впливом широкого попиту на робочу силу нової якості і одночасно, масового виходу на ринок праці кадрів, підготовлених до праці в умовах інноваційних змін, здатних до активної діяльності, які мають відповідне фінансове стимулювання з боку роботодавців. Для прикладу, заробітна плата робітників розумової праці в середньому перевищує заробіток робітників: у ФРН – на 20 %, Італії і Данії – 22 %, Люксембурзі – на 44 %, Франції і Бельгії – на 61 %. Майстри, порівняно з кваліфікованими робітниками, одержують більше: в ФРН – на 15 %, Франції – на 30 %, Бельгії – на 40 %.

Слід також звернути увагу на те, що в Україні фінансування професійної підготовки кадрів ускладнюється наступними чинниками:

- ✓ низьким ступенем відповідальності роботодавців за рівень професіоналізму та кваліфікації працівників, небажанням витрачати на це кошти;

- ✓ економічною неспроможністю підприємств забезпечувати підвищення кваліфікації працівників відповідно до потреб інноваційного виробництва;

- ✓ низькою мотивацією працівників до підвищення свого професійного рівня, відсутністю системи стимулювання професійного просування по службі.

Забезпечення стимулювання зацікавленості роботодавців до підвищення кваліфікаційного рівня робітників потребує вирішення таких питань:

- ✓ фінансової підтримки підприємств у питаннях професійної підготовки кадрів;

- ✓ посилення відповідальності роботодавців за професійний рівень працівників;

- ✓ посилення відповідальності працівників за свій професійний рівень;

- ✓ підвищення ефективності використання коштів, спрямованих на професійну підготовку трудових кадрів;

Посилення відповідальності працівників за свій професійний рівень пов'язане із необхідністю:

- ✓ запровадження сертифікації відповідності професійних знань, умінь та навичок працівників законодавчо встановленим вимогам;

- ✓ запровадження процедури підтвердження рівня кваліфікації для працевлаштування осіб, які з будь-яких причин не працювали 5 і більше років за набутим у вищому або професійно-технічному навчальному закладі фахом, у першу чергу для робіт, пов'язаних із безпекою праці, життєдіяльністю громадян, охороною навколишнього середовища;

- ✓ надання права роботодавцям щодо запровадження, в разі необхідності за погодженням із професійними спілками, періодичного (від 1 до 5 років, залежно від складності робіт) підтвердження працівниками рівня компетентності та вжиття відповідних санкцій до працівників у разі його непідтвердження, в першу чергу для робіт, пов'язаних із безпекою праці, життєдіяльністю громадян, охороною навколишнього середовища;

- ✓ розширення переліку видів діяльності, зайняття якими потребує обов'язкової сертифікації працівників;
- ✓ розроблення та впровадження стандартів компетентності для кожного виду робіт.

З метою підвищення рівня фінансового стимулювання мотивації робітників доцільно зосередити увагу на реалізації наступних соціально-економічних завдань [7]:

- ✓ збільшити питому вагу заробітної плати в загальній структурі собівартості продукції;
- ✓ довести мінімальний розмір заробітної плати до прожиткового мінімуму;
- ✓ підвищити номінальну заробітну плату до реальної вартості робочої сили;
- ✓ знизити податки на заробітну плату та відрахування з неї шляхом подолання тіньових схем оплати праці;
- ✓ становити обов'язкові мінімальні годинні ставки оплати праці, які б виключали збідніння працюючого населення.

Висновки. Відродження конкурентоспроможного виробництва потребує кваліфікованих кадрів, які б відповідали вимогам міжнародних стандартів якості. В усіх галузях вітчизняної економіки спостерігається найгостріший брак фахівців робітничих професій. Отже, ринок освітніх послуг повинен бути переорієнтовано на потреби роботодавців, а професійна підготовка інтегруватися в європейський простір.

В умовах зростання вимог до якості робочої сили та з метою зменшення професійно-кваліфікаційного дисбалансу на ринку праці, необхідно розширювати сферу безперервної підготовки та перепідготовки кадрів безпосередньо на виробництві.

Заробітна плата сьогодні, за великим рахунком, втратила свою головну роль – роль стимулюючого фактора на ринку праці. Швидше всього вона виражає приналежність до тієї чи іншої сфери діяльності. Час дешевої робочої сили повинен минути. Країні потрібні висококваліфіковані кадри з гідною оплатою праці.

1. Грішнова О. Управління людським капіталом у контексті реалізації інноваційної стратегії підприємства / О. Грішнова // Україна: аспекти праці. – 2006. – № 2. – С. 37-41.
2. Петрова І.Л. Інтеграційна роль компетенцій у стратегічному управлінні людськими ресурсами / І.Л. Петрова // Україна: аспекти праці. – 2008. – № 8. – С. 23-28.
3. Якобінчук В. Актуальні питання професійної підготовки кваліфікованих робітничих кадрів / В. Якобінчук // Україна: аспекти праці. – 2008. – № 12. – С. 40-45.
4. Спасенко Ю. Ринок праці кваліфікованої робочої сили: стан та умови ефективного розвитку / Ю. Спасенко // Україна: аспекти праці. – 2007. – № 1. – С. 15-21.
5. Юрчишин В. Світова фінансова криза дасть справжній "ляпас" українській економіці через два-три місяці [Електронний ресурс] / В. Юрчишин. – К.: Економічний центр Разумкова, 2009. Режим доступу: www.zik.com.ua.
6. Ярошенко Г., Заюков І. Розвиток механізму взаємодії ринку праці і професійної освіти України / Г. Ярошенко, І. Заюков // Україна: аспекти праці. – 2007. – № 6. – С. 25-29.
7. Заюков І., Коваль Н. Проблеми та перспективи розвитку в Україні професійного навчання кадрів на виробництві / І. Заюков, Н. Коваль // Економіка України. – 2008. – № 6. – С. 80-87.

Надійшла до редколегії 16.08.2010

І. Бовсунівська, здобувач

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ПРИРОДА КОМУНАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

В статті досліджується сутність і природа комунальної власності, аналізується її співвідношення з іншими формами власності, виділяються основні критерії класифікації об'єктів і суб'єктів комунальної форми власності.

Essence and nature of community property is analysed in the article, its correlation is analysed with other patterns of ownership, the basic criteria of classification of objects and subjects of communal pattern of ownership are selected.

Постановка проблеми. Пріоритетним напрямком ринкових перетворень в Україні стала кардинальна зміна всієї системи відносин власності: змінюються її традиційні форми, народжуються нові відповідно до нових умов функціонування економіки. Значною є поява комунальної власності як економічної основи місцевого самоврядування і важливого елемента сучасної економічної системи. Від рівня розвитку об'єктів комунальної власності, а також ефективності їх використання, багато в чому залежить якість життя територіальної громади. У сучасних умовах проведення всебічних реформ у нашій країні, виконання комунальною власністю своїх економічних і соціальних функцій має особливо важливе значення.

Необхідність теоретичного обґрунтування місця і ролі комунальної власності в реформуванні економіки, аналіз її сутності і природи, особливостей формування, визначення найбільш ефективних напрямів її використання в господарській діяльності різних сфер і галузей та перспектив подальшого розвитку комунальної власності обумовили актуальність даної статті.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Комунальна власність стала спеціальним об'єктом дослідження відносно недавно, хоча її окремі аспекти розглядалися ще в дореволюційній вітчизняній та зарубіжній літературі, присвяченій місцевому самоврядуванню (Л.А. Веліхов). Увага до проблем комунальної власності помітно зросла в сучасній літературі у зв'язку з формуванням української моделі місцевого самоврядування. Зокрема, аналіз ролі комунальної форми власності в забезпеченні самостійності і незалежності місцевих органів влади проводився в роботах Є. Іллюхіної, Е. Кулагіна, В. Сухачевського; роль комунальної влас-

ності в регулюванні земельних відносин в місті визнається в дослідженнях Л. Новаковського, А. Муховикова; з погляду інституційної складової місцевих фінансів зазначені проблеми розглядає В. І. Кравченко; як фінансову основу місцевого самоврядування – В. В. Кравченко; як складову місцевого господарства – М. Баймуратов, В. Григор'єв. Цікавість зарубіжних вчених, наприклад, Б. Брінера, Д. Пумана, Ф. Шпанна, Дж. Хіві, Дж. Форрестера, Р. Фішмена до комунальної власності спрямована на виявлення тих її функцій, які б забезпечували розвиток певної територіальної спільноти.

Однак, поки що наявна відносно невелика кількість спеціальних монографічних робіт, присвячених дослідженню сутності комунальної власності, її природи, умов формування, джерел і перспектив розвитку. Звертання до комунальної власності як вітчизняних, так і закордонних учених носить переважно прикладний характер, де особлива увага приділяється дослідженню юридичних, політичних і управлінських аспектів. Недостатня науково-теоретична розробленість вказаних проблем та їх практична значимість обумовили вибір напрямку й теми дослідження.

Постановка завдання. Визначити природу комунальної власності; виявити і проаналізувати її співвідношення з іншими формами власності; виділити основні критерії класифікації об'єктів комунальної власності; виявити і проаналізувати основних суб'єктів комунальної власності.

Основний матеріал і результати. Походження комунальної власності тісно пов'язане із проблемою виникнення інституту місцевого самоврядування. Існує кілька основних теорій місцевого самоврядування: теорія вільної громади (Е. Мейер, О. Лабланд, О. Ресслер

та ін.), суспільна теорія самоврядування (А.І. Васильчиков та ін.), державна теорія самоврядування (Л. Штерн, Р. Гнейст, В.П. Безобразов, А.Д. Градовський, Н.І. Лазаревський, Б. Н. Чичерін), теорія дуалізму комунального управління, теорія соціального обслуговування [2]. В основу теорії вільної громади було покладене положення про четверту владу в державі, яка, однак, не належить самій державі, тобто, – це окрема громадська влада – "pouvoir municipal".

Теорія вільної громади базувалася на ідеї природного права, недержавної природи місцевого самоврядування. Вона виходила з того, що право територіальної громади (звичайно, територіальної громади лише "природної" територіальної одиниці – такої, що утворилася природним шляхом) самостійно вирішувати свої справи має такий самий природний та невідчужений характер, як і права та свободи людини. Так, наприклад, Ковешников Е.М. вважає, що "самоорганізація суспільства на найбільш ранніх стадіях свого розвитку реалізувалася у формі місцевого самоврядування на основі принципів, близьких до сучасних його моделей, тобто місцеве самоврядування було однією з перших форм самоорганізації суспільства задовго до утворення держави". На його думку, держави виростили із самокерованих співтовариств шляхом їх об'єднання й перетворень [7].

Відповідно до вищевказаної теорії державу й громаду варто вважати різними суб'єктами економіки, а комунальна власність спочатку виникає й існує як громадська або общинна власність. Це громадська (общинна) теорія походження комунальної власності.

Прихильники державницької теорії походження комунальної власності (Л. Штерн, Р. Гнейст, В.П. Безобразов, А.Д. Градовський, Н.І. Лазаревський, Б.Н. Чичерін) розглядають місцеве самоврядування не як автономну форму публічної влади, природне право територіальної громади на самостійне вирішення питань місцевого значення, а як одну із форм організації місцевого управління, тобто як один із способів децентралізації державної влади на місцевому рівні, не бачать розходжень між державою й місцевим самоврядуванням як учасниками економічних відносин, тому виділяють в економіці поряд з фірмами, домогосподарствами й некомерційними організаціями тільки державу (включаючи в нього місцеве самоврядування), і, отже, говорять про державну природу комунальної власності. Відповідно, всі повноваження територіальної громади, її органів, своїм джерелом мають державну владу.

Отже, для виявлення природи комунальної власності необхідно чітко визначити співвідношення держави та місцевого самоврядування. Світова практика розвитку місцевого самоврядування свідчить про тісний взаємозв'язок, взаємозалежність і взаємопроникнення державних і самоуправлінських початків. Аналіз співвідношення держави та муніципалітету дозволяє виявити ряд їхніх спільних ознак, у тому числі: обидва є формою організації суспільства; кожний з них бере участь у відносинах виробництва, розподілу, обміну й споживання; обидва здійснюють економічну владу, один різновид якої – державна економічна влада (джерело влади – народ) – поширюється на всю територію країни, інша місцева самоврядна економічна влада (джерело – населення адміністративно-територіального утворення) на територію цього населеного пункту. Звідси очевидна їх різна владна компетенція. Розглянемо компетенцію органів місцевого самоврядування в різних країнах. Практично у всіх країнах Західної Європи й США компетенція органів державної влади включає питання, які визначають, насамперед, національні інтереси, у тому числі вищу освіту, економічний розвиток, поліцію, транспорт та ін., а

компетенція місцевого самоврядування забезпечує реалізацію інтересів територіальної громади певного адміністративно-територіального утворення, у тому числі управління сферою початкової та середньої освіти, дозвілля, благоустрою та прибирання території та ін.

Незважаючи на те, що між моделями місцевого самоврядування різних країн є істотні розходження, які визначаються історичними, географічними та національними особливостями тієї або іншої країни, а також політичним режимом, станом правової системи, вони мають спільні риси.

Стосовно джерел співвідношення держави й місцевого самоврядування у науковій літературі в останні роки з'явилася точка зору, що "відбувалося не якесь поглинання державою інститутів общинно-родового самоврядування, а поетапне "одержавлення" інститутів самоврядування в сенсі їхнього подальшого розвитку на власній основі до розмірів інститутів державного управління"[6]. При цьому в сферу управління природно вживлюються інститути общинно-племінного самоврядування, причому в одних випадках у малих, компактних громадах управління й самоврядування виступають як тотожні поняття, в інших – більших по території й населенню громадах – самоврядування виступає як автономія в рамках загальної системи управління. Але й у тому і в іншому випадку самоврядування втрачає свою самодостатню самостійність, підкоряючись основним цілям і завданням політичного володарювання.

Таким чином, з виникненням державно-організованого суспільства самоврядування втрачає свою споконвічну самостійність і стає або придатком державної структури, продовженням державної влади на місцевому рівні, або відособленим від держави муніципалітетом, залишаючись відносно самостійним від державних інститутів, але в кожному разі діючи в рамках державно-правових приписань. На підставі цього виділяють три види місцевої влади: адміністративна влада, тобто така влада, коли місцеві органи влади з їхніми посадовими особами безпосередньо призначаються державною владою, тобто коли адміністративно-територіальним утворенням керує держава; комунальна влада, тобто право населення адміністративно-територіального утворення на самостійне вирішення соціально-економічних питань, віднесених до їхнього відання; змішана форма, коли в управлінні адміністративно-територіальним утворенням установлюється деяке двовладдя, і воно управляється як державними органами, так і органами місцевого самоврядування. Як правило, у цих випадках одна галузь влади формується громадянами, а друга призначається державною владою "зверху".

Необхідно звернути увагу на те, що роботи окремих сучасних дослідників, в яких заперечується самостійний статус комунальної власності, відносяться до того періоду часу перетворень відносин власності в Україні, коли її чинне законодавство дійсно витлумачувало комунальну власність як різновид державної форми власності. [5;9]

Однак, відносячи комунальну власність до різновиду державної, вони обмежуються констатацією даного положення, не аналізуючи й не аргументуючи його у своїх роботах.

У сучасній економічній літературі є точка зору про недержавний характер комунальної власності, про необхідність її виділення з державного сектора економіки. Так, російський вчений Абалкін Л.І. [1] відзначає, що муніципальна (комунальна) власність не є "ні державною, ні приватною". Комунальна власність "обмежується" державною власністю, з одного боку, і приватною власністю – з іншого (утворюючи певний "коридор свободи" місцевого самоврядування). Відзначають недержавну природу комуналь-

ної власності економісти Рибалкін В.О. [10], Лазня І.В. [10], Сментіна Н.В. [11], Бондаренко Г.І. [3].

Подібна точка зору тепер відбита в основних законодавчих актах України: Конституції України, Законі України "Про місцеве самоврядування в Україні" та Цивільному, Господарському, Земельному та Бюджетному Кодексах.

На нашу думку, більш правильним є відділення місцевого самоврядування від держави і як наслідок – наявність власної, недержавної природи комунальної власності. Хоча необхідно визнати її суспільну природу з таких причин:

- ✓ **Визнання комунальної власності як суспільної (публічної) форми** відбиває її орієнтацію на спільне присвоєння результатів функціонування об'єктів власності.

- ✓ **Особлива природа об'єкта комунальної власності** як матеріальної основи виробництва суспільних благ передбачає, з одного боку, неподільність об'єктів власності, тобто неможливість виділення частки кожного конкретного члена територіальної спільноти й відшкодування її в грошовому еквіваленті, а з іншого боку, неприбутковий характер функціонування системи власності, націленої на безпосереднє задоволення потреб населення, розвиток і вдосконалення об'єктів власності.

Виходить, що соціальна природа комунальної власності сприяє об'єднанню державної і комунальної форм власності як різновиду суспільної (або публічної) стосовно приватної власності. Тому головний водорозділ між приватною й суспільною власністю лежить у договірному характері майнових відносин, пов'язаних з тим, що суспільна власність реалізує спільний інтерес, а приватна – приватний.

Не випадково ця обставина знаходить висвітлення в існуючих вітчизняних статистичних угрупованнях, де державна й комунальна власність поєднуються в одну групу підприємств суспільного сектора стосовно приватного.

Визнання суспільної (публічної) природи комунальної власності не означає заперечення її самостійного характеру, що характерно для поверхневого підходу до цієї проблеми. В основу виділення комунальної власності у відособлену, законодавчо інституційовану власність покладено не прагнення протиставити її власності державній, а необхідність оптимального розподілу суспільної власності по рівнях і специфіці присвоєння.

Особливість комунальної власності, на відміну від державної, полягає в специфічності самих об'єктів відносин власності (факторів виробництва для задоволення потреб у суспільних благах населення території) і в особливостях взаємин суб'єктів комунальної власності.

Критерії розмежування державної і комунальної форм власності:

- ✓ **За суб'єктами.** Суб'єктом права державної власності, виходячи з положень Конституції України, є держава, утворена Українським народом (за винятком виключної власності Українського народу). А суб'єктом права комунальної власності – територіальні громади сіл, селищ, міст, районів у містах (ст. 142).

- ✓ **За об'єктами.** Об'єктом права державної власності може бути будь-яке майно, у тому числі й таке, що не може перебувати у власності інших суб'єктів. Об'єктом права комунальної власності може бути будь-яке майно, за винятком того, що знаходиться у виключній державній власності.

- ✓ **За підставами набуття і припинення права власності.** Деякі підстави набуття права державної власності не можуть бути підставами набуття права комунальної власності (наприклад, націоналізація, конфіскація).

- ✓ **За змістом.** Права власника комунальної власності можуть бути обмежені, наприклад, це стосується права розпорядження (право розпорядження державними дотаціями, що входять до місцевого бюджету, обмежено державними органами).

- ✓ **Ступінь усупільнення.** Державна власність своїм існуванням забезпечує функціонування держави як політико-правового феномена, а комунальна власність є основою всієї системи місцевого самоврядування в державі. Без забезпечення суб'єктів місцевого самоврядування об'єктами комунальної власності – насамперед тими, що становлять основні фонди, – місцеве самоврядування перетворюється на фікцію. Саме тому призначення об'єктів власності у суспільстві є одним із критеріїв відмежування комунальної і державної форм власності. Інколи серед критеріїв, що визначають особливість комунальної власності та відмінність її від державної, називають також соціальне призначення комунальної власності, яке виражається у забезпеченні належного економічного і соціального розвитку відповідної території, задоволенні інтересів населення, що проживає на певній території.

Комунальний власності властиві дві особливості. Перша полягає в тому, що комунальна власність є основою незалежності та самостійності місцевого самоврядування, забезпечує управління господарством відповідної території як єдиним цілим. Це має й правову основу, що розмежовує державну владу й місцеве самоврядування. Так стаття 140 Конституції України говорить, що органи місцевого самоврядування не входять у систему органів державної влади. Всі законодавчі акти, прийняті за останні роки в Україні, також трактують місцеве управління винятково як самоврядування, уживаючи ці терміни не як синоніми, а вкладаючи в них принципово протилежний зміст. При обґрунтуванні недержавного характеру органів місцевого самоврядування наводяться аргументи про те, що в системі цих органів відсутня строга ієрархія й співпідпорядкованість, характерні для побудови державного механізму, що органи місцевого самоврядування діють не від імені держави, а в інтересах відповідної територіальної громади, а також те, що матеріально-фінансову базу місцевих органів самоврядування становлять комунальна власність і місцевий бюджет, що не є державними. Тому місцеве самоврядування, виведене за рамки системи державної влади, забезпечує найбільш повне, адекватне врахування інтересів місцевого населення, пріоритетність цих інтересів порівняно з інтересами держави, а також обмежує втручання всіх вищих рівнів державної влади в діяльність місцевих органів по управлінню комунальною власністю.

Місцеве самоврядування покликане забезпечувати виняткове монопольне виробництво деяких продуктів і послуг, виконання робіт саме для даного територіального співтовариства. Забезпечення населення товарами й послугами через комунальний сектор економіки здійснюється часто по більш низьких цінах, ніж ці блага можуть надаватися приватними підприємствами, а іноді й на безкоштовній основі. Причому саме виробництво комунальних благ опосередковується регулюючою роллю соціальних інститутів, що й дозволяє говорити про суспільну природу даної форми власності. Наявність комунальної власності сприяє зміцненню позицій місцевого самоврядування й дозволяє сформувати для жителів даного територіального співтовариства той набір доступних благ і пільг, що не буде притискати їх громадянських свобод і підтримувати прийнятний рівень життя на даній території.

Друга особливість комунальної власності полягає в тому, що вона є одним із основних інструментів соціального захисту й підтримки населення території. Забез-

печеність комунальним житлом, функціонування дитячих і освітніх установ, місцеві пільги в оплаті комунальних послуг, цільова підтримка нужденних і малозабезпечених дозволяють підтримувати певні соціальні стандарти життя людей на даній території. Отже комунальна власність виступає необхідною умовою захищеності окремих членів територіальної спільноти й виступає гарантією демократично організованої держави.

Проведений аналіз показує, що комунальна власність є самостійною формою власності, по своїй сутності відноситься до суспільного (публічного) типу власності на основі соціально-значущого характеру суб'єктів і визнаного як основа для виробництва суспільних благ об'єктом відносин у рамках територіального утворення. Основним результатом функціонування комунальної власності стають суспільні і змішано-суспільні блага.

Комунальна власність являє собою сукупність відносин між людьми з приводу присвоєння й відчуження засобів виробництва і створених з їх допомогою матеріальних благ у процесі їх виробництва, розподілу, обміну й споживання. Комунальна власність являє собою спільну форму присвоєння. Вона виражає відносини між економічними суб'єктами соціально-економічної відтворювальної територіальної системи по спільному володінню, розпорядженню й користуванню природними умовами, комунікаціями, засобами зв'язку, виробничими й соціальними комплексами для забезпечення умов безперервного відтворення цієї системи. Комунальна власність, забезпечуючи через механізм спільного споживання широкий спектр життєвих потреб населення, являє собою суспільну форму власності. Виділення комунальної форми власності як особливої форми передбачає і особливий тип економічних відносин, які виражені нею, і що відрізняє її від державної власності, і від приватної.

Комунальна власність не є формою приватної власності. Її не можна віднести до власності окремих, відособлених осіб. Приватна власність спрямована головним чином на одержання й примноження доходів. Її зміст становлять суспільні відносини з приводу привласнення її суб'єктами певних життєвих благ. Комунальна власність – це не різновид особистої власності. Зміст особистої власності складають відносини між людьми з приводу індивідуального привласнення головним чином споживчих життєвих благ, що задовольняють особисті потреби людей. Комунальну власність не можна вважати і формою змішаної власності. У найбільш загальному плані змішана форма власності являє собою відносно стійку єдність різних форм власності. Дана форма власності є похідною, характеризується об'єднанням соціально різних суб'єктів привласнення, як правило на корпоративних засадах. На відміну від державної – комунальна форма власності містить в собі елемент "реальної суб'єктивації" власності, передбачає певне подолання відчуження територіальної громади від власності, але не через індивідуалізацію, як це відбувається в приватній власності, а завдяки сумісності територіальної спільноти. Комунальна власність є формою реалізації спільних економічних, соціальних, екологічних та інших інтересів населення адміністративно-територіальних утворень через механізм сумісного споживання.

Для визначення і аналізу сутності комунальної власності необхідно перш за все визначити, з приводу яких конкретно об'єктів виникають між людьми економічні відносини, а також дослідити комплекс цих відносин. Подальший аналіз комунальної власності неможливий без аналізу об'єктів цієї форми власності. Існують класифікації об'єктів комунальної власності за різними критеріями.

Класифікація об'єктів комунальної власності (розроблена автором на основі дослідження наукових публікацій):

✓ За видовим складом: 1) матеріальні (рухомі і нерухомі, в тому числі права на нерухомі об'єкти); 2) нематеріальні (інтелектуальна власність);

✓ За речовою формою: 1) неречові (гроші, цінні папери); 2) речові (комунальні підприємства; комунальні установи освіти, охорони здоров'я, культури, спорту; інші види комунального майна (об'єкти нерухомості – земля, будівлі, об'єкти інфраструктури);

✓ За цільовим призначенням: 1) об'єкти, які забезпечують діяльність органів місцевого самоврядування; 2) об'єкти, які створено внаслідок рішення рад відповідних рівнів про їх об'єднання (спільна власність територіальних громад); 3) об'єкти, закріплені за відповідними підприємствами, установами, організаціями як самостійними юридичними особами;

✓ За метою створення: 1) створені для отримання прибутку; 2) створені для інших цілей (соціальні об'єкти, об'єкти інфраструктури);

✓ За правовим режимом: 1) об'єкти, необхідні для реалізації територіальною громадою як власником своїх функцій (місцеві бюджети; комунальне майно, не закріплене за комунальними підприємствами і установами); 2) об'єкти, закріплені за комунальними унітарними підприємствами, яким майно належить на праві господарського відання або оперативного управління в залежності від наявності комерційної або некомерційної мети, їх створення і діяльності (ч. 3 ст. 78 Господарського кодексу України); 3) об'єкти, закріплені на обмеженому речовому правому титулі за не комунальними суб'єктами господарювання на договірній основі (оренда, концесія і т.д.);

✓ За ступінню монополізації: 1) монополії; 2) об'єкти, управління якими зіштовхується з конкуренцією;

✓ За функціональним призначенням (сфери задоволення суспільних потреб): 1) об'єкти соціальної сфери і житлово-комунального господарства; 2) транспорт і зв'язок; 3) торгівля і побутове обслуговування, будівництво; 4) нерухомість, перш за все земельні ресурси; 5) адміністративні об'єкти; 6) інші;

✓ За характером вираження об'єктів: 1) вартісний; 2) речовий;

✓ За походженням: 1) натуральні або природні; 2) штучні, тобто створені людиною;

✓ За ступінню готовності до експлуатації: 1) готові до використання; 2) призначені для реконструкції і капітального ремонту; 3) незавершене будівництво;

✓ За ступінню дохідності: 1) майно, яке утримується повністю за рахунок бюджету; 2) майно, яке знаходиться у користуванні соціальних і освітянських установ міської підпорядкованості; 3) майно установ, яке підтримується за рахунок бюджету; 4) майно підприємств, які отримують дотації із бюджету; 5) майно підприємств, інших господарюючих суб'єктів, основною метою діяльності яких є отримання прибутку для наповнення місцевого бюджету, вирішення задач соціально-економічного розвитку території.

Аналіз об'єктів комунальної власності показує, що вони мають багатофункціональний і цільовий характер та призначені для вирішення питань місцевого значення, задоволення потреб населення адміністративно-територіального утворення.

У той же час сам об'єкт відносин комунальної власності пов'язаний з тими інтересами та протиріччями, які властиві суб'єктам комунальної власності. Спільний інтерес всіх учасників цих відносин полягає в забезпеченні розвитку певного адміністративно-територіального утворення, створення такої системи життєзабезпечення, що була б спрямована на задоволення суспіль-

них потреб особливого роду, орієнтованих, у першу чергу, на соціальну складову території. Тому об'єкти комунальної власності призначені для виробництва суспільних благ.

Ці суспільні блага вимагають особливого присвоєння, що виражається в їх спільному споживанні всіма членами даної територіальної громади. У результаті формується особлива форма власності на об'єкти, що забезпечують виробництво суспільних благ (насамперед, послуг, необхідність яких виникає із спільного проживання людей на даній території – водопровід, зв'язок, каналізація, електро-, газо-, теплопостачання, прибирання сміття, освітлення вулиць і т.д.), заснована на опосередкованому відповідними соціальними інститутами спільному присвоєнні значущих для жителів даної території благ – комунальна власність.

У рамках розвитку окремої території, як відомо, виникає необхідність у виробництві таких благ, які приватний сектор не здатний чи не зацікавлений робити, тобто суспільних благ. Їхнє виробництво стає необхідним внаслідок того, що відмови ринку ставлять економічних суб'єктів перед необхідністю заміни існуючих умов господарювання. Тому створюються інституційні форми економічної координації й, у першу чергу, інститут комунальної власності, здатний ліквідувати ті негативні наслідки, які привносять у суспільство ринкові провали. Саме тому формування цього інституту стає необхідною умовою ефективного функціонування не просто ринкової, а саме єдиної соціально-економічної системи в рамках певної території – адміністративно-територіального утворення.

Тепер необхідно зрозуміти, хто є власником, користувачем і розпорядником об'єктів комунальної власності, кому належать об'єкти права комунальної власності. Це дає відповіді на більш конкретні питання – хто, що і як привласнює або відчужує. Вирішення проблеми виявлення суб'єкта комунальної власності ускладнюється наявністю в структурі адміністративно-територіального утворення наступних елементів: населення в цілому, представницьких і виконавчих органів, тобто певних соціальних інститутів. Конкретизація суб'єкта комунальної власності вимагає виділення одного з наведених елементів і обґрунтування його провідної ролі в здійсненні функцій власника, його прав і обов'язків.

Конституція України (статті 142, 143) та Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні" (ст. 1) закріпили первинними суб'єктами права комунальної власності територіальні громади, тобто місцеві спільноти жителів. Від імені та в інтересах територіальних громад, відповідно до закону, правомочності щодо володіння, користування та розпорядження об'єктами комунальної власності, в тому числі виконання усіх майнових операцій, передачі об'єктів комунальної власності у постійне або тимчасове користування юридичним та фізичним особам, здавання їх в оренду, продажу і купівлі, використання як застави, вирішення питань їхнього відчуження, визначення в угодах та договорах умов використання та фінансування об'єктів, що приватизуються та передаються у користування і оренду тощо, здійснюють відповідні органи місцевого самоврядування.

Однак у літературі існує й інший підхід, відповідно до якого суб'єктами комунальної власності є, насамперед, ради, тобто, представницькі органи адміністративно-територіального утворення [8]. Пануючою все ж є точка зору, що виконавчо-розпорядницькі органи місцевого самоврядування виступають лише суб'єктами управління, підконтрольними як по вертикалі – відповідним вищим інстанціям системи управління, так і по горизонталі – територіальній громаді через її представницькі органи.

На нашу думку, ця пануюча точка зору є більш обґрунтованою. Проте, в науці до цього часу немає загально визнаної дефініції "територіальної громади", майже не досліджені її характерні ознаки.

Якщо термін "територіальна громада" позиціонується зі спільнотою, общиною – то це об'єднання індивідів на основі спільності місця.

Поняття "місцева спільнота (община)" можна визначити як об'єднання громадян на основі їхнього проживання в міському або сільському поселенні, що має метою безпосереднє забезпечення своєї життєдіяльності за допомогою місцевих органів влади на основі сформованих і устояних традицій і звичаїв.

Місцеве співтовариство – це єдина цілісність різного роду асоціацій громадян, що проживають у адміністративно-територіальному утворенні (товариства власників житла, територіальне громадське самоврядування, клуби по інтересах, місцеві некомерційні й благодійні організації, союзи місцевих підприємців і т.п.), обумовлена спільними інтересами у самостійному й під свою відповідальність вирішенні питань місцевого значення по забезпеченню своєї життєдіяльності безпосередньо, а також через своїх виборних представників і виконавчо-розпорядницькі органи місцевого самоврядування в рамках чинного законодавства.

Якщо територіальну громаду розглядати як місцеве співтовариство і як суб'єкта комунальної власності, то необхідно розглядати територіальну громаду й представницькі органи місцевого самоврядування як єдине, нерозривне ціле, як політичну систему, що відповідає сучасному рівню економічного розвитку й дозволяє щонайкраще реалізувати функції власника відносно об'єктів комунальної власності, забезпечуючи врахування інтересів місцевого населення й мінімізуючи витрати по контролю над власністю.

Безпосереднє виробництво й кінцеве споживання мають особливу важливість при розкритті відносин власності, так як характеризують привласнення умов і результатів виробництва – основу будь-якої економічної системи. Для комунальної власності особливе значення має етап безпосереднього споживання, адже її об'єкти виступають матеріальною базою для виробництва суспільних благ і послуг. Але умови виробництва можуть перебувати й в інших формах власності (наприклад, комерційні перевізники на пасажирському транспорті), створюючи суспільні блага для населення території на конкурентних засадах (тендерному відборі) за посередництвом соціальних інститутів даної території. Тому можливі два типи відтворення відносин комунальної власності: повне, коли ці відносини включені в усі фази відтворювального циклу, і неповне – при їхньому існуванні тільки на окремих фазах, наприклад, фінансування комунального замовлення. Органи місцевого самоврядування, зіставивши витрати по створенню власного виробництва того чи іншого блага й забезпечення ним населення, можуть оголосити тендер на виконання комунального замовлення, тобто виконання робіт і послуг з фінансуванням із місцевого бюджету.

Якщо засоби виробництва перебувають у комунальній власності, то привласнення опосередковується соціальними інститутами даної території, які адміністративним шляхом через керівництво відповідних підприємств визначають масштаби й інтенсивність цього привласнення. Якщо ж засоби виробництва перебувають в інших формах власності, то соціальні інститути від імені населення даної території непрямым шляхом, через фінансування процесу виробництва, опосередковують цей процес привласнення.

Отже, процес привласнення опосередковується або соціальними інститутами даної території (представницькими й виконавчими органами влади), що є інституціалізованими представниками інтересів членів даної територіальної спільноти, або керівною ланкою підприємств – виробників комунальних благ.

Таким чином, організацією виробництва суспільних благ для населення даного адміністративно-територіального утворення займаються соціальні інститути даної території, визначенням конкретної форми управління – ті ж соціальні інститути (у силу опосередкування ними всіх суспільних зв'язків) і підприємства комунального господарства, а в безпосередньому з'єднанні факторів виробництва бере участь сам працівник і органи управління відповідного підприємства, які визначають кількість і якість праці, необхідної для цього з'єднання. В українському законодавстві, де функції власності визначаються через права власності, установлено, що від імені територіальних громад права власника здійснюють органи місцевого самоврядування, які передають майно, що перебуває в комунальній власності, відповідним унітарним підприємствам на правах господарського відання (комунальне комерційне підприємство) або комунальним організаціям на правах оперативного управління (комунальне некомерційне підприємство). Ці підприємства вправі володіти, користуватися й розпоряджатися цим майном у межах, установлених власником та законом [4].

Власник вирішує питання створення підприємства, визначає предмет і мету діяльності, реорганізацію й ліквідацію, керує й контролює процес використання майна підприємства, а також має право на одержання частини прибутку від використання цього майна. Таким чином, права власника охоплюють всі етапи організації виробництва, а право господарського відання й оперативного управління залишає можливість реалізувати функції володіння користування й розпорядження в межах, що залишає суб'єктам господарського відання і оперативного управління власник.

Отже, законодавство зводить питання про суб'єктів функцій власності до різного ступеня реалізації цих функцій у різних суб'єктів, тобто функції власності не розділяються, а реалізуються в різних обсягах прав кожної з них.

Невід'ємною рисою приватної власності є здійснення індивідом-власником вільного вибору напрямків використання ресурсу. В умовах державної власності доступ до ресурсів регулюється, виходячи з державних інтересів. Сутнісною характеристикою комунальної власності також є відкритий доступ до ресурсів для членів територіального співтовариства, але тут опосередковуючу роль грає соціальний інститут певної території в забезпеченні цього доступу.

Отже, на етапі аналізу фази безпосереднього виробництва виділяється кілька суб'єктів комунальної власності: соціальні інститути й населення даної територіальної спільноти, організації й підприємства комунального господарства, їхні працівники. Для кожного із цих суб'єктів характерний свій набір економічних відносин і прав власності, режим привласнення, ступінь реалізації себе як власника.

Природно, що мотивація й інтереси діяльності при цьому в них різняться. Оскільки ці суб'єкти об'єднані в процесі присвоєння суспільних благ, де їх різнопланові інтереси стають джерелом внутрішніх протиріч комунальної власності, то остільки вони є і джерелом її розвитку.

До числа внутрішніх протиріч становлення й розвитку комунальної власності варто віднести:

- ✓ протиріччя між безпосереднім і опосередкованим привласненням економічних благ територіальною громадою;

- ✓ протиріччя між формальною рівністю місцевого населення стосовно засобів виробництва й фактичною нерівністю в розподілі й споживанні економічних благ;

- ✓ протиріччя між соціальними інститутами різних рівнів місцевої влади – представницької й виконавчої;

- ✓ суперечливість інтересів працівників комунального підприємства як власників засобів виробництва внаслідок їхнього проживання на території даного адміністративно-територіального утворення з одного боку, як найманих працівників, з іншого боку;

- ✓ протиріччя між соціальними інститутами як виразниками інтересів усього комунального утворення й ними як виразниками власних владних інтересів;

- ✓ протиріччя між зацікавленістю населення в рівному й справедливому розподілі суспільних благ і його ж потребою в гарантованому мінімальному рівні відтворення життєдіяльності;

- ✓ протиріччя між інтересами господарськи відносно відособленого комунального підприємства й інтересами соціальних інститутів як зовнішнього контролера й регулятора виробничого процесу.

Основним, на наш погляд, у системі протиріч комунальної власності є протиріччя між постійно зростаючими потребами населення адміністративно-територіального утворення в суспільних благах і обмеженістю адміністративно-територіального утворення у власних ресурсах для їхнього виробництва. Це протиріччя є основним протиріччям розглянутих відносин, оскільки виявляється в будь-якому іншому протиріччі цієї форми власності. Розв'язуючись на одному етапі розвитку суспільства, воно знову виникає на іншому. Постійно відтворюючись, саме це протиріччя є імпульсом, до удосконалювання виробництва, з одного боку, і появи нових потреб – з іншого.

Отже, комунальна власність являє собою сукупність відносин між суб'єктами комунальної соціально-економічної системи з приводу спільного привласнення ресурсів і результатів суспільного виробництва у вигляді суспільних благ для безперервного відтворення системи життєзабезпечення на певній території.

Висновки і рекомендації. Проведене дослідження дозволяє нам зробити певні висновки щодо сутності комунальної власності, її специфічних рис, які виділяють її в особливу форму власності в системі суспільних економічних відносин власності:

- ✓ Комунальна власність відноситься до суспільної (публічної) форми власності.

- ✓ Походження комунальної власності пов'язано з розпадом спільноти і виникненням перших держав. Власність спільноти трансформується в державну і комунальну.

- ✓ Комунальна власність – недержавна форма власності. Відносна обособленість місцевої громади в процесі відтворення життєдіяльності суспільства породжує економічні відносини як економічну основу цієї форми власності.

- ✓ Основним суб'єктом комунальної власності є територіальна громада. У визначенні суб'єкта комунальної власності розкривається одна з найважливіших сутнісних характеристик даного виду власності – подолання відчуження територіальної громади від власності й реалізація спільного привласнення.

- ✓ Функціонування інституту комунальної власності спрямоване на безпосереднє забезпечення життєдіяльності територіальної громади, а не на одержання прибутку. Дана форма власності має соціальну природу й покликана сприяти вирішенню питань місцевого зна-

чення й підвищення рівня і якості життя територіальної громади. Позиціонування комунальної власності в Україні як економічної основи місцевого самоврядування обумовлене сучасним рівнем розвитку інституту місцевого самоврядування в країні й у першу чергу низьким рівнем фінансової самостійності місцевих органів влади. Некомерційний характер природи комунальної власності не виключає можливості, а іноді й необхідності використання цього інституту з метою підвищення економічної ефективності комунальних господарських структур і одержання ними прибутку.

Проводячи сучасні дослідження зазначеного питання, доцільно здійснити аналіз розвитку комунальної форми власності в Україні, визначити основні тенденції розвитку власності територіальних громад у зарубіжних країнах, що дасть змогу ефективніше використовувати напрацьований досвід.

1. Абалкин Л.И. Многообразие видов собственности и управления / Л.И. Абалкин // ЭКО, 1996. – № 1. – С. 5. 2. Актуальні проблеми становлення та розвитку місцевого самоврядування в Україні : кол. монографія / В.О. Антоненко, М.О. Баймуратов, О.В. Батанов. – К.: Атіка, 2007. – 39 с.
3. Бондаренко Г.І. Оцінка економічного потенціалу і ефективності використання комунальної власності: автореф. дис.... канд. екон. наук. 08.10.01. / Бондаренко Г. І. – Харків, 2006, 20 [1] с. 4. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11.
5. Єщенко П.С. Сучасна економіка: навч. посібник / П.С. Єщенко, Ю.І. Палкін. – К.: ВШ, 2005. – 325 с. 6. Институты самоуправления: историко-правовое исследование / Мамут Л.С. [та ін.]. – М.: Наука, 1996. – 302 с.
7. Ковешников Е.М. Государство и местное самоуправление в России: теоретико-правовые основы взаимодействия. / Е. М. Ковешников. – М.: Изд-во НОРМА, 2002. – 247 с. 8. Музика Л.А. Чи існують реальні суб'єкти права комунальної власності? / Л. Музика // Право України 2002. – № 11. – С. 16-19. 9. Основы экономической теории / Ю.В. Ніколенко [та ін.]. – К.: ЦУЛ, 2003. – 540 с. 10. Рибалкін В.О. Теорія власності. / В.О. Рибалкін, І.В. Лазня. – К.: Логос, 2000. – 279 с. 11. Сментіна Н.В. Ефективність управління комунальною власністю на базі впровадження оціночної діяльності (на прикладі міст Одеської області) : дис. канд. екон. наук. 08.02.03 / Сментіна Н. В. – Одеса, 2006. – 175 с.

Надійшла до редколегії 16.08.2010

I. Сагайдак, асп.

МІЖБЮДЖЕТНІ ТРАНСФЕРТИ – ІНСТРУМЕНТ ЗБАЛАНСУВАННЯ ДОХОДІВ І ВИДАТКІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

У статті досліджується роль міжбюджетних відносин у формуванні фінансових ресурсів місцевого самоврядування в Україні. Визначено шляхи подальшого реформування фінансових відносин між рівнями бюджетної системи. Проаналізовано міжбюджетні трансферти як головний інструмент збалансування доходів і видатків місцевих бюджетів.

The following research deals with the features and essence of the interbudgetary relations in Ukraine, tries to found out the ways of rationalization and subsequent reformation of the financial relations which was folded between the levels of the budgetary system. This study analyses the interbudgetary transfers as the main instrument of the profits and charges balancing of the local budgets.

Ефективна організація відносин всередині бюджетної системи є одним з найважливіших і найскладніших завдань державних фінансів у кожній країні. Основними проблемами взаємовідносин між бюджетом центрального уряду і бюджетами органів місцевого самоврядування є перерозподіл бюджетних ресурсів, зумовлений об'єктивними відмінностями в рівнях соціально-економічного розвитку окремих територій та необхідністю фінансового вирівнювання з метою забезпечення конституційних гарантій населенню незалежно від місця його проживання. Міжбюджетні відносини є важливим чинником вирівнювання розвитку адміністративних територій, забезпечення однакових умов доступу громадян до суспільних послуг незалежно від місцезнаходження. Головним завданням стало створення механізму міжбюджетних відносин, який є основою ефективності бюджетів усіх рівнів у частині забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства.

В бюджетних системах демократичних країн бюджет центрального уряду і бюджети місцевих влад функціонують у межах єдиної бюджетної системи на основі розподілу повноважень між органами державної влади і місцевого самоврядування. Загальносвітовою тенденцією є розвиток і зміцнення інституту місцевого самоврядування та посилення його впливу на суспільні процеси.

Серед вітчизняних і зарубіжних вчених, чиї наукові праці присвячені міжбюджетні відносини, варто назвати С.Буковинського, О.Василика, О.Кириленко, В.Кравченка, С.Слуху, І.Лютюго, І.Луніну, В.Тропіну, О.Лилик, В.Опаріна, Т.Поляка, К.Павлюк, І. Сало, В.Федосова, Д.Черника та інших.

Метою статті є дослідження особливостей міжбюджетних відносин в Україні, виявлення шляхів оптимізації та подальшого реформування фінансових відносин, які склалися між рівнями бюджетної системи.

Для бюджетної системи України характерний високий рівень централізації бюджетних ресурсів, що свідчить про зосередження основних владних повноважень на рівні центрального уряду, нерозвиненість місцевого самоврядування і слабкість фінансової основи місцевих бюджетів. За останні роки, незважаючи на ухвалення низки програмних документів і нормативних актів, спрямованих на зміцнення фінансової незалежності місцевого самоврядування, централізація бюджетної системи посилювалася.

У процесі організації бюджетної системи суб'єктами міжбюджетних відносин виступають ті органи влади й управління, до компетенції яких включені повноваження щодо складання, розгляду, затвердження і виконання бюджетів.

Міжбюджетні відносини в Україні – це відносини між державою, Автономною Республікою Крим і органами місцевого самоврядування щодо забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання функцій, передбачених Конституцією та законами України [6, с. 258].

Найважливішою передумовою існування міжбюджетних відносин є необхідність здійснення перерозподілу бюджетних ресурсів усередині бюджетної системи, що, у свою чергу, спричинено розбіжностями між обсягами коштів, акумульованих у бюджетах різних рівнів і видів, та потребою в них.

Розмежування доходів і видатків між рівнями бюджетної системи як основа міжбюджетних відносин, проведене відповідно до розподілу повноважень органів державної виконавчої влади і місцевого самоврядування. Проте розмежування доходів, здійснене на єдиних засадах для бюджетів відповідного рівня, не дає можливості збалансувати бюджети через значні відмінності у формуванні доходів, а також у складі та обсягах видатків бюджетів територіальних одиниць, що має об'єктивний характер і зумовлено:

- ✓ різним рівнем економічного розвитку господарських комплексів адміністративно-територіальних одиниць та їх спеціалізацією;
- ✓ різноманітністю природно-кліматичних умов;
- ✓ різним екологічним станом територій;
- ✓ особливостями розташування населених пунктів, зокрема адміністративних центрів;
- ✓ насиченістю шляхами сполучення;
- ✓ кількістю населення, його віковим складом;
- ✓ сформованою протягом тривалого історичного періоду мережею об'єктів соціальної і побутової інфраструктури та їх станом тощо.

В першу чергу на формування дохідної бази місцевих бюджетів впливає різний податковий потенціал регіонів та різна вартість послуг, що надають місцеві органи влади з огляду на відмінності адміністративно-територіальних одиниць, які мають різну потребу в коштах, що спрямовуються на підтримку соціально незахищених верств населення, утримання об'єктів соціально-культурної сфери та інше.

В Україні частка місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету постійно зменшується, в той час, як частка видатків на місцеві бюджети залишається відносно стабільною, навіть тенденцією останніх років є зростання. Ця негативна тенденція значно обтяжує державний бюджет і є головною причиною необхідності термінової реформи бюджетної сфери (рис. 1).

З графіку видно, що у 1998 р. частка місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету складала – 45,7 %, а у видатковій частині зведеного бюджету – 48,1 %, це свідчить про те, що місцеві бюджети практично самостійно могли забезпечувати свої потреби. Різниця між доходами та видатками з кожним наступним роком збільшувалась і у 2007 р. частка місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету складала 26,5 %, а у видатковій частині зведеного бюджету – 42,7 %. Різниця є суттєвою і відображає тенденцію до щорічного збільшення обсягів міжбюджетних трансфертів, що надаються місцевим бюджетам у вигляді дотацій і субвенцій.

Рис. 1. Частка доходів та видатків місцевих бюджетів у зведеному бюджеті України, у % на відповідний рік

За допомогою бюджетного регулювання досягається остаточне збалансування бюджетів одного рівня, яке неможливо провести лише шляхом розмежування їх доходів та видатків, тобто перерозподільних процесів у межах бюджетної системи шляхом надання фінансових ресурсів територіям обмежених фінансовими ресурсами у вигляді відрахувань із загальнодержавних доходів, міжбюджетних трансфертів та вилучення коштів у фінансово забезпечених територій у формі податків, обов'язкових платежів та передачі коштів з відповідних бюджетів до державного бюджету.

В міжбюджетних відносинах центральне місце посідають процедури бюджетного регулювання. У Бюджетному кодексі України метою регулювання міжбюджетних відносин визначено забезпечення відповідності між повноваженнями на здійснення видатків, закріплених законодавчими актами України за бюджетами, та бюджетними ресурсами, які мають забезпечувати виконання цих повноважень. Іншими словами, основною метою міжбюджетних відносин визнається проведення перерозподілу бюджетних ресурсів.

Мета регулювання міжбюджетних відносин – це забезпечення відповідності між повноваженнями на здійснення видатків, закріплених законодавчими актами України за бюджетами та бюджетними ресурсами, які мають забезпечувати виконання цих повноважень, тобто перерозподіл бюджетних ресурсів [6, с. 261].

Розподіл повноважень між державною виконавчою владою і місцевим самоврядуванням значною мірою

впливають на організацію міжбюджетних відносин, зокрема, способи збалансування доходів і видатків бюджетів, вирівнювання бюджетної забезпеченості територій, що визначає розмежування доходів між рівнями бюджетної системи згідно з розподілом повноважень між державною виконавчою владою і місцевим самоврядуванням. У світовій практиці використовують такі способи розмежування доходів [6, с. 261]:

- ✓ розподіл податків та інших доходів між бюджетами різних рівнів;
- ✓ розподіл надходжень від податків шляхом закріплення за кожним рівнем бюджетної системи конкретних часток податку в межах єдиної ставки оподаткування;
- ✓ встановлення територіальних надбавок до загальнодержавних податків на користь місцевого самоврядування;
- ✓ встановлення територіальних надбавок до місцевих податків на користь загальнодержавних органів влади.

Порівняння позитивних та негативних наслідків запровадження податкового розподілу, а також звернення до досвіду інших країн дає підставу стверджувати, що в цілому метод розмежування доходів між бюджетами є доцільнішим, ніж їх розподіл. Позитивного ефекту, який досягається при застосуванні методу податкового розщеплення, можна досягти, застосовуючи інші фінансові, у тому числі бюджетні, важелі. Насамперед, йдеться про формування фондів фінансового вирівнювання і підтримки місцевого самоврядування, які можна утворювати у складі державного бюджету.

Головним має стати визначення переліку податків, які потрібно закріпити за кожним рівнем управління, а отже, і за бюджетом, який йому відповідає. Загальнопоширеною була думка щодо недоцільності надання місцевим органам права збирати непрямі податки [8]. Багато заперечень висувалося з приводу надання права територіальним громадам самостійно встановлювати податок на прибуток, адже це призвело б до того, що менш забезпечені території прагнули б встановити цей податок з більшими ставками оподаткування, а забезпечені – навпаки, одержали б можливість стягувати податок від прибутку за меншими ставками. Наслідки запровадження такої системи – значна нерівномірність обкладання податками, яка призводить до непередбачуваної міграції робочої сили і капіталу. Тому важливо віднайти оптимальний баланс та єдину податкову політику для стимулювання розвитку територій.

Загалом рух бюджетних ресурсів у процесі міжбюджетних відносин відбувається переважно у формі міжбюджетних трансфертів, взаєморозрахунків, а також коштів бюджетів територіальних громад для виконання спільних проектів і програм.

Необхідність застосування міжбюджетних трансфертів випливає з того, що у державних фінансах, за даного розподілу податків та функцій між рівнями держави, виникають вертикальний та горизонтальний дисбаланси, які можуть бути подолані лише передачею коштів у вигляді міжбюджетних трансфертів від державного бюджету до бюджетів нижчого рівня.

Трансфери загалом є важливою складовою частиною фінансових відносин суспільства. Більш того, оскільки фінансові відносини є відносинами з приводу руху грошових коштів між економічними суб'єктами у процесі економічної діяльності, які не характеризуються, на відміну від відносин обміну, безпосередньою еквівалентністю, саме трансфери являють собою основну форму руху фінансів як економічної категорії. Проте відносини з приводу трансфертів не обмежуються тільки грошовими потоками, як це загалом характерно для фінансових відносин, а можуть включати передачу цінностей у натуральному вигляді.

Трансфери характеризують процес передачі майнових цінностей між економічними суб'єктами на незворотній та безоплатній основі, за якого відбувається передача права власності на кошти. Цим вони докорінно відрізняються від кредитних відносин, які припускають зворотність та платність передачі коштів. Трансфери є інструментом фінансових відносин між основними економічними суб'єктами: а) між окремими домогосподарствами, б) між окремими фірмами, в) між домогосподарствами, фірмами, з одного боку, та державою, з іншого, д) між суб'єктами сектору державного управління [8, с. 22].

Міжбюджетні трансфери – кошти, які безоплатно та безповоротно передаються з одного бюджету до іншого. [1, ст. 2, п. 25]

Міжбюджетні трансфери можуть бути класифіковані за різними критеріями.

За критерієм напрямку руху коштів, вони можуть бути вертикальними – трансферт відбувається між бюджетами різного рівня чи горизонтальними – між бюджетами одного рівня.

Поточні та капітальні, якщо критерієм є частина бюджету, до якої зараховуються міжбюджетні трансфери.

За способом зарахування коштів до бюджету трансфери є прямими, коли кошти чи майно перераховуються прямо на баланс чи непрямыми – передача територіальним органам влади права на надходження

від певних національних податкових платежів чи часток від них у рамках податкових розщеплень.

Непрямі міжбюджетні трансфери залежно від їхньої натуральної форми можна поділити на грошові та реальні [1, с. 25]:

Непрямі грошові міжбюджетні трансфери мають місце, якщо одна одиниця державного сектору бере на користь іншої фінансові зобов'язання щодо третьої сторони (наприклад, гарантії з кредитів) або надає іншій стороні права щодо отримання надходжень, відмовляючись від них цілком або частково (наприклад, розщеплені податки).

Непрямі грошові міжбюджетні трансфери мають місце, якщо одна одиниця державного сектору бере на користь іншої фінансові зобов'язання щодо третьої сторони (наприклад, гарантії з кредитів) або надає іншій стороні права щодо отримання надходжень, відмовляючись від них цілком або частково (наприклад, розщеплені податки).

Непрямі реальні міжбюджетні трансфери виникають тоді, коли одна одиниця сектору державного управління реально виконує зобов'язання за іншу без повної компенсації витрат. В економічній літературі таке явище отримало назву "непрофінансовані видаткові мандати" [8]. Тобто одержувач міжбюджетних трансфертів (як правило, це вищий рівень держави) утримується від безпосереднього виконання завдання, перекладаючи його на місцеве самоврядування, які внаслідок цього стають подавцями міжбюджетних трансфертів. Як правило, ці трансфери є примусовими, оскільки видаткові мандати визначаються законодавством.

Міжбюджетні трансфери можна класифікувати і за джерелами надходження. Джерелами міжбюджетні трансфери можуть виступати кошти державного бюджету і державних міністерств та відомств, цільових фондів, кошти бюджетів урядів інших рівнів держави.

Трансфери можна класифікувати за способом формування трансфертного фонду. Трансфертний фонд може формуватися як:

- ✓ процентні відрахування від певного контингенту доходів відповідного бюджету;
- ✓ щорічні бюджетні асигнування;
- ✓ обсяг видатків бюджетів нижчого рівня, які компенсуються урядом вищого рівня.

Найбільш загальним критерієм класифікації є поділ трансфертів за наявністю обмеження сфери їх використання. Основними типами грантів за таким критерієм є загальні та цільові. Загальні міжбюджетні трансфери характеризуються тим, що отримані згідно певних критеріїв кошти можуть використовуватися на будь-яку законну мету місцевих органів влади без жодних обмежень. Цільові міжбюджетні трансфери передбачають широке чи вузьке обмеження сфери використання коштів.

Законодавством України передбачено такі види трансфертів бюджетам місцевого самоврядування [7, с. 331]:

1. Трансфери з державного бюджету України:

- ✓ дотації для фінансування делегованих державних повноважень бюджету Автономної Республіки Крим, обласним, районним бюджетам та бюджетам міст обласного значення;
- ✓ субвенції на фінансування спеціальних соціальних послуг, які держава надає населенню;
- ✓ субвенції на компенсацію втрат доходів бюджетів органів самоврядування на виконання їхніх повноважень внаслідок надання встановлених державою пільг;
- ✓ цільові субвенції на виконання інвестиційних проектів;
- ✓ субвенції на виконання містом Києвом функцій столиці України;

✓ цільові субвенції для районів, які згідно із законами України визначено зоною надзвичайної екологічної ситуації;

✓ субвенції на виконання містом Севастополем функцій головної військово-морської бази України та компенсації втрат, пов'язаних з розміщення військової бази іноземної держави;

✓ інші субвенції.

2. Трансфери між бюджетами самоврядування:

✓ субвенції на утримання об'єктів спільного користування чи ліквідації негативних наслідків діяльності таких об'єктів;

✓ субвенції на виконання власних повноважень територіальних громад міст, селищ і сіл;

✓ цільові субвенції на виконання інвестиційних проектів;

✓ інші субвенції.

3. Дотації для фінансування делегованих державних повноважень бюджету Автономної Республіки Крим, обласним, районним бюджетам та бюджетам міст обласного значення.

Розглянемо деякі види міжбюджетних трансфертів, які потребують найбільшої уваги та визначимо шляхи їх вдосконалення.

Цільові субвенції на виконання інвестиційних проектів в Україні є досить непрозорими. Призначення цих трансфертів є головним джерелом капітальних видатків на місцевому рівні. Однак в отриманні цих коштів немає прогнозованості та має місце тенденція до їх надання багатшим регіонам. Оскільки немає впевненості щодо отримання навіть мінімальної суми певного конкретного року, місцеві органи влади не можуть планувати інвестиції та модернізацію і через це не мають реального плану розвитку території.

Необхідно підвищити ефективність, прозорість і справедливість системи капітальних субвенцій. Як перший крок до досягнення цієї мети уряд повинен забезпечити законодавчу базу для стабільної системи субвенцій на виконання інвестиційних проектів, що надаватимуться на підставі певних критеріїв. Кроками у вдосконаленні субвенцій на виконання інвестиційних проектів можуть стати:

✓ створення інвестиційного фонду місцевого бюджету для втілення соціально-економічних проектів, який буде наповнюватися відсотково до загального фонду місцевого бюджету.

✓ запровадження трансфертів областям, районам і містам на капітальні інвестиції, сума яких буде визначена згідно з пропорційним розподілом фінансових ресурсів між територіальними одиницями на підставі густоти населеності території. Інвестиції мають бути спрямовані у модернізацію інфраструктури та покращення інвестиційної привабливості території.

✓ впровадження програми обов'язкового стратегічного планування інвестиційних програм місцевих органів влади з запровадженням обов'язкового громадського звітування.

Найважливішим видом міжбюджетних трансфертів є дотація вирівнювання, яка має забезпечувати рівномірний баланс між видатковою та дохідною частинами місцевого бюджету. Незважаючи на велику кількість множників і коефіцієнтів, які додавалися до формули дотації вирівнювання протягом кількох останніх років, однією з найбільших проблем дотації вирівнювання є низька прогнозованість і прозорість та щорічне збільшення залежності місцевих бюджетів від центрального. У 1995 р. частка дотацій вирівнювання у видатковій частині місцевих бюджетів становила 5 %, а вже у 2007 р. – 22,2 %, що є показником щорічного збільшення залежності місцевих бюджетів від державного.

Загалом необхідність змін у сфері міжбюджетних відносин є очевидною і ціною зволікання є щорічний дефіцит державного бюджету через те, що темпи росту видаткової частини бюджету щорічно збільшуються порівняно з дохідною. Важливим кроком у напрямку вдосконалення бюджетної системи має стати децентралізація влади і делегування додаткових функцій з управління економічним розвитком органам місцевого самоврядування, ліквідація значних диспропорцій і підвищення рівнів соціально-економічного розвитку регіонів, забезпечення державних соціальних стандартів та гарантій соціального захисту населення, незалежно від економічних можливостей територій. Аналізуючи фінансову політику України за роки незалежності, не можна не помітити її спрямування до бюджетної децентралізації. Це закріплено в Конституції України та Європейській хартії про місцеве самоврядування. Але механізм адаптації нової моделі з надання більшої самостійності місцевим бюджетам дуже тяжкий та потребує заміни старої нормативно-правової бази на нову, стратегічних змін у бюджетній та податковій політиці. Головним завданням уряду має стати розробка дієвого механізму передачі місцевим органам самоврядування повноважень, які б дали можливість більш самостійно наповнювати дохідну частину місцевого бюджету та сформувати ефективну видаткову частину. В свою чергу, це має стати визначальним фактором соціально-економічного розвитку регіонів, а головне має підвищити рівень соціальних стандартів, адже місцеві бюджети першочергово спрямовані на виконання соціальних цілей, тому питання бюджетної реформи є нагальним та невідкладним.

1. Конституція України від 28 червня 1996 року, №254/96-ВР. 2. Закон України "Про Державний бюджет України на 2009 рік" від 26 грудня 2008 року № 835-VI. 3. Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні" від 21 травня 1997 року N 280/97-ВР. 4. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 року, ратифіковано Законом України "Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування" N 280/97-ВР. 5. Луїна І.О. Державні фінанси України в перехідний період. – Харків: Форт, 2000. 6. Місцеві фінанси: Підручник / За ред. О.П. Кириленко. – К.: Знання, 2006. – 677 с. 7. Сунцова О.О. Місцеві фінанси – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 488 с. 8. Слухай С.В. Міжбюджетні трансфери у постсоціалістичних країнах від теорії до реалій. Монографія. – К.: "Артек", 2002. – 288 с.

Надійшла до редколегії 16.08.2010

М. Мякий, асп.

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА КРИЗА В УКРАЇНІ ЯК ФАЗА МОНЕТАРНОГО ЦИКЛУ

У статті досліджується розвиток фінансово-економічної кризи в Україні 2008-2009 рр. як фази монетарного циклу. Вивчаються недоліки економічної політики та пропонуються дієві заходи для оздоровлення економіки.

Evolution of 2008-2009 financial crisis in Ukraine as a phase of monetary cycle is studied. Shortcomings of economic policy are analyzed, and efficient approach is proposed instead.

Сьогоднішня криза в Україні та світі вражає своєю швидкістю та глибиною. Розпочавшись у США влітку 2007 р., вже через рік вона стала глобальною, захопивши більшість країн світу. В Україні спад економіки був

одним з найбільших в світі: так у 4 кв. 2008 р. ВВП впав на 8.0 % р/р, у 1 кв. 2009 р. – на 20.3 % р/р, а у 2 кв. 2009 р. – на 17.8 % р/р.

Розглядати кризу як історично відокремлене чи унікальне явище буде не вірним. Подібні проблеми світові економіки переживали ще з моменту зародження капіталістичної системи у XIX ст. Всюди у світі кризи виникали в контексті циклічного розвитку, який являє собою періодичне чергування спаду та зростання. Причини кожної фази циклу слід шукати в її попередніх фазах. Циклу притаманна своя економічна логіка, згідно якої за бумом слідує криза та депресія, після чого починається поживлення, яке з часом знову переростає у бум. Різновидом таких циклів є монетарні цикли, які ґрунтуються на грошово-кредитних відносинах.

Нинішня вітчизняна криза являє собою типову фінансову кризу, характерну для монетарних циклів. Криза в Україні не вписується в логіку класичних промислових криз, які охоплюють продуктивну сферу суспільного виробництва.

Водночас, закономірності монетарних циклів, їх механізм розвитку та особливості на даний час є мало дослідженою проблемою. Для подолання наслідків сьогоднішньої кризи необхідні детальні дослідження недоліків економічної політики та розробка дієвих заходів оздоровлення економіки.

Аналіз попередніх досліджень

Першим, хто розглянув кризу, як закономірну фазу економічного циклу, був французький економіст К.Жугляр у 1860 р., який вбачав основним чинником кризи попередню фазу процвітання. Проте, справжній науковий переворот в теорії циклів здійснив видатний український вчений М.І.Туган-Барановський у 1894 році. Він показав, що цикл є невід'ємною, внутрішньо притаманною частиною капіталістичної економіки і довів, що єдиною рушійною силою циклу є динаміка інвестицій, розширення та скорочення яких викликає зростання та спад в цілому по економіці [1].

Пізніше ці ідеї були покладені в основу кейнсіанської теорії циклу, подальші дослідження яких виявили важливу роль державної антициклічної політики у регулюванні циклічності. Так, Дж.М.Кейнс, Е.Хансен, Дж.Хікс та П.Самуельсон вбачали проблему економічного циклу у перевиробництві, тому в часи кризи вважали за необхідне стимулювати сукупний попит монетарною або фіскальною політикою [2, 3]. Хоча у 1970-ті роки від цих рекомендацій відмовилися, сьогодні відроджене кейнсіанство пропонує саме такий рецепт виходу з кризи.

Теорія монетарних циклів була започаткована представниками Австрійської школи економіки Л. фон Мізесом, Ф. Хаєком, Г. Хаберлером у 30-х рр. XX ст. Вони обґрунтували роль кредитної експансії банків у циклічних процесах в економіці і довели, що надмірне кредитування здатне породити бум і в подальшому призвести до спаду [4, 5, 6].

Дослідженням причин та наслідків кризи в Україні займалися такі вітчизняні науковці як В.Гесць, А.Гальчинський, Я.Жаліло, В.Кузьменко, В.Литвицький, В. Мунтіян та інші. Більшість науковців розглядають її як зовсім нове та унікальне явище, яке економіка переживає чи не вперше [7, 8, 9, 10]. Насправді, світова наука давно підтвердила закономірність виникнення криз. Проблема полягає у необхідності вивчення особливостей прояву кризових явищ в економіці України.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження тенденцій розвитку монетарного циклу та передумов виникнення кризи в Україні в 2008 році. Також, бачиться необхідним критичний аналіз економічної антикризової політики та розробка рекомендацій щодо оздоровлення економіки.

Виклад матеріалу дослідження

Щоб адекватно зрозуміти справжні причини нинішніх проблем вітчизняної економіки, спробуємо проаналізувати попередні фази економічного циклу в Україні. Після трансформаційного періоду початку 1990-х та кризи 1998-99 рр., економіка України почала відновлюватися з 2000 року. На той час монетарна система була зруйнована майже трикратною девальвацією гривні та гіперінфляцією. Кредити банків по відношенню до ВВП склали всього 10-15 %, тобто економічне зростання проходило, фактично, без участі фінансової системи.

Цінова конкурентоспроможність експорту, тобто відносна дешевизна наших товарів, та високий попит на них на зовнішніх ринках стали чинниками поживлення вітчизняної економіки у 2000-2002 рр. Зростання доходів та прибутків сприяло здійсненню капітальних вкладень у розвиток виробництва. У 2003-2004 рр. почався інвестиційний бум (табл. 1). Завдяки високим темпам зростання економіки впродовж 2000-2004 рр. відновилися і фінансова система. Значні кошти підприємств та громадян, розміщені на банківських рахунках, дозволили банкам у декілька разів збільшити обсяги кредитування. У 2004 р. кредити банків по відношенню до ВВП зросли до 25 %.

Таблиця 1. Динаміка основних реальних макроекономічних показників України [11]

Показник	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
ВВП	+5.9 %	+9.2 %	+5.2 %	+9.6 %	+12.1 %	+2.7 %	+7.3 %	+7.9 %	+2.1 %
Споживання домогосподарств	+2.5 %	+9.6 %	+9.5 %	+11.5 %	+13.1 %	+20.6 %	+15.9 %	+17.2 %	+11.8 %
Інвестиції в основний капітал	+12.4 %	+6.2 %	+3.4 %	+22.5 %	+20.5 %	+3.9 %	+21.2 %	+23.9 %	+1.6 %
Експорт	+21.5 %	+3.5 %	+7.4 %	+10.3 %	+21.3 %	-12.2 %	-5.6 %	+3.3 %	+5.2 %
Імпорт	+23.8 %	+6.0 %	+3.3 %	+16.4 %	+15.5 %	+6.4 %	+6.8 %	+21.5 %	+17.1 %
Реальні кредити в економіку	+29 %	+37 %	+50 %	+49 %	+17 %	+47 %	+55 %	+50 %	+41 %
Кредити/ВВП	11 %	14 %	18 %	25 %	25 %	32 %	45 %	60 %	78 %

У 2005 році на світових ринках різко впали ціни і попит на металургійну продукцію, яка складає основу вітчизняного експорту, що стало причиною суттєвого уповільнення економічного зростання. За логікою промислового циклу в такій ситуації мала б розпочатися рецесія. Проте, фінансовий сектор раптом розпочав кредитну експансію. Це відбулося за рахунок припливу іноземного капіталу, який відреагував на сприятливий інвестиційний клімат [7].

Кредитна експансія стала головним чинником економічного зростання у наступні роки. Саме у 2005 році розпочався перехід від промислового до монетарного циклу економічного розвитку, і вже у 2006 році домінування мо-

нетарних чинників стало очевидним. Кредитна експансія прискорювалася, в результаті чого на піку циклу (в середині 2008 р.) частка кредитів у ВВП зросла до 63 %. Це стало причиною економічного буму, але й призвело до суттєвих диспропорцій в економіці. Зокрема, зростання пропозиції грошей викликало штучне зниження процентних ставок до необґрунтованого рівня. Надмірна пропозиція капіталу та низькі процентні ставки стали причиною бульбашки на ринку активів [12]. Низькі процентні ставки та зростання цін на активи спричинили неефективне розміщення ресурсів, як грошових, так і продуктивних.

Проте, економічний бум з 2006 р. до другої половини 2008 р. заважав адекватно оцінювати ситуацію. До-

могосподарства, підприємства та політики лише констатували зростання добробуту, незважаючи на те, що воно проходило на штучній та нестійкій основі.

Насправді, такий штучний бум не може тривати нескінченно довго. Криза в межах монетарного циклу настає тоді, коли раптово зупиняється кредитування, або ж коли воно прискорюється настільки, що стає абсолютно незабезпеченим реальною товарною масою. Через світову економічну кризу кредитна експансія в Україні різко зупинилася восени 2008 року і відразу стало очевидно, що бум останніх років був штучний. Бульбашка цін активів вибухнула, почався повномасштабний економічний спад.

Ейфорія бурхливого розвитку економіки заважала помітити приховані структурні проблеми, які в подальшому суттєво поглибили економічний спад. Зокрема, основна частина доданої вартості вироблялася підприємствами чорної металургії та хімії, які надзвичайно залежали від світового попиту, а отже, в першу чергу відчули наслідки світової кризи. Недиверсифікованість економіки обтяжувалася негнучкістю грошово-кредитної системи, яка проявлялася у фіксованому курсі гривні до долара, обмеженій можливості монетарної політики впливати на економіку і значному зовнішньому борзі. Крім того, з 2004 р. країна почала втрачати свою конкурентоспроможність на зовнішніх ринках через зростання вартості робочої сили, яка довгий час традиційно була основним фактором інвестиційної привабливості вітчизняних підприємств. Зростання соціальних стандартів населення відбувалося швидшими темпами, ніж продуктивність праці.

Вихід із складної ситуації пропонується знайти різними шляхами. Одні фахівці рекомендують впроваджувати стимулюючу бюджетну та монетарну політику. Інші, навпаки, наполягають на вольовому скороченні бюджетного дефіциту та запровадженню жорсткого режиму економії [7]. На нашу думку, заклики до стимулюючої монетарної та бюджетної політики є небезпечними. Проблемою в нинішній ситуації є не слабкий попит чи зупинка кредитування, а надлишок боргу, надлишок неефективних інвестицій, надмірне споживання, тобто неефективне розміщення капіталу. Кейнсіанська економічна політика здатна лише погіршити ситуацію, адже вона спрямована на стимулювання недостатнього попиту, підтримку неефективного капіталу, а не на коригування структурних диспропорцій та розчищення системи.

На жаль, сьогодні уряди та центральні банки усіх країн намагаються вирішити проблему надмірного кредитування та споживання стимулюванням ще більшого споживання та кредитування. Навіть в Україні проявляються ці тенденції. Одним з прикладів є невідповідність приватної та державної боргової політики. В той час, коли приватний сектор прикладає всіх можливих зусиль для виплати боргів іноземним кредиторам, держава намагається отримати якомога більше запозичень від міжнародних фінансових організацій. Так, якщо з 4 кв. 2008 року по 2 кв. 2009 року приватний сектор скоротив обсяг зовнішнього боргу майже на \$10 млрд., то держава його збільшила на \$7.7 млрд. (рис. 1). В результаті загальна сума зовнішніх боргів України майже не змінюється.

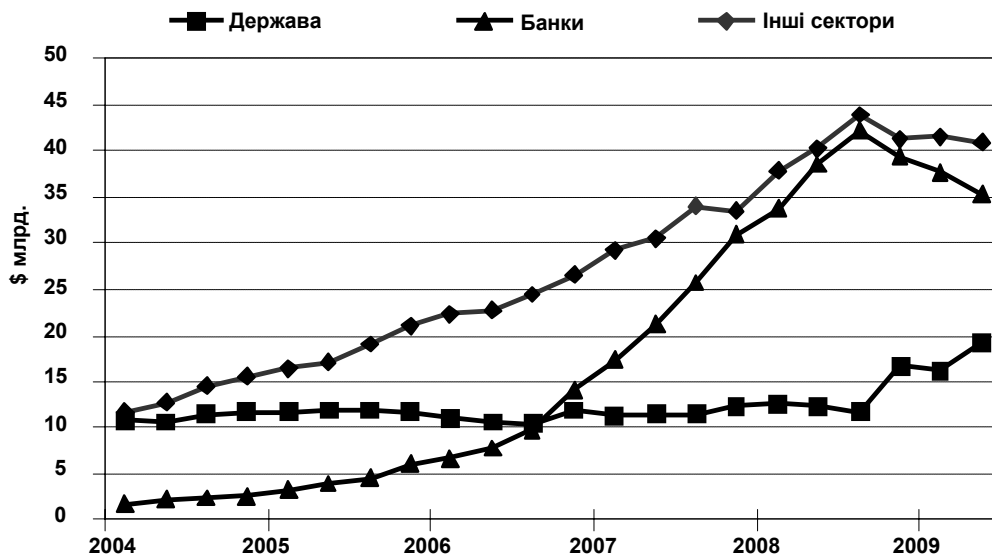

Рис. 1. Динаміка зовнішнього боргу України за секторами економіки [13]

Іншим прикладом, на наш погляд, хибної державної політики є підтримка неефективних галузей економіки, як то металургії, проблемних банків, енергетичної галузі. Так, Меморандум між урядом та металургіями, укладений наприкінці минулого року, передбачав введення мораторію на підвищення тарифів на вантажні перевезення і газ, який використовується у виробництві. В свою чергу, металургійні комбінати обіцяли не звільняти персонал. Така підтримка низькотехнологічної та енергозатратної галузі за бюджетні кошти лише консервує її положення і абсолютно не сприяє перетоку капіталу в більш ефективні сектори. Аналогічна ситуація з рекапіталізацією проблемних банків, на яку вже витрачено 9.5 млрд. грн. Підтримка банків, звичайно, потрібна, але не проблемних, а здорових банків [14]. Неефективні банки та власники повинні піти з ринку. Не може

не дивувати політика влади щодо підтримки фактичного банкрута НАК "Нафтогаз", діяльність якого лише сприяє неефективному енерговикористанню.

Вищенаведеними заходами влади створюється певна короткострокова стабілізація, за рахунок зупинки природного процесу ліквідації надлишкових та неефективних потужностей як у фінансовій сфері, так і у реальному секторі. Проте, така стабілізація, як правило, не триває довго, адже економічна система не здатна ефективно функціонувати на штучній підтримці життєдіяльності. Передумови для оздоровлення економіки виникнуть тоді, коли через ліквідацію та реструктуризацію капіталу виробнича активність, споживання та кредитування будуть приведені у відповідність економічним можливостям та об'єктивним потребам суспільства. В кращому випадку економіка довгий час перебуватиме

в стагнації (не буде ні падіння, ні зростання), а в гіршому – знову почне падати.

На нашу думку, основні зусилля економічної політики сьогодні повинні спрямовуватися на реформування економічної системи та створення умов для майбутнього сталого розвитку. Загалом, це твердження потребує окремого глибокого дослідження, тому можна лише в загальних рисах окреслити необхідні реформи. По-перше, слід забезпечити захист ефективної конкуренції на товарних ринках, яка сприятиме гнучкості економіки, орієнтації на дійсні потреби суспільства та швидкій корекції дисбалансів. Для цього необхідно відмовитися від штучної підтримки неефективних галузей, ручного регулювання цін, спростити процедури ліквідації та створення підприємств, отримання ліцензій, дозволів. По-друге, провести реформи, направлені на стимулювання нагромадження капіталу, а не споживання. Ними є реформа податкової системи, пенсійна реформа, зниження дефіциту бюджету, стимулююча амортизаційна політика, наведення порядку в банківській системі, що сприятиме притоку вільних коштів в банки тощо. По-третє, потрібно стимулювати переорієнтацію інвестицій в галузі, які відчують дефіцит капіталу і де є можливості його ефективного використання. Це потребує створення привабливих умов для інвесторів, які будуть вкладати кошти в ці галузі. Наприклад, проведення земельної реформи сприятиме зацікавленості вкладати кошти в агропромисловий комплекс.

Перераховані заходи, можливо, і не дадуть швидкого ефекту і не убезпечать економіку від майбутніх криз, але вони є необхідними для зменшення гостроти та тривалості спадів, які так чи інакше будуть виникати в економіці в силу об'єктивних закономірностей розвитку суспільства.

Проаналізувавши логіку та розвиток кризи в Україні, можна стверджувати, що вона носить монетарний харак-

тер. Отже, і цикл, за яким розвивалася економіка, був монетарним. Країна переживає кризу, пов'язану з неефективним розміщенням капіталу, яке виникло під час буму, і ускладнену структурними диспропорціями в економіці.

Передумови для оздоровлення економіки виникнуть тоді, коли через ліквідацію та реструктуризацію капіталу виробнича активність, споживання та кредитування будуть приведені у відповідність економічним можливостям та об'єктивним потребам суспільства.

Економічна політика, яка сьогодні впроваджується українською владою з метою протидії кризі, може на певний час стабілізувати ситуацію, проте, в перспективі здатна призвести до стагнації економіки або навіть нової кризи. Для оздоровлення економіки необхідно впроваджувати реформи, результати яких хоч і не дадуть моментального ефекту, але забезпечать більш швидке та менш гостре пристосування суспільства до циклічних коливань.

1. Туган-Барановський М. Промышленные кризисы в современной Англии, их причины и влияние на народную жизнь. – 1894. 2. Хансен Э. Экономические циклы и национальный доход. – М. Издательство иностранной литературы, 1959. 3. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег // М. – 2002. 4. Mises L. von The Austrian Theory of the Trade Cycle. – 1936. 5. Haberler G. Money and the Business Cycle // Chicago: University of Chicago. – 1932. 6. Garrison R. The Austrian Theory: A Summary // New York: Garland Publishing. – 1996. 7. Геєць В. Макроекономічна оцінка грошово-кредитної та валютно-курсової політики України до і під час фінансової кризи // Економіка України. – 2009. – №2. 8. Гальчинський А. Світова грошова криза: витоки, логіка трансформації // Дзеркало тижня // 2008. – №42 (721). 9. Матеріали круглого столу "Економічна криза в Україні: виміри, ризики, перспективи" від 25 лютого 2009 року // Національний інститут стратегічних досліджень НАН України. 10. Світова фінансова криза та її вплив на країни з ризиковими економіками: Матер. Міжвід. наук.-теорет. конф. / відп. ред. О.В. Плотніков / К.: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2009. 11. Державний комітет статистики України // www.ukrstat.gov.ua. 12. Степанюк Є. Фінансові дисбаланси на світових ринках та антикризова політика центральних банків // Банківська справа. – 2008. – №6. 13. Національний Банк України – // www.bank.gov.ua. 14. Ура, мы на "дне". Интервью с О.Пасхавером // Дзеркало тижня // 2009. – №18 (746).

Надійшла до редколегії 16.08.2010

Н. Жияєва, асп.

ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ В ПЕРІОД СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ ТА НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЇЇ ЕФЕКТИВНОСТІ

Проаналізовані поточні тенденції економічного розвитку України, визначені основні ризики фінансової політики в умовах світової економічної кризи та запропоновані напрями підвищення її ефективності.

Current economic progress of Ukraine trends are analyzed, the basic risks of fiscal policy are certain in the conditions of world economic crisis and directions of increase of its efficiency are offered.

Постановка проблеми. В умовах загострення світових економічних процесів проблеми державного регулювання економіки потребують підвищеної уваги. Це стосується як адміністративних, так і економічних методів регулювання економіки. Важливе місце при цьому займають методи фінансового регулювання. Податки є не тільки основним джерелом державних доходів, а й одним з основних інструментів державного регулювання економічних відносин. Так, частка податкових надходжень у доходах бюджету в останні роки стабільно утримується на рівні 55-65 %. Однак, з огляду на високий рівень тіньового сектора економіки України (складає в 2009 році 30 %) при одночасному дефіциті бюджетних коштів і критичному рівні зовнішніх боргових зобов'язань країни, вживати заходів для зниження податкового навантаження до оптимального рівня з метою забезпечення умов для відновлення економічного зростання недостатньо, тому що може не вистачити резервів і потенціалу для фінансування збільшення дефіциту бюджетних коштів, яким завжди супроводжується подібні заходи.

Тому існує об'єктивна необхідність вибору оптимального напрямку використання фінансових інструментів з метою забезпечення стабілізації економічного зростання національної економіки, а також удосконалення податкового механізму регулювання національної економіки.

Аналіз досліджень та публікацій. Питанням державного регулювання економіки в сфері оподаткування присвячені роботи багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких можна виділити: В.Андрущенка, О.Василика, В.Вишневецького, А.Гальчинського, В.Геєця, А.Даниленка, Я.Жаліла, Б.Кваснюка, І.Лютюго, І.Луніну, А.Соколовську, В.Федосова, М.Чумаченка, С.Юрія, Дж.М.Кейнса, П.Самуельсона, С.Фішера, М.Фрідмена, Й.Шумпетера та ін.

Виявлення невіршених проблем. Однак, проблема реалізації фінансової політики, впливу системи оподаткування на ефективність економіки, стимулювання економічного зростання не отримала вирішення, яке б забезпечило успіх в сучасних умовах.

Мета статті аналіз поточних тенденцій економічного розвитку України, визначення основних ризиків фінансової політики в умовах світової економічної кризи та розробка напрямів підвищення ефективності фінансової

політики, спрямованих на забезпечення фінансової стійкості національної економіки як необхідної умови її економічного зростання.

Виклад основного матеріалу. У 2009 році економіка України, яка суттєво інтегрована у світову, під впливом світової фінансово-економічної кризи, як і більшість світових економік, зазнала значних втрат. У I півріччі 2009 року порівняно з відповідним періодом минулого року скоротилися обсяги виробництва в переробній промисловості (36,5 %), будівництва (54,3 %), перевезень вантажів (31,8 %), оптової і роздрібної торгівлі, інвестицій в основний капітал (43,3 %). Несприятлива зовнішньоекономічна кон'юнктура зумовила зменшення обсягів експорту товарів (43,6). За I квартал реальний обсяг ВВП скоротився на 20,3 %, за II квартал – на 18 %, що є одним з найгірших показників у Східній Європі та країнах СНД. При порівнянні з країнами СНД, на другому місці за падінням ВВП опинилась економіка Вірменії, де ВВП скоротився на 16,3 %, третє місце зайняла Росія – 13,4 % зниження. В Молдові скорочення склало 6,9 %, в Грузії 5,9 %, в Казахстані 4,1 %. Зростання продемонстрували Узбекистан – 8,2 %, Азербайджан – 3,6 %, Таджикистан – 2,8 %, Киргизстан та Білорусь – 0,3 % [1].

Попри глибоке кризове падіння економіки, фінансова сфера України в січні-вересні 2009 року залишалася відносно стабільною, що проявилось не лише у виконанні плану по основних статтях доходів, а й у виконанні, в цілому, видаткових зобов'язань. За даними Державного казначейства України за січень-вересень 2009 року до державного бюджету (загальний і спеціальний фонди) мобілізовано доходів у обсязі 131 943,8 млн.грн. (з урахуванням відшкодування ПДВ та без урахування власних надходжень бюджетних установ), або 102,7 % уточнених планових показників січня-вересня 2009 року [2].

Попри скорочення в поточному році майже вдвічі обсягів імпорту і, як наслідок, зменшення надходжень до бюджету від сплати мита, зросли доходи від податку на додану вартість, акцизів з вироблених в Україні товарів, неподаткових надходжень. Проте, відбувається подальше нарощування прострочених сум податку на додану вартість, що підлягають бюджетному відшкодуванню.

Перевиконанню бюджету сприяли деякі умови:

- ✓ в бюджеті на 2009 рік закладений низький показник рівня інфляції, що вже за I півріччя перевищив запланований рівень на три чверті;

- ✓ помісячний розпис Державного бюджету розподілений таким чином, що більша частина доходів припадає на друге півріччя. Крім того, в процесі виконання відбулось додаткове коригування розпису;

- ✓ чинник знецінення національної валюти дозволив покрити частину втрат надходжень до бюджету внаслідок зниження обсягів імпорту, а отже – надходжень від мита, акцизів та "імпортного" ПДВ та частково компенсувати падіння обсягів експорту завдяки подорожчанням вартості останнього у гривневому вимірі.

Разом з тим, позитивні показники виконання бюджету на фоні значного падіння ВВП та промислового виробництва засвідчують суттєве посилення фінансового тиску на економіку, а також дають підстави для припущень про активну мобілізацію урядом адміністративних важелів концентрації ресурсів фінансовою системою. Про останнє свідчить неритмічність надходжень до бюджету та зростання розміру авансових податкових платежів. Як правило, за підсумками місяця до бюджету надходить близько 70 % планових доходів, решта коштів надходить в останній день місяця, так як платники податків, в умовах зростання дефіцитності оборотних коштів, прагнуть максимально скористатися доступними коштами в межах податкового періоду.

Серед проблем, які посилюються, та в найближчій перспективі створюють основні ризики фінансової політики 2009 року необхідно виділити:

- ✓ Погіршення фінансового стану вітчизняних підприємств, що матиме наслідком зниження надходжень податку на прибуток підприємств. В 2008 р. на цей податок припадало 20,5 % всіх надходжень та 28,3 % податкових надходжень до Державного бюджету. Очевидно, що зменшення обсягу надходжень створить відчутну недоїмку.

- ✓ Звуження внутрішніх ринків, що призведе до зменшення доходів від податку на додану вартість та акцизного збору з вироблених в Україні товарів. Падіння збору внутрішніх податків уряд намагається частково компенсувати підвищенням фінансового тиску на економіку, що в кінцевому підсумку додатково зменшуватиме надходження до бюджету через зростання сектору тіньової економіки та ухиляння від сплати податків.

- ✓ Випереджаюче падіння імпорту над експортом. Якщо з точки зору збалансування платіжного балансу дана тенденція є позитивним зрушенням, то в контексті фінансової політики – вона є одним із основних ризиків наповнюваності державного бюджету, оскільки експорт товарів має наслідком вилучення коштів з державного бюджету через відшкодування ПДВ, тоді як імпорт, навпаки, є джерелом надходжень.

- ✓ Мінливість боргових ринків. Очевидно, що в поточному році збалансувати бюджет без залучення боргових ресурсів видається неможливим. Водночас, європейський ринок, де український уряд провадив в останні роки активні запозичення, на даний момент фактично закритий через надвисокий рівень ризиків українських цінних паперів. Аналогічні проблеми з ліквідністю характерні і для українських фінансових ринків.

Отже, в умовах економічної кризи збереження відносної фінансової збалансованості можливе лише в короткотерміновому періоді. Відтак завдання фінансового збалансування змушують обирати між альтернативами: зменшувати видатки бюджету чи здійснювати пошуки джерел мобілізації ресурсів. Є підстави очікувати, що напередодні виборів пріоритетним напрямом буде саме другий шлях. Це, ймовірно, матиме позитивний вплив на стан внутрішнього споживчого попиту, проте водночас спричинятиметься до затягування економіки у модель "проїдання", яка виключає подолання структурних диспропорцій, що, стали підґрунтям значної глибини кризових явищ в Україні [3].

У дослідженні Світового банку та Міжнародної фінансової корпорації, проведеному за 2008-2009 роки, визначений рейтинг країн за сприятливими умовами для ведення бізнесу та наведені основні параметри визначення таких умов (таблиця 1). Рейтинг дозволяє об'єктивно оцінити законодавство, пов'язане з регулюванням бізнесу і його застосуванням в 183 країнах, де перше місце означає найвищу позицію. Висока позиція в індексі легкості ведення бізнесу (середній показник по 10 індикаторам) означає, що регуляторний клімат сприяє веденню бізнесу [4]. У даному рейтингу Україна посідає 142 сходинку, крім того, порівняно з дослідженнями у попередні роки, рейтинг держави знизився на 3 пункти – з 139 місця на 142. Причиною такої оцінки світових експертів у першу чергу є складність податкового законодавства та великі обсяги витрат підприємців на сплату податків. Саме цей сегмент податкової системи потребує найрадикальнішого та найоперативнішого реформування. Про високий тягар податків на капітал підприємців свідчить той факт, що законотворчість юридичні особи у вигляді податків віддають державі понад 57 % свого прибутку, тоді як середній світовий показник становить близько 40 %.

Таблиця 1. Рейтинг країн за сприятливими умовами для ведення бізнесу

Основні параметри	США	Білорусь	Польща	Німеччина	Франція	Російська Федерація	Україна
Легкість ведення бізнесу	4	58	72	25	31	120	142
Реєстрація підприємств	8	7	117	84	22	106	134
Одержання дозволу на будівництво	25	44	164	18	17	182	181
Найм робочої сили	1	32	76	158	155	109	83
Реєстрація власності	12	10	88	57	159	45	141
Кредитування	4	113	15	15	43	87	30
Захист інвесторів	5	109	41	93	73	93	109
Оподаткування	61	183	151	71	59	103	181
Міжнародна торгівля	18	129	42	14	25	162	139
Забезпечення виконання контрактів	8	12	75	7	6	19	43
Ліквідація підприємств	15	74	85	35	42	92	145

Такий стан розвитку економіки обумовлює потребу постановки та вирішення нової проблеми зниження податкового навантаження при одночасному стимулюванні економічного зростання, у першу чергу за рахунок скорочення тіньового сектора економіки, для того, щоб зменшення податкових ставок компенсувалося природним ростом податкової бази. При цьому особливе значення приділялося поєднанню адміністративних методів, що забезпечують максимальні й рівномірні надходження в бюджет, та економічних методів податкового регулювання, наприклад, таких як надання пільг в оподаткуванні при одночасному посиленню контролю за наданням і використанням цих пільг.

Таким чином, державна фіскальна політика має бути спрямована на оптимізацію податкової системи в напрямі зниження податкового навантаження, розширення бази оподаткування, скасування малоефективних податків і зборів, переорієнтації податкового навантаження з прямих податків на непрямі, з менш заможних верств населення на більш заможні.

Проте, зниження податкового навантаження без паралельного пошуку нових джерел податкових надходжень та підвищення ефективності державних видатків не дасть очікуваних результатів.

Компенсація втрачених сум податкових платежів у результаті зниження тягаря податків на працю та капітал може здійснюватися за рахунок збільшення податків на споживання, зокрема акцизного збору, запровадження податку на нерухоме майно та розвитку екологічних податків. Природні ресурси повинні стати важливим джерелом податкових надходжень, адже саме податки на землю та інші природні ресурси є найбільш нейтральними, оскільки не викривляють поведінку економічних суб'єктів. Крім того, тенденція до збільшення ролі екологічних податків спостерігається протягом останніх років і у країнах ЄС. Ще одним кроком до підвищення ефективності податків в Україні буде раціональне використання акумульованих податкових надходжень, що, окрім того, сприятиме ефективному функціонуванню державних фінансів та буде важливим чинником економічного зростання.

1. Соціально-економічне становище України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/soc_ek/2009/publ062009_u.html.
2. Головна служба соціально-економічного розвитку Секретаріату Президента. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>
3. Реалії економічної кризи: чи є підстави для оптимізму? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/book/Kriz_realii.pdf
4. Fiscal Policy and economic growth. Lessons for Eastern Europe and Central Asia / Edited by Cheryl Grey and Tracey Lane. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://doingbusiness.org/>

Надійшла до редколегії 16.08.2010

А. Вітренко, канд. екон. наук

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ РЕКЛАМИ В УКРАЇНІ

В статті розглянуті основні передумови, визначені та описані історичні етапи виникнення та розвитку реклами в Україні, обґрунтовані причини особливого розвитку ринку рекламних послуг у період трансформаційних перетворень економіки України.

The article deals with the basic premises identified and described the historical stages of development of advertising in Ukraine, reasonable grounds to special market development services for the period of transformational change of Ukraine's economy.

Реклама є одним із найбільш цікавих та суперечливих явищ економічного життя будь-якого суспільства. Існуючи на перетині кількох різномірних сфер людського життя, а саме економіки та інформації, економіки й психології, економіки і етики, реклама стала невід'ємною частиною суспільного життя.

Теоретико-практичні сторони цього економічного феномена в різні часи розглядалися багатьма зарубіжними та вітчизняними вченими, спогади про рекламу зустрічаються у томі І "Капіталу" Карла Маркса. За умов адміністративно-командної системи рекламі як економічному феномену не надавалося достатньої уваги. Рекламу вважали засобом політичного впливу. Проте об'єктивні причини потребували теоретичного осмислення феномена реклами, що знайшло відображення в працях таких радянських вчених як Ю. Дегтярева, Л. Корні-

лова, Д. Беклешова, В. Бойкова, М. Бур'ян, І. Шляшевський, І. Гольцекер, Ю. Хачатуров.

На теренах СНД найбільший вплив на теорію реклами мають такі вчені: І. Рожков, І. Крилов, В. Сахаров, Є. Ромат [6,7].

Теоретичне підґрунтя реклами в зарубіжних та вітчизняних джерелах майже не висвітлюється. На нашу думку, необхідно концентрувати увагу на розробці й поглибленні деяких аспектів економічної теоретичної бази реклами, а особливо передумов та особливостей її історичного розвитку.

Процес виникнення реклами спостерігався в найдавніші часи. В цьому разі, можна говорити про такий феномен тогочасного суспільного життя, як протореклама, яка являла собою вид концентрованої, наочної інформації, що була спрямована на будь-якого учасника спіл-

кування. Найяскравішим проявом протореклами є татування, яке й до цього часу має ритуальний зміст. Основна соціальна функція татування полягає в репрезентуванні сукупності якостей особистості: племінна приналежність, соціальний статус, особисті якості.

До протореклами належать також знаки відмінностей володарів влади – скіпетри, держави, жезли, що символізували владу їх власників. Даний вид протореклами набув особливого поширення на території сучасної України.

Історичний розвиток та еволюцію рику рекламних послуг в Україні слід розглядати в контексті роз'єднання Правобережної та Лівобережної України. Як свідчать історичні факти, з XVII століття Україна перебувала в складі Російської та Австро-Угорської імперій. У цей період різноманітність рекламних засобів в Україні наближалася до загальноєвропейського рівня, проте інтенсивність розвитку ринку рекламних послуг значно відставала. До основних причин такого відставання цієї галузі економіки слід віднести невпорядкованість торгівлі у містах, початок формування загальнонаціонального ринку, відсутність системи міжрегіональної співпраці та інформування.

Головною формою торгівлі та циркуляції товарів на той час були ярмарки, які існували на території країни ще за часів Київської Русі. Ярмаркова торгівля характеризувалася високим рівнем конкурентної боротьби за покупця та комерційний успіх. Така ситуація сприяла інтенсивному розвитку рекламної діяльності. Основною формою її прояву стала усна реклама, особливістю якої був римований спосіб подачі рекламного звернення. Ярмаркові рекламні вірші легко запам'ятовувалися і входили в побут населення України, тим самим розширюючи сферу свого рекламного впливу.

На зовнішній вигляд українського міста в період XVII–XVIII ст. досить сильно вплинула зовнішня реклама. Особливістю української зовнішньої реклами порівняно із європейською стало широке використання вивісок. З погляду теорії реклами специфіка вивісок полягає в її візуальному сусідстві з місцем продажу товарів чи послуг. Українські вивіски характеризувалися високим ступенем примітивізму та мінімізації текстової частини. Враховуючи занадто високу примітивність вивісок, імперський уряд з метою поліпшення зовнішнього вигляду міст намагався ввести жорстке державне регулювання цієї сфери рекламної діяльності, накладаючи обмеження на зображення і збільшуючи текстову частину вивісок. Вивіски стали основним засобом рекламної діяльності в Україні в цей період. На підтвердження цього висновку можна привести факт проведення в Києві в 1897 р. виставки вивісок. На цій виставці були представлені роботи таких відомих художників як М. Врубель, Е. Лансере, братів Васнецових [9].

У XVIII–XIX століттях на рекламному ринку України починає зростати роль друкованих засобів масової інформації як основного засобу рекламного впливу. Реклама в засобах масової інформації почала диференційовано зображувати розвиток економічного життя, а саме друкувалися оголошення про банкрутства підприємств, кредитні виплати за векселями, примусовий розпродаж товарів. Поряд з цим шпальти газет наповнювала також щоденна приватна рекламна інформація. У XVIII ст. рекламні тексти в газетах мали характер довідкової ділової інформації, яка є типовою для такого рекламного засобу, як об'ява. Тільки в оголошеннях про нові літературні видання з'являється оціночна інформація та елементи розвинутої реклами. Проте вже на початку XIX ст. ця ситуація змінюється, відбувається стрімкий прорив у рекламну діяльність, у газетах починають друкуватися зразки зрілої рекламної інформації,

що згруповані у спеціальні рубрики. З початку 30-х років XIX ст. рекламний потік у друкованих засобах масової інформації зростає, що проявляється у виникненні нових видань. Основну частку комерційної інформації та реклами розповсюджували орган департаменту зовнішньої торгівлі "Комерційна газета" та приватний щотижневик "Купець", який видавався російською, німецькою та французькою мовами. Головними цілями цих видань були сприяння успіху промисловості Російської імперії, реклама торгових домів, фабрик, заводів, інформація про ціну товарів, умови продажу, попит і пропозицію на різні види товарів.

Якісно новий етап у розвитку рекламної діяльності на території України розпочався у 1861 р. у зв'язку із скасуванням кріпосного права та розвитком капіталістичних відносин. У цей період почали формуватися рекламні й інформаційні агенції широкого діапазону, що займалися передаванням рекламної, побутової та політичної інформації. Найбільшою рекламою агенцією в цей період була центральна контора оголошень "Торгового дому Метцель і К^о", заснована 1870 р. у Москві. В цей період газети почали отримувати все більше прибутку від публікації рекламних оголошень, що призводило до поступового витіснення рекламною інформацією інших публікацій, газети віддавали половину своїх площ під рекламу. Дохід популярних газет від реклами зростав, що дало змогу деяким друкованим виданням, наприклад "Торгівельному листку", "Київській довідковій газеті", почати публікацію безплатних оголошень. Крім того, характерною рисою цього періоду стало зростання конкурентної боротьби між видавцями за рекламодавця. Головним козирем у цій боротьбі стали висока ефективність звернення. В цей період проводився пошук найбільш результативних засобів рекламування, в газетних рекламних оголошеннях почали використовувати ілюстрації.

Кінець XIX ст. характеризувався підвищенням конкурентної боротьби між виробниками товарів і послуг, що досить суттєво відбилося й на рекламній продукції. Кількість реклами в газетах різко зростає, рекламні тексти почали набувати непристойного та нервового характеру, рекламні оголошення виходили на перших полосах та витісняли навіть значущі суспільні новини. В цей період виникла потреба осмислення нових засобів рекламної діяльності та критичного аналізу набутого досвіду. В Росії надруковано перші дослідницькі роботи з історії та теорії реклами, які належали Н. Пліско та А. Веригіну.

Впродовж кількох десятиліть XX ст. економіка України базувалася на переробці багатих природних ресурсів, чорній і кольоровій металургії, на загальносоюзному поділі праці. На її теренах панували командно-адміністративна економіка та неринкові відносини. Продукція промислових підприємств, що виробляли устаткування, та підприємств, що виробляли товари народного вжитку, поширювалась через розподіл та нормування замість нормальної торгівлі матеріальними благами та послугами [1].

Не можна стверджувати, що рекламна діяльність зовсім не характерна для планової або командно-адміністративної економіки, проте в Радянському Союзі рекламна діяльність мала абсолютно несумісні з її економічним змістом завдання й цілі. На початку 70-х років XX ст. у матеріалах, опублікованих у радянській пресі, підкреслювалось, що "реклама разом з іншими засобами пропаганди повинна сприяти вихованню людей в дусі комуністичної моралі, орієнтувати на найбільш досконалі форми організації праці та побуту, сприяти економії часу. Та на відміну від капіталістичної соціалістична реклама не тільки є плановою за визначенням, а й

служить народу, живе за його інтересами" [5]. Цьому періоду не властивий ринковий рекламний досвід. Функції рекламних агенцій виконували підрозділи міністерств і відомств, які рекламували лише продукцію важкого машинобудування, послуги "Аерофлоту" тощо. Таке ставлення до реклами можна пояснити тим, що, по-перше, державна монополія виробництва та торгівлі менше за все потребувала існування ринку рекламних послуг. Ринок у цей період характеризувався тотальним дефіцитом, слабкою системою оптової та роздрібною торгівлі, повною відсутністю конкуренції, боротьба за якість товарів була лише фікцією. За повної відсутності конкуренції на ринку реклама як метод конкурентної боротьби була непотрібною. По-друге, на велику кількість промислових і продовольчих товарів завжди існував ажіотажний попит, тому проводити активну рекламну кампанію не мало жодного сенсу. Завжди вважалося, що все вироблене буде спожите. В період товарного голоду та за умови панування примусової системи розподілу матеріальних благ реклама була не потрібна економічній системі. По-третє, тривалий період розрахунки у промисловості проводилися за вироблену, а не за реалізовану продукцію, тобто виробника не цікавив збут, а тому й реклама як засіб активного стимулювання збуту та попиту.

На початку 80-х років ситуація на зовнішніх ринках змусила звернути увагу керівництва СРСР на проблеми реклами, проте навіть ця галузь економіки характеризувалася високим ступенем монополізації. Було утворено ВПО "Союзреклама". Монополіст у сфері рекламної діяльності мав розгалужену географічну структуру. Так, газетно-журнальною рекламою займалися в Білорусі, а здійснювали шовково-трафаретний друк у Молдові, поліграфічні послуги надавалися у Грузії; в Киргизії та Азербайджані функціонували база ВПО "Союзреклама" з оформлення підприємств торгівлі [4]. Високий ступень монополізації, коли ВПО "Союзреклама" мала можливість сама вибирати собі замовників, та досить розгалужена структура поєднана з вузькою спеціалізацією цієї організації, зумовили низьку ефективність її діяльності на ринку рекламних послуг.

Отже, в період панування на території України планово-командної системи існували зародки ринку рекламних послуг, які згодом дали поштовх для його високодинамічного розвитку.

Усунення наприкінці 80-х – початку 90-х років державного монополізму в народному господарстві, відродження конкуренції викликали буквально вибух рекламної інформації, до якого не були готові ні українські рекламодавці, ні споживачі, ні держава. Влада та суспільство не мали можливості користуватися передовим досвідом у сфері рекламних послуг, що призвело до маси негативних наслідків. Зародження українського ринку рекламних послуг розпочалося на початку 90-х років ХХ ст.

Перший етап розвитку сучасного українського ринку реклами (1991–1995 рр.) характеризується відсутністю законодавчої бази, що регулює відносини в сфері реклами, негативним ставленням до реклами більшої частини населення, розчаруванням щодо правдивості рекламної інформації в зв'язку з крахом широко рекламованих банків і фінансових структур та незвичністю споживачів до величезного обсягу реклами, що звалилася на них, перевагою комунікативної функції реклами над її економічною функцією.

На наш погляд, можна виділити такі чотири основні причини слабого розвитку українського рекламного ринку на початку 90-х років ХХ ст.:

✓ *Глибока економічна криза в Україні.* Наприкінці 80-х – початку 90-х років в Україні розпочався перехід

до нової економічної системи, який супроводжувався глибокими кризовими явищами, а саме : зменшенням національного доходу, падінням обсягів промислового виробництва, гіперінфляцією, зниженням життєвого рівня населення, зростанням дефіциту державного бюджету . Виходячи з того, що в світі ринок рекламних послуг є індикативним, така ситуація не сприяла швидкому його розвитку.

✓ *Відсутність законодавчої бази регулювання ринку рекламних послуг.* У цей період склалася цікава ситуація: з одного боку, рекламна діяльність стала галуззю економіки України, що швидко та динамічно розвивається, а з другого цей сегмент економіки повністю неконтрольований. На цей час в Україні не було закону про рекламу, який би захищав споживача від недоброякісної реклами, а рекламодавця від недоброякісної конкуренції на рекламному ринку. Відсутність законодавчої бази та відокремленість українських рекламистів від загальноприйнятих світових норм реклами призводили до активних зловживань на рекламному ринку, недоброякісної конкуренції, відверто брехливої реклами тощо.

✓ *Непрофесійність рекламодавців і фахівців з рекламної діяльності.* Відсутність досвіду надання якісних рекламних послуг з боку рекламних агенцій та неможливість визначення цілей і завдань власної реклами з боку рекламодавців призвели до копіювання реклами західного ґатунку без її коригування до потреб українського споживача рекламної послуги та реклами взагалі. Основними причинами сліпого копіювання західних рекламних звернень були відсутність вітчизняної рекламної школи, власної рекламної ідеології, слабка технічна база, брак спеціальної техніки та матеріалів, що використовуються на ринку рекламних послуг. З боку рекламодавців спостерігалось нераціональне використання інформаційних ресурсів, не враховувалася сегментація ринку, спостерігався нераціональний графік опублікування рекламних звернень.

✓ *Специфічне ставлення до реклами з боку населення України.* Через низьку конкурентоспроможність вітчизняних товарів у цей період провідну роль на ринку рекламних послуг України відігравали іноземні рекламодавці, які не вивчали особливостей українських споживачів, не прив'язували свої рекламні кампанії до української культури, менталітету, способу життя. Результатом цього процесу стало масове нав'язування українському суспільству іноземного способу життя, чужих моральних і матеріальних цінностей, ідеалів незнайомої культури. Специфіка сприйняття населенням України феномена реклами під час зародження ринку рекламних послуг має дві сторони. В пострадянському суспільстві реклама набула нової, незвичної для себе функції, характерної лише для цього періоду зародження ринку рекламних послуг. Реклама стала засобом формування нової економічної свідомості як окремої людини, так і суспільства в цілому. Перед нею постало комплексне економічне та соціально-психологічне завдання: завдання мінімум – сприяти продажу конкретного товару або послуги; завдання максимум – втягнути індивіда у нову для нього дійсність, сформувати нові продуктивні настанови, пояснити сутність нових соціально-економічних новацій [2]. На початку 90-х років, коли фірми розпочали свої активні рекламні кампанії, основна частина населення не сприймала рекламу, яка була далека для нашої свідомості. Довіру до реклами підірвала також масова рекламна кампанія різних інвестиційних фондів, що були шахрайськими фінансовими пірамідами та скоро припинили своє існування, а від їх діяльності постраждала значна частина населення.

Починаючи з 1991 р. на Україні розпочався активний розвиток ринку рекламних послуг. Ринкові відносини породжували попит на різноманітні знакові види реклами, такі як візитки, наклейки, плакати, фірмові проспекти. Їх виготовляли на власній базі фірми, що надавали різноманітні поліграфічні послуги та не були за своєю суттю рекламними агенціями.

Слід зауважити, що схильність до споживання прямо пропорційно пов'язана з рівнем доходів домогосподарств, а на тлі глибокої економічної кризи, зuboжіння значної чисельності населення, відсутності в нього грошей реклама цього періоду, як правило, стосувалася дорогих предметів тривалого користування, банківських послуг, косметичних засобів, які не цікавили основну масу населення. Основна мета рекламодавця – збільшення продажу товару чи послуги – не досягалася через надто низький рівень платоспроможного попиту.

У цей час були зроблені перші активні спроби рекламодавців щодо організації різноманітних представницьких акцій, створені та почали працювати незалежні електронні засоби масової інформації (ICTV, TET, Gala-radio).

Український рекламний ринок на етапі свого становлення розвивався вкрай нерівномірно за розподілом обсягів реклами як по засобах її розміщення, так і по регіонах України. Загалом цей період у розвитку ринку рекламних послуг можна назвати "диким ринком". Йому була притаманна велика чисельність бажаних надавати рекламні послуги, адже за відомим законом "попит породжує пропозицію". Коли за нових економічних умов постала гостра потреба в рекламній діяльності, на ринку почали виникати все нові й нові рекламні агенції, діяльності яких, як уже зазначалося, характеризувалася низьким рівнем професіоналізму. В умовах розвалу планової системи виробництва і розподілу за відсутності належної правової бази для ринкових відносин, тотального дефіциту, слабкості національної валюти та низької купівельної спроможності населення говорити про нормальну конкуренцію не доводилося. Тому реклама зводилася до найпростіших операцій: створення фірмової марки і розміщення оголошень у пресі.

На жаль, більшість рекламних агенцій, що працювали в цей період в Україні, не були рекламними агенціями в справжньому розумінні цього слова. Як правило, це були або дизайнерські бюро, або виробники рекламної продукції (в основному поліграфічної), або посередники, що не мали своєї виробничої бази [3]. Активно почали з'являтися рекламні агенції в межах різних друкованих видань і телерадіокомпаній. Метою їх діяльності був збір рекламних замовлень для конкретного видавництва. Існували також агенції, що орієнтувалися на вузький вид рекламної діяльності, зокрема зовнішня реклама, поліграфія тощо.

Цікавими також були канали розміщення реклами в цей період. Основним каналом розміщення рекламних оголошень на початку 90-х років була преса, на неї, за даними різних досліджень, припадало близько 60–70% усіх витрат рекламодавців, що значно більше, ніж у середньому в світовій практиці, де частка друкованих засобів масової інформації становила близько 50% ринку рекламних послуг. Друге місце займала реклама на телебаченні, на яку припадало близько 20–30% рекламних витрат. Частка всіх інших каналів розповсюдження рекламної інформації дорівнювала приблизно 10% [3]. Це можна пояснити тим, що на той час основна частина телевізійних каналів перебувала в державній власності. Проте існувала також досить велика кількість незалежних друкованих ЗМІ, які функціонували тільки завдяки

рекламним оголошенням. Така ситуація свідчить про дефіцит рекламних носіїв та нерозвиненість ринку рекламних послуг у цей період.

На початку 1993 р. розпочалися процеси професіоналізації рекламної діяльності, та формування власної технічної бази рекламних агенцій. У цей період розвиток українського ринку рекламних послуг мав яскраво виражені екстенсивні риси. Це було зумовлено не піднесенням економіки в цілому, а зростанням торгівлі та сфери послуг у ринкових умовах, що формувалися. Особливо великий стимулюючий вплив на рекламний бізнес справив розвиток сфери фінансових послуг і пропозиції акцій. На цю сферу в 1994 р. припадало майже 40 % витрат у телерекламі та 29 % – у газетно-журнальній рекламі [8].

Цей період характеризувався початком реалізації рекламних кампаній міжнародних товаровиробників (наприклад, "Philip Morris", "Procter & Gamble"). Наприкінці 1995 р. до десятки найбільших рекламодавців України входили лише західні компанії. Рекламні агенції завершили формування своєї власної матеріально-технічної бази та наблизилися у своїй діяльності до моделей функціонування агенцій повного циклу.

Окремо слід згадати про світових гігантів рекламної індустрії, що почали працювати на рекламному ринку України саме в цей період. Найпершою світовою рекламною агенцією, що вийшла на пострадянський ринок рекламних послуг, була американська фірма "Ogilvy and Mother", яка у 1989 р. створила спільне підприємство з радянською державною організацією "Союзреклама" та угорською фірмою "Mahir". На сьогодні на теренах СНД ця рекламна агенція працює самостійно. У 1994 р. валовий оборот цієї агенції становив близько 5 млн дол. США. До клієнтів цієї компанії входять такі відомі корпорації, як "Seagram", "Shell", "Mathel", "Wrigley's". До інших рекламних агенцій, що розпочали експансію на український ринок рекламних послуг, слід віднести "Маккон Еріксон", "Саачи енд Саачи", "Бейтс". Усі вони розпочинали свій шлях на Україні однаково – створювали спільні підприємства, через деякий час розривали договір з українськими партнерами та розпочинали власну самостійну діяльність. Послугами таких агенцій відразу користувалися представники іноземних транснаціональних компаній, що завойовували український ринок збуту в цей період. На нашу думку, це можна пояснити загальносвітовою відомістю даних рекламних агенцій, досвідом співпраці з ними транснаціональних корпорацій у рамках інших світових ринків збуту, а також високою якістю наданих послуг та запровадження ними вже в той час послуг за "повним рекламним циклом", що означає супроводження рекламною агенцією клієнта від стадії розробки рекламного звернення до стадії його розміщення і контролю за ефективністю. Клієнти цих компаній на той час мали найбільші рекламні бюджети, що допомагало їм у просуванні власного товару.

Процес формування реклами як складової частини ринкової інфраструктури одного із секторів ринкової економіки в Україні почався стихійно. Колишнього досвіду організації комерційної рекламної діяльності, що існував в умовах командно-адміністративної системи, було недостатньо для нових економічних реалій. В умовах, коли господарські зв'язки між товаровиробниками і споживачами встановлювалися централізовано, потреба в рекламі як комерційній інформаційній комунікації багато в чому мала символічний характер. Тільки в зовнішньоекономічній діяльності, а також у роздрібній торгівлі, де в принципі було неможливо "дійти" до кожного споживача окремо, утворювався простір для здійснення рекламної діяльності. Однак і така можливість використання реклами як засобу спо-

нукання до купівлі в умовах тотального дефіциту товарів народного споживання і панування ринку продавця суттєво зменшувалась.

Реклама в Україні дуже швидко стала необхідною частиною практично всіх сторін життя суспільства. На відміну від інших українських ринків, що перебували в стані стагнації або скорочення, ринок реклами стрімко розвивався. За перші трансформаційні роки ринок реклами отримав відповідну структуру, встановилися визначені пропорції між окремими видами рекламної діяльності, почали складатися відносини між основними суб'єктами рекламного процесу.

Разом із тим розвиток ринку реклами в Україні відбувався на тлі загальної кризи економіки, державності, а також політичної нестабільності. Природно, це не мо-

гло не позначатися на стані й подальшому розвитку рекламної справи.

1. Ильин В.Я. Реклама: искусство или наука // Рос. экон. Журнал. – 1992. – № 11. – С.123-130.
2. Кара-Мурза Е.С. Массовая реклама в пост-советском обществе // МЭМО. – 1994. – № 7. – С.87-98.
3. Козуляк Ю. Исследования СМИ Украины // SOCIS/GALLUP International. 1994.
4. Конец монополии // Реклама. – 1991. – №2. – С. 32-40.
5. Мартынов В.Н. Развитие рекламной деятельности глазами очевидца // Маркетинг в России и за рубежом. – 1999. – № 4. – С. 7-24.
6. Ромат Е.В. Реклама. – К.; Х.: НВФ "Студцентр", 1999.
7. Рожков И.Я. Международное рекламное дело. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1994.
8. Система рекламного обеспечения товарных рынков // Реклама и жизнь. – 1997. – №3. – С. 45-59.
9. Учёнова В.В., Старых Н.В. История рекламы: детство и отрочество. – М., 1994.

Надійшла до редколегії 16.08.2010

Б. Мойсєєнко, асп.

КРИЗОВІ АСПЕКТИ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ КРАЇН СВІТУ

*У статті досліджується досвід грошово-кредитної політики країн світу у подоланні наслідків фінансової кризи.
In this paper is the experience of monetary policy countries in overcoming the consequences of financial crisis.*

Високий рівень розвитку грошово-кредитних відносин у суспільстві є одним з головних факторів ефективного функціонування ринкової економіки. Світовий досвід розвитку економіки переконливо доводить, ринкові стимулятори суспільного виробництва найбільш ефективно діють в умовах, коли домінуючою формою господарських відносин є грошово-кредитна, за якої гроші втратили свою внутрішню вартість і стали виключно кредитними. Разом з тим кредит став переважно грошовим і охопив майже всі економічні відносини. За таких умов істотного розширення набули стимулюючі та регулюючі можливості таких ринкових важелів, як платоспроможний попит, ціна, фінансовий ринок, банківський кредит, державний кредит, процент, валютний курс. В умовах грошово-кредитних відносин у розпорядженні держави з'явився такий інструмент регулювання економічного і соціального розвитку, як монетарна політика.

Нинішня криза поставила питання боротьби з нею дуже гостро. У сучасних розвинутих економіках керівництво усіх банків намагається приймати дійові рішення щодо регулювання кредитно-грошової політики з метою підвищення економічної активності та протидії дефляційним процесам.

Розпочавши ринкову трансформацію економіки, незалежна Україна повинна була врахувати світовий досвід і забезпечити відповідний розвиток грошово-кредитних відносин в усіх проявах. Зокрема, проблемою є створення та забезпечення ефективного функціонування дієвого емісійного механізму, механізму гнучкого забезпечення потреб економіки у грошовій масі; розбудова ефективної інституціональної основи для обігу грошей, ключовим елементом якої є банки; створення ефективного кредитного механізму фінансування потреб усіх економічних суб'єктів; забезпечення стабільності національних грошей; регулювання взаємозв'язків між банківською і фінансово-бюджетною системами.

В українській літературі багато уваги приділяється окремим аспектам розвитку грошово-кредитних відносин у наукових працях А. Гальчинського, В. Гейця, О. Дзюблюка, Т. Ковальчука, С. Корабліна, В. Матвієнка, І. Мітюкова, А. Мороза, М. Савлука, В. Стельмаха, А. Чухно. В роботах цих та інших фахівців найбільш повне висвітлення отримали загальнотеоретичні аспекти та прикладні проблеми грошово-кредитних відносин: їх сутність, закономірності розвитку, державне регулювання, інструменти забезпечення стабільності націона-

льної валюти. Такі ж питання, як заміщення грошово-емісійних відносин грошово-кредитними, визначення оптимального рівня монетизації економіки, оцінка діяльності банків в кредитуванні економіки майже не досліджувались. В зарубіжній літературі, особливо в західній, в центрі уваги дослідників були і є загальні питання грошово-кредитних відносин, зокрема механізми грошового ринку, попит і пропозиція грошей, монетарна політика, забезпечення стабільності банківської діяльності, регулювання валютного ринку. Їм присвячені праці Дж. Кейнса, А. Маршала, М. Фрідмана, І. Фішера, П. Роуза та інших фахівців. В російській літературі ці питання висвітлювались в працях Г. Акулової, А. Косого, Л. Красавіної, О. Лаврушина, Д. Сміслова, В. Шенаєва. Проте розробки зарубіжних науковців з цієї проблематики недостатньо адаптовані до умов української економіки.

Вивчення світового науково-практичного досвіду ведення грошово-кредитної політики є необхідним для пошуку та впровадження ефективних засобів збалансування макроекономічної стабільності в країні.

Револьюційний крок у світовому досвіді кредитно-грошової політики в липні 2009 року зробив шведський центральний банк Ріксбанк (Sveriges Riksbank). Вперше було встановлено від'ємну відсоткову ставку щодо депозитних операцій банку. Ріксбанк є банком – емітентом перших паперових грошей у Європі та одним із піонерів інфляційного таргетування. До цього часу жодний з центральних банків світу не вдавався до такої політики. Можливість такого кроку була обґрунтована лише в праці Мілтона Фрідмана – "...ставки можуть бути від'ємними для досягнення оптимальної дефляції".

Шведський центральний банк керує грошовим ринком за допомогою процентного коридору. Міжбанківські ставки здійснюють коливання в коридорі, верхньою межею якого є ставка Ріксбанку за кредитами на одну добу, нижньою – ставка за депозитами на добу, що надходять від комерційних банків. Ширина процентного коридору варіюється в діапазоні 0,5 % – 0,75 %, що забезпечує низьку волатильність ставок грошового ринку. За 2007 – 2009 роки шведська міжбанківська ставка "овернайт" STIBOR (Stockholm interbank offered rate) ніколи не виходила за межі процентного коридору Ріксбанку (рис. 1). Також у тих же рамках Ріксбанк встановлює ключову процентну ставку за операціями прямого репо, що застосовується для оперативного регулювання ліквідності.

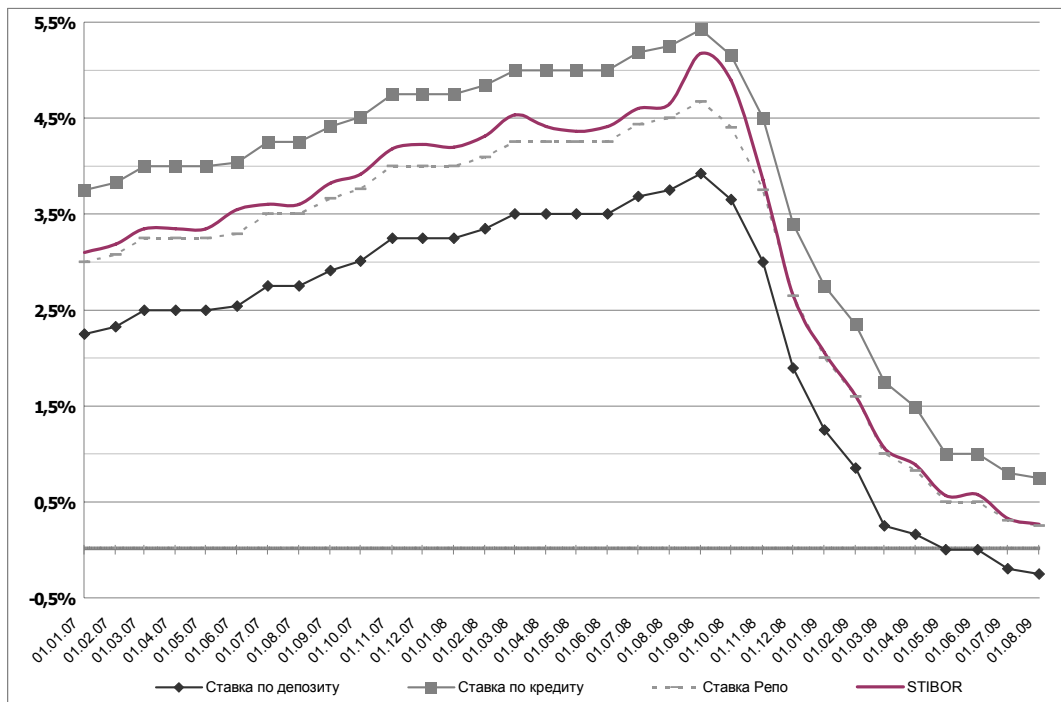

Рис. 1. Процентні ставки Ріксбанку та STIBOR за період з 2007 по 2009 роки (зліва)

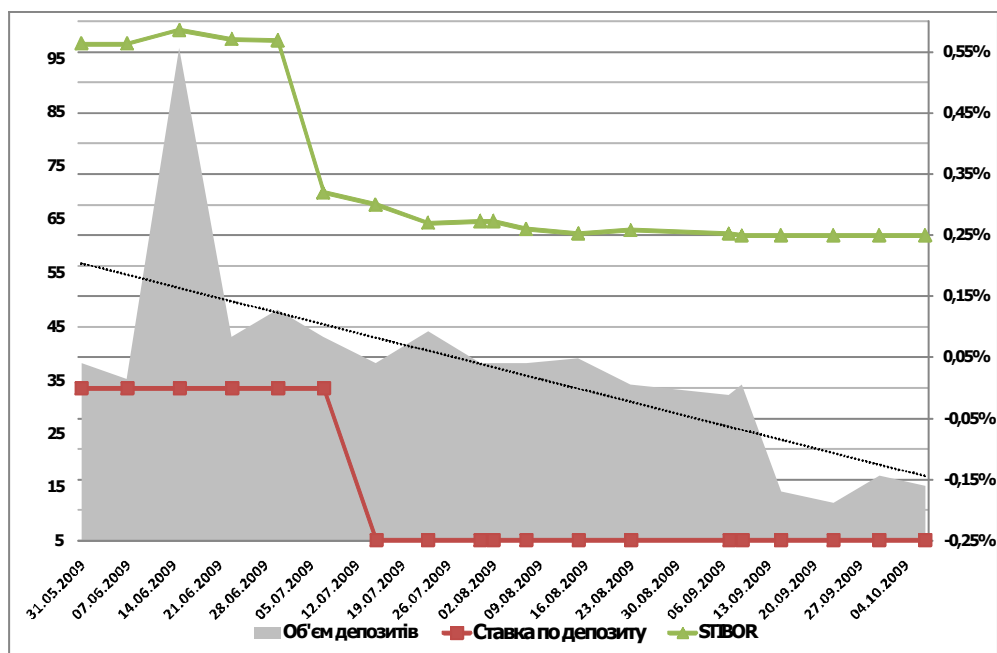

Рис. 2. Динаміка змін ставок Ріксбанку та STIBOR за період травень-жовтень 2009 р. (див. праворуч)

У липні 2009 р. Ріксбанк пішов на безпрецедентний крок, коли змінив донизу коридор та опустив ставку за депозитами на добу до мінус 0,25 %. Таким чином, банки виявилися дестимульованими розміщувати надлишкову ліквідність на рахунках у регулятора. Враховуючи, що ставка прямого репо з липня 2009 дорівнює 0,25 %, середнє значення STIBOR коливалося навколо 0,27 %. Логічним наслідком мала бути реакція банків з вилучення депозитів з центрального банку та спрямування їх до більш прибуткових активів. Дійсно на міжбанківському ринку вартість позикових ресурсів поступово зменшується разом з обсягом депозитів у центральному банку, що коливаються нині всього на рівні \$10-15 млн. крон. Вочевидь, незважаючи на втрати, ці депозити

ніколи не сягнуть нульової позначки через існування в банках розвинутого ризик-менеджменту і високого ступеня концентрації на банківському ринку. Найбільші банки не зможуть знайти на міжбанківському ринку настільки ж надійного та великого контрагента, яким є центральний банк.

Аргументом для обґрунтованого вибору центральними банками ставок рефінансування є номінальна тарифна політика, центральним аспектом якої є збереження ефективних грошово-кредитних відносин та добре функціонуючих фінансових ринків. Кілька центральних банків підкреслювали, що існує суттєвий ризик того, що функціонування фінансових ринків може погіршитися за низької ставки рефінансування.

Таблиця 1. Поточні ставки рефінансування в окремих центральних банках

Центральний банк	Ставка овернайт	Рівень тарифної політики (у відсотках)
Федеральний резерв США	Ставка ФРС	0,00 – 0,25
Банк Англії	Ставка Банку	0,50
Банк Канади	Генеральна ставка REPO	0,25
Швейцарський національний банк	REPO ставка	0,02
Банк Японії	Ринкова ставка	0,10
Шведський Ріксбанк	REPO ставка	0,25

Центральний банк Мексики знизив облікову ставку з 5,25 % до 4,75 %, що в 2009 році стало шостим подібним рішенням, прийнятим з метою боротьби з економічним спадом. У своєму комюніке Центробанк Мексики відзначив, що згідно із прогнозами в країні не буде значної девальвації національної валюти песо, тому "центробанком зниження ставок буде припинено". На початку цього року базисна ставка в Мексиці становила 8,25 %, проте із-за тривалого погіршення економічної ситуації центробанк країни був змушений декілька раз знижувати цей показник. Керівництво банку заявило, що під впливом світової фінансової кризи і пандемії грипу А/Н1N1 у першому півріччі поточного року мексиканська економіка зазнала серйозних ударів. Та в останні тижні з'явилися ознаки відродження національної економіки, намітилося зростання промислового сектора. Центральний банк і економічні кола сподіваються, що в другому півріччі 2009 року почнеться "період відужування" економіки.

Зниження дисконтної ставки сприяє здешевленню швидких міжбанківських кредитів і таким чином стимулює надходження грошей у економіку держави і збільшує обсяг ліквідності на ринку. Рівень ставки рефінан-

сування вважається одним із найважливіших індикаторів стану економіки – зазвичай її знижують задля того, щоб за допомогою надходження грошей до реального сектору економіки стимулювати її зростання. Тому ринки, як правило, сприймають звістку про можливе зниження ставки як ознаку того, що зростання економіки є недостатнім. Під час кризи, інвестори стають дуже інертними до здійснення інвестицій в боргові цінні папери з кредитним ризиком. Це призводить до зменшення доступності кредитів для реального сектору економіки. Компанії мають труднощі в отриманні фінансування через ринки капіталу і часто змушені платити більш високі ціни, ніж до кризи. В той же час зменшення сукупного попиту підштовхує їх до зниження цін, що відбивається у погіршенні очікуваних результатів діяльності.

На сьогоднішній день встановлення ставки REPO нижчої нуля не призвело до перебоїв у роботі фінансових ринків, згідно показників обороту ринку. Також можна констатувати, що ці заходи позитивно впливають на обсяги кредитування реального сектору Швеції, зменшуючи ставки та об'єми кредитів підприємствам та домашнім господарствам країни.

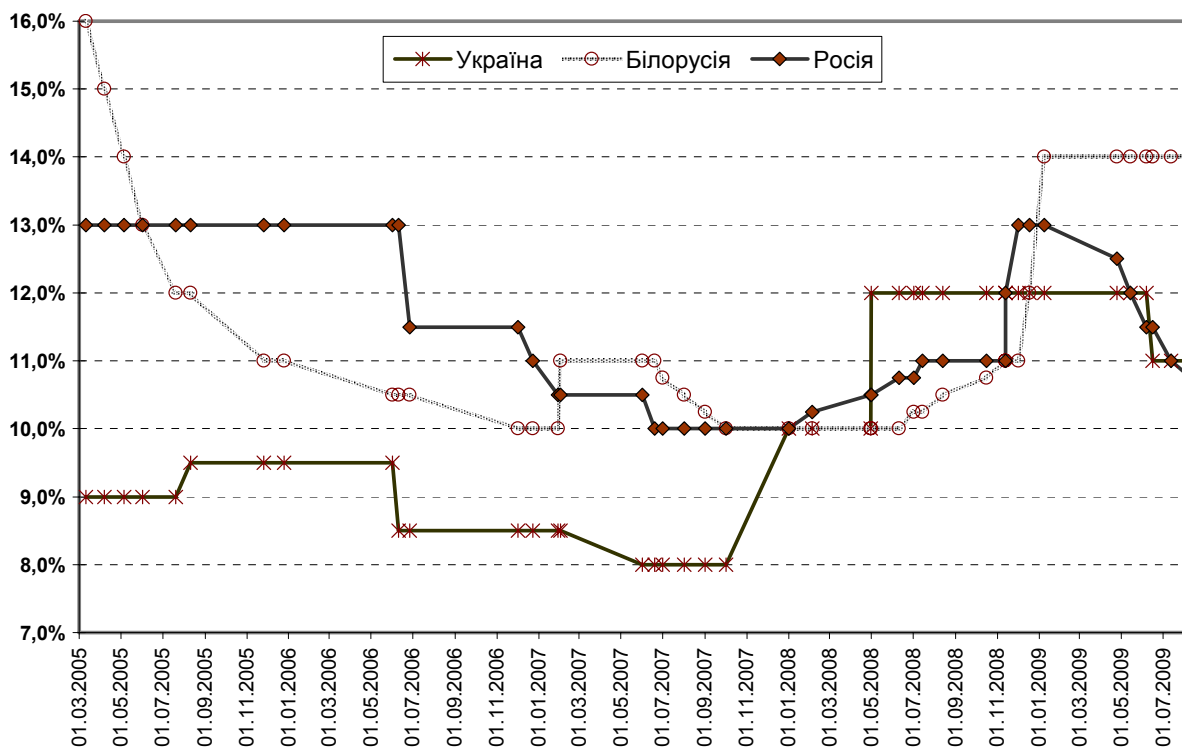

Рис. 3. Динаміка змін ставки рефінансування центральних банків України Білорусії та Росії 2005-2009 рр.

Чи можна застосувати досвід Ріксбанку в Україні? Ставка рефінансування Національного Банку України є інструментом, за допомогою якого Національний Банк

впливає на відсоткові ставки за депозитами юридичних і фізичних осіб і на відсоткові ставки за кредитами, що надаються кредитними організаціями. У своїй процентній

політиці комерційні банки значною мірою орієнтуються на ставку рефінансування Нацбанку при встановленні відсотків на свої кредитні та депозитні продукти, що пропонуються населенню. Незважаючи на зниження ставки рефінансування, кредитна активність комерційних банків продовжує залишатися низькою, а процентні ставки для більшості кінцевих позичальників – високими, і це стримує відновлення економічного зростання в країні.

На рис. 3 бачимо порівняння в динаміці змін ставок рефінансування центральних банків України, Білорусії та Росії. Тренди України та Росії є подібними, це означає, що керівництво банків одночасно реагувало на економічні зміни, також майже одночасною була реакція на світову фінансову кризу.

Сучасні інноваційні підходи в регулюванні кредитно-грошових відносин, добре відомі з теоретичної точки зору, не набули застосування на практиці.

Забезпечення економічного зростання України можливе лише в разі передбачуваного та низького рівня інфляції [3]. Забезпечення підтримання таких умов має бути одним із головних завдань економічної політики уряду.

Дієва кредитно-грошова політика повинна проводитися у руслі загальнонаціональної концепції антиінфляційної політики держави та бути спрямованою на розвиток у країні ринкових механізмів та сучасних інституцій регулювання відносин між суб'єктами ринку. Міжнародний досвід свідчить, що саме наявність розвиненої ринкової інфраструктури поряд з потужним фінансовим ринком та заснованим на сучасних наукових підходах управлінням грошово-кредитною політикою з боку Центрального банку країни забезпечить економічне зростання та приборкання інфляційних очікувань і дефляційних процесів.

1. Науковий альманах "Наукові підходи до оцінки масштабів тіньової економіки у фінансово-кредитній галузі та заходи щодо їхнього зниження". - М. – Фінанси та статистика. – 2005. 2. Вахненко Т. Фінансова стійкість держави / Т.Вахненко // Економіст. – 1999. – №7 – с. 58. 3. Сакс Дж., Лорен Ф. Макроэкономика. Глобальный подход: пер.з англ. – М.: Дело, 1996. 4. Фридмен М. Если бы деньги заговорили: пер. з англ. – М.: Дело, 1996. 5. Фишер С. Довбуш Р., Шмалензи Р. "Економика": пер. з англ. – К.: Либідь, 1993.

Надійшла до редколегії 16.08.2010

I. Крупка, канд. екон. наук, доц.

ІНФЛЯЦІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ФІНАНСОВОГО РИНКУ

Інфляція як економічне явище відоме з давніх давен. Проте це одна з найдошкульніших проблем сучасної економіки майже усіх країн світу. У роботі розглянуто сутність інфляції, її економічну природу та чинники, вплив на розвиток фінансового ринку й економіку загалом. Проаналізовано теорії інфляції різних економічних шкіл та їхні рекомендації щодо шляхів подолання цього феномену і стабілізації грошового обігу. З'ясовано особливості інфляційних процесів в Україні та визначено пріоритетні напрями боротьби з ними.

Inflation as the economic phenomenon is known from old time. However it one of the most sensible problems of modern economy of almost entire countries of the world. Essence of inflation is in-process considered, its economic nature and factors, influence on financial market development and economy on the whole. The theories of inflation of different economic schools and their recommendations are analysed in relation to the ways of overcoming of this phenomenon stabilizing of money circulation. The features of inflation processes and certainly priority directions are found out in Ukraine.

Постановка проблеми. З виникненням товарного господарства, появою грошей та товарно-грошових відносин таке явище як інфляція стає "надбанням" людства, своєрідною "хворобою" економіки окремих країн і регіонів, а в сучасних умовах з розвитком глобалізаційних процесів, набуває ознак епідемії, що надзвичайно швидко розповсюджується по всьому світі.

Соціально-економічні наслідки інфляції змушують економістів, як теоретиків так і практиків, знову і знову повертатися до вивчення природи цього надзвичайно складного соціально-економічного явища, вести пошуки шляхів її подолання. З огляду на досвід в подоланні інфляції як в Україні, так і в усьому світі, можна сказати, що така робота далека від завершення. Особливо гостро постає проблема інфляції у кризові періоди. При цьому немає значення, якою буде криза – пов'язана з перевиробництвом чи недовиробництвом, валютна чи кредитна – усі вони призводять до перерозподільчих процесів у сфері фінансів, формою прояву яких стає інфляція. Вона є своєрідною захисною реакцією економіки та суспільства загалом на незадовільну організацію господарського життя в країні. Механізм інфляції дає змогу перекидати відповідальність за порушення економічних законів, принципів, правил ведення бізнесу на якомога ширше коло суб'єктів економічної системи. Таким чином, для одних інфляція – це стихійне лихо у галузі фінансів, а для інших своєрідне благо. Людство практично змиралося з її наявністю. У сучасному розумінні багатьох економістів інфляція цілком допустима, якщо її величина є незначною. Це пов'язано з тим, що в її основі можна побачити як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники. Проте у кризові періоди рівень інфляції суттєво зростає, що спонукає уряди до застосування рішучих

ших заходів для її подолання, оскільки така інфляція спричиняє руйнівні наслідки для фінансового ринку зокрема й економіки загалом.

Відтоді як Україна відмовилась від адміністративно-планової економіки, відкрита інфляція стала невід'ємною рисою економічного і соціального життя нашої держави та є однією з головних проблем, вирішення яких уряд відносить до пріоритетних завдань. Загальновідомо, що з розвитком економічних перетворень системного характеру у національній економіці дедалі гострішою в Україні ставала проблема інфляції, яка набула загрозливих масштабів у 1992-93 рр. У цей час інфляція стала відігравати найважливішу роль у поглибленні системної кризи в Україні. Водночас започаткування 1994 р. економічних реформ за програмами МВФ, які враховували не всі особливості реального стану української економіки, призвело лише до подальшого поглиблення економічної кризи, зменшення обсягів виробництва, зростання відкритого і прихованого безробіття. Інфляція, яка і тепер є в Україні, та ті засоби, за допомогою яких ведеться з нею боротьба, негативно впливають на економічну активність. Вони не тільки гальмують процес ринкової трансформації економічної системи, а й створюють серйозні перепони на шляху економічного розвитку суспільства. З огляду на це проблема інфляції є актуальною як для економічної науки, так і для практики державного управління в умовах післякризового відновлення економічної активності в країні.

Водночас в економічній теорії існують різні погляди на сутність і причини інфляції. У вітчизняній науці та у владних колах України нині переважають погляди на цей явище винятково як на грошовий феномен, пов'язаний з надмірною емісією грошей. Через це боротьба з нею

провадиться в напрямі адміністративного зменшення емісії. Однак жорстке обмеження приросту грошової маси не могло не вплинути на стан фінансового ринку й національної економіки, спровокувавши подальше загострення системної кризи. Це виявилось у поглибленні спаду виробництва, збільшенні безробіття, різкому зростанні бюджетної, взаємної та інших видів заборгованості, помітному посиленні кризи неплатежів. А інфляція, хоча й змінила форму, проте не зникла.

Такий стан речей потребує розвитку системного підходу до розгляду інфляції. Цей підхід мав багато прихильників не тільки в західній, а й у радянській економічній літературі, а нині його подальше розроблення в специфічних умовах ринкової трансформації економічної системи України стає надзвичайно важливою проблемою. Це пов'язано з тим, що сучасна інфляція в Україні виявила себе як системне явище, якому притаманні розгалужені зв'язки не тільки з грошовим обігом та фінансовим ринком, а й з усією економічною системою суспільства, яка проходить етап ринкової трансформації. За таких умов створити дієвий механізм приборкання інфляції можна лише за системного підходу, який урахує всю сукупність специфічних національних особливостей.

Актуальність цього дослідження визначається тим, що інфляція є однією з найгостріших проблем сучасного розвитку економіки в багатьох країнах світу, проникає у всі сфери економічного життя і починає їх руйнувати. Від неї страждає держава, виробництво, фінансовий ринок, але найбільше – люди.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Дослідженням сутності, причин, наслідків та методів подолання інфляції присвячені наукові праці як зарубіжних так і вітчизняних авторів, зокрема В. Андрущенка, О. Василика, А. Гальчинського, В. Гейця, Є. Гайдара, А. Давидова, С. Дзюбика, Е. Долана, А. Ілларіонова, Б. Кваснюка, Дж. Кейнса, О. Кириленко, С. Ковальчука, С. Корабліна, Я. Корнаї, Л. Красавіної, О. Лаврушина, І. Лукінова, І. Лютого, А. Маршалла, О. Мельника, В. Найдьонова, В. Опаріна, С. Панчишина, А. Пігу, І. Радіонової, М. Савлука, Дж. Сакса, П. Самуельсона, В. Степаненка, Л. Томашик, М. Туган-Барановського, В. Федосова, І. Фішера, А. Філіпса, М. Фрідмена, В. Черняка, А. Чухна та багатьох інших.

Мета статті. Незважаючи на значні здобутки в дослідженні проблем інфляції та антиінфляційної політики, їх специфіка в період ринкової трансформації економічної системи України вивчена та висвітлена ще в недостатній мірі. Необхідно, враховуючи сьогоденні реалії, переосмислити загальну модель ринкової трансформації національної економічної системи, а також особливості та роль інфляції в цьому процесі загалом та впливові на формування і розвиток фінансового ринку зокрема, визначивши ефективні методи її регулювання.

Виклад основного матеріалу. У сучасній ринковій економіці доволі поширеним є процес знецінення грошей, тобто зменшення їхньої купівельної спроможності внаслідок зростання цін, з огляду на це за грошову одиницю можна купити дедалі меншу кількість товарів і послуг. Для означення такого явища економісти використовують поняття *інфляція* (від лат. *inflatio* – роздування, здуття). Уперше цей термін застосовано в середині XIX ст. З огляду на випуск великої кількості паперових доларів для фінансування громадянської війни в США (1861-65). З того часу він увійшов у науковий та громадський ужиток.

Водночас економісти часто його вживають і для характеристики грошового обігу більш ранніх епох, зокрема, Франції – під час Французької революції 1789-91 рр.

та наполеонівських війн, Великої Британії – у період війни з Наполеоном на початку XIX ст., Росії – наприкінці XVIII – початку XIX ст. та ін. Зазвичай, це були періоди війн чи внутрішніх політичних або соціальних потрясінь [6, с. 215]. Проте у світовій економічній історії виділяють два випадки різкого зростання цін, що пов'язане зі зниженням вартості благородних металів:

1) після відкриття Америки у європейські країни почало надходити багато золота й, особливо, срібла з Мексики та Перу. За перші 50 років XVI ст. видобуток срібла зріс у понад 60 разів, що спричинило зростання товарних цін у 2,5–4 рази наприкінці століття;

2) після відкриття та розроблення золотоносних родовищ 1848 р. у Каліфорнії (США) та 1851 р. у Вікторії (Австралія). У цьому разі зростання видобутку золота перевищило 600 %, а ціни зросли на 25–50 % у всьому світі [12, с. 93]. Однак з відмовою у 1971-76 рр. від золотого стандарту після реорганізації Бреттон-Вудської системи інфляція стала цілком природним і постійним явищем. Найчастіше її тлумачать як знецінення грошей через зростання цін або просто як процес зростання цін [5, с. 234; 8, с. 203; 14, с. 891].

Проте зростання цін, як справедливо зазначає М. І. Савлук [6, с. 213], не є єдиною ознакою інфляції – це складніше соціально-економічне явище. Вона можлива і без зростання цін, зокрема, коли знецінення грошей набуває форми хронічного товарного дефіциту за фіксованих державою цін. У цьому разі грошова одиниця формально може не знецінюватися, проте знецінюються загалом грошові доходи економічних суб'єктів через так звані "примусові" заощадження, оскільки немає змоги витратити їх на купівлю дефіцитних товарів. За таких умов заощадження набувають великих розмірів, виникає так званий "інфляційний навіс", під тиском якого держава планово підвищує ціни, як це неодноразово було в СРСР. Найрадикальнішим заходом проти "інфляційного навісу" є лібералізація цін без індексації заощаджень, унаслідок чого вони просто "згоряють" від інфляції, як це трапилося в Україні в період 1992-94 рр.

Сьогодні інфляція – одна з найгостріших проблем економіки. У світі немає країни, яка б у другій половині XX ст. – на початку XXI ст. так чи інакше не зазнала б утрат від інфляції. З огляду на це дослідження з проблем інфляції, її причин та шляхів подолання є актуальними для більшості країн світу, зокрема рівень інфляції у розрізі країн щорічно подають у статистичному довіднику ЦРУ. Дуже гостра проблема інфляції і для національної економіки.

Інфляція – це зниження купівельної спроможності грошей унаслідок зростання загального (середнього) рівня цін на товари та послуги в країні за певний період. Водночас ціни різних товарів можуть зростати неоднаковими темпами, тому не потрібно думати, що обов'язково підвищуються ціни на всі товари й послуги. У роки помірної інфляції ціни на окремі товари можуть навіть знижуватися. Зниження середнього рівня цін у країні є протилежним (оберненим) процесом до інфляції, його називають *дефляцією*. У сучасній економіці таке явище трапляється зрідка і на короткий термін, зазвичай, є сезонним (наприклад, ціни на сільськогосподарську продукцію зменшуються після збирання врожаю). Однак дефляція характерна для Японії (у межах -1 %), а також час від часу трапляється в інших країнах [21].

Форми прояву інфляції еволюціонували разом з розвитком грошових систем. В епоху функціонування металевих грошових систем зростання цін було зумовлене псуванням монет або зниженням вартості грошового металу. У період запровадження паперових грошей цей процес відбувався шляхом зменшення золото-

го вмісту банкнот, тобто зменшували кількість золота, на яку їх обмінювали. У сучасній грошовій системі головною формою прояву інфляції стало знецінення грошових знаків щодо вартості товарів (у тому числі й золота) та послуг (так звана цінова інфляція); зменшення обмінного курсу національної грошової одиниці щодо інших валют (девальвація), формування товарного дефіциту (інфляція заощаджень – знецінення грошей виявляється у зростанні вимушених заощаджень, зазвичай, виникає в разі державного регулювання (фіксації) цін і доходів) тощо.

Основою інфляційного зростання цін є різноманітні, проте доволі часто взаємопов'язані чинники. Інфляція, її причини та сутність – предмет дослідження різних течій економічної науки. Економісти давно намагаються з'ясувати причини інфляції, щоб запропонувати ефективні методи боротьби з нею та її негативними соціально-економічними наслідками. У світовій економічній науці є низка напрямів і шкіл, які неоднаково пояснюють причини виникнення (появи) інфляції. Складність та багатогранність інфляційних процесів поки що заважає дослідникам дійти спільного погляду щодо причин інфляції, а тому існують різні підходи щодо формування антиінфляційних заходів.

Економісти XVIII-XIX ст. тлумачили інфляцію винятково як явище у грошовій сфері. Однією з найстаріших концепцій інфляції є кількісна теорія грошей, головний постулат якої – відоме твердження англійського філософа XVIII ст. Д. Г'юма про те, що будь-яка зміна кількості грошей в обігу веде до пропорційної зміни абсолютного рівня цін на товари і послуги [3, с. 576].

Американський економіст І. Фішер 1911 р. сформулював кількісне рівняння обміну:

$$MV = PQ,$$

де M – кількість грошей в економіці; V – швидкість обігу грошей; P – рівень цін; Q – обсяг виробленої продукції. З цього рівняння випливає, що за сталої швидкості обігу грошей їхня кількість в економіці визначає рівень цін P , оскільки обсяг виробленої продукції Q визначають фактори виробництва і виробнича функція. Інакше кажучи, з кількісної теорії грошей випливає, що рівень інфляції в країні залежить від кількості грошей, яка перебуває в обігу. Прихильники кількісної теорії грошей нині стверджують, що центральний банк, який визначає пропозицію грошей, повністю може контролювати темп інфляції.

Марксистська теорія інфляції виходить з того, що золоті гроші не знецінюються. Згідно з цією теорією, інфляція виникає лише тоді, коли паперових грошей, які представляють в обігу золоті, випущено понад ту кількість золотих, яка потрібна для нормального товарообігу [13].

Дж. М. Кейнс розвинув теорію інфляційного розриву, згідно з якою інфляція виникає тоді, коли сукупні видатки перевищують обсяг національного продукту. Вчений та його послідовники вважають, що збільшення попиту з боку держави та підприємців приводить до збільшення виробництва і зайнятості. Водночас збільшення попиту населення призводить до інфляції, оскільки він (попит) є невиробничим. З огляду на це рекомендують стимулювати приватні та державні інвестиції, проте обмежувати заробітну плату працівників. У цій концепції активну роль відіграє, за словами Дж. М. Кейнса, "ефективний", або грошовий, попит, який і створює грошову масу. Причому Дж. М. Кейнс розглядає два види інфляції:

✓ *напівінфляція* – таке збільшення грошової маси за умов безробіття, яке не створює небезпеки, бо не стільки призводить до зростання цін, скільки сприяє залученню безробітних до процесу виробництва;

✓ *справжня інфляція* – можлива за досягнення повної зайнятості, коли зростання грошової маси цілком виявляється у зростанні цін на товари та послуги.

З огляду на це Дж. М. Кейнс рекомендував знижувати не номінальну, або "грошову" заробітну плату, яка є "непіддатливою" через відчайдушний супротив працівників, а провадити "гнучку інфляційну грошову політику", яка в підсумку призведе до зниження реальної заробітної плати [2, с. 96–98].

Натомість представники монетаризму стверджують, що єдиною причиною інфляції є надмірний темп приросту грошової маси порівняно з темпами зростання реального ВВП:

$$iP = iM \times iV / iQ,$$

де iP – індекс цін, iM – індекс грошової маси, iV – індекс швидкості обороту грошей, які перебувають в обігу, iQ – індекс реального ВВП. Таким чином, темпи інфляції прямо пропорційні до темпів приросту грошової маси і темпів збільшення швидкості обігу грошей та обернено пропорційні до темпів приросту реального ВВП. На думку монетаристів, наявність у формулі параметра iQ не змінює грошової природи інфляції (інфляція завжди та всюди є грошовим явищем [19, с. 109]). Зменшення обсягів національного продукту за стабільного рівня грошової маси призводить до підвищення темпів інфляції, оскільки меншу кількість продуктів обслуговує попередня кількість грошей (як це було в США у 1940-х та 1970-х рр.) [4, с. 53; 7, с. 128].

Вони для недопущення інфляції пропонують дотримуватися у монетарній політиці так званого грошового правила. Згідно з цим правилом, темп зростання пропозиції грошей має дорівнювати темпові економічного зростання, який для більшості розвинутих країн становить 3-5 % за рік. Стверджуючи, що збільшення грошової маси (створення нових грошей) може призводити до зростання цін, монетаристи наголошують, що цілком очевидним цей взаємозв'язок стає лише за високого зростання пропозиції грошей, відображаючи нелінійність цієї залежності. Однак між збільшенням грошової маси і темпами інфляції існує часовий проміжок (лаг).

Монетаристи заперечують неокейнсіанські заходи антициклічного регулювання, розглядаючи розвиток промислового циклу як зміну інфляції (піднесення) та дефляції (криза, спад). Звідси вони роблять висновок: оскільки інфляція призводить до збільшення промислового виробництва, то її потрібно підтримувати в помірних розмірах. Ця концепція тривалий час була панівною в економічній теорії і монетарній практиці.

Як бачимо, проблема інфляції, а відтак і антиінфляційної політики є доволі дискусійною – як у наукових, так і в політичних колах. Однак фактично представники всіх економічних шкіл сходяться на тому, що інфляція – це процес знецінення грошей, щоправда причини цього вони тлумачать по-різному.

Світова наукова думка в процесі еволюції сформувала такі концепції щодо причин зростання цін:

✓ кількісна теорія, що декларує жорстку залежність динаміки цін від динаміки грошової маси;

✓ концепція надмірного попиту, спричиненого немонетарними чинниками, обґрунтована Дж. М. Кейнсом;

✓ концепція зростання грошових витрат виробництва (неокейнсіанців);

✓ грошова теорія неокласиків (монетаристів) та ін.

Проте на сучасному етапі розвитку теорії грошей та інфляції позиції представників всіх наукових шкіл з цієї проблеми значно зблизились і панівною виявилась

концепція багатофакторного зростання цін та інфляції [10, с. 7].

Згідно з концепцією багатофакторності інфляції усі її чинники поділяють на дві групи: 1) зростання попиту внаслідок збільшення пропозиції грошей; 2) зростання витрат на виробництво та реалізацію продукції. Концепція багатофакторності інфляції ґрунтується на принципах системності, оскільки враховує взаємозв'язок монетарних процесів із процесами виробництва. Це робить її науково достовірнішою. Тому сьогодні поглиблено вивчають чинники кожної з цих двох груп, механізми їхнього впливу на динаміку цін та інфляцію, а також характер і способи реагування на їхню дію, зазначаючи, що нейтралізація чинників першої групи – перш за все, завдання центральних банків, а другої – органів економічного регулювання (уряд, Міністерство економіки, Міністерство фінансів та ін.).

Отже, інфляцію сьогодні розглядають як багатофакторне та багатоаспектне явище, причини якого різноманітні і, зазвичай, діють одночасно. Серед головних причин інфляції виділяють такі: зростання грошової маси вищими темпами порівняно зі зростанням національного продукту (тобто економічно необґрунтована емісія грошей); дефіцит державного бюджету; зростання внутрішнього та зовнішнього боргу; мілітаризація та бюрократизація економіки; монополії та необґрунтовані привілеї; особливості структури національної економіки, незбалансованість зовнішньоекономічних зв'язків країни, доларизація й неплатежі в економіці та її бартеризація, інфляційні очікування та ін.

Поряд з зазначеними вище причинами інфляційне зростання цін зумовлене більш глибокими чинниками, які є довготривалими та основоположними і перебувають як у сфері грошового обігу, так і в сфері виробництва й доволі часто зумовлені економічними та політичними відносинами в країні. Конкретні причини ніби накладаються на більш глибокі, усталені диспропорції, які є в основі інфляційного зростання цін. До таких чинників грошового обігу належать: перенасичення сфери обігу надлишковою грошовою масою, здебільшого внаслідок емісії грошей для покриття дефіциту державного бюджету; перенасичення кредитами національної економіки; збільшення швидкості обігу грошей; заходи уряду з підтримки валютного курсу національної грошової одиниці тощо. До негрошових – циклічний розвиток економіки; монополізація; чинники пов'язані зі структурними диспропорціями в національній економіці; державна економічна політика, передусім податкова, політика цін; політична нестабільність у країні і соціальна активність населення (страйки в базових галузях економіки); соціальні чинники, до яких зачисляють прийняття соціальних програм і рівень їхньої реалізації, методи фінансування соціальних програм тощо.

Головні чинники інфляції є внутрішніми, проте є й такі, що формуються за межами національної економіки. Наприклад, зростання цін на сировину та енергоносії на світовому ринку, світові кризи (валютні, фінансові, економічні та ін.), нелегальний експорт та імпорт тощо. Знання джерел інфляції важливе для вироблення конкретних заходів боротьби з нею.

Економічні дослідження свідчать, що загальний рівень і динаміку цін формують головною мірою ціни на продукцію паливно-енергетичного комплексу, електроенергію, транспорт, а також на продукцію обробної промисловості, будівельної галузі, сільського господарства [18, с. 89].

Причини інфляції доволі часто взаємодіють і підсилюють одна одну. Наприклад, інфляційні очікування призводять до того, що населення переводить заоща-

дження в іноземну валюту, а продавці з цих же міркувань пропонують купувати товари за валюту. У підсумку зростає доларизація економіки, що посилює інфляцію, тобто формується виток інфляційної спіралі. Інфляція не виникає раптово, а розвивається поступово як тривалий процес, який можна розділити на дві стадії: на першій темпи зростання грошової маси випереджають знецінення грошей, але поступово вони зменшуються; на другій – темпи знецінення грошей випереджають темпи зростання їхньої пропозиції.

Пошуки шляхів подолання інфляції в Україні, як і вирішення інших проблем сьогодення, необхідно здійснювати на основі проведення теоретичних досліджень та узагальнень, визначення причин, що їх породжують. Оскільки інфляція – це багатофакторне економічне явище, то її подолання вимагає запровадження комплексу заходів, які повинні враховувати усі її аспекти. Водночас їх реалізація повинна мати тривалий та системний характер. Одиничні та короткострокові заходи, як правило, успіху не приносять. Проте з огляду на те, що в Україні часто міняються уряди, а разом із ними і програми діяльності, розраховувати на успіх у цій сфері дуже складно. Розв'язання, у пожежному порядку, найдошкульніших сучасних проблем, безперечно сприяє пом'якшенню дії інфляційних чинників, проте не дає змоги їх подолати остаточно [11, с. 313].

Нині серед переліку антиінфляційних заходів, які реалізують центральні органи влади, можна виділити ті, що направлені на подолання фінансової кризи в Україні. Зокрема, Закон України "Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів в Україні" передбачає створення Стабілізаційного фонду, кошти якого будуть спрямовані на надання фінансової підтримки окремим сегментам ринку [9]. Згідно з Указом Президента "Про додаткові заходи щодо подолання фінансової кризи в Україні" пропонується запровадження механізмів захисту національного товаровиробника, тимчасове квотування імпорту окремих товарів, запровадження до стабілізації фінансово-економічної ситуації мораторію на підвищення цін суб'єктів природних монополій тощо [17].

Доречно зауважити, що майже всі країни з ринковою економікою на шляху розвитку стикалися з проблемами інфляції. Дослідження їхнього досвіду дає відповіді на багато запитань. Однак в Україні своя специфіка – відсутність самоналаштовуваної, саморегулювальної ринкової економічної системи. Багато причин і чинників, які зумовлюють інфляцію в Україні, взагалі не належать до сфери економіки. Нині можна стверджувати, що оскільки інфляція породжена диспропорціями національної економіки за умов переходу України до ринкового способу господарювання і розривання традиційних зв'язків з колишніми союзними республіками, то домінантою в антиінфляційній стратегії і політиці повинен бути виробничий аспект. У боротьбі з інфляцією першочерговим завданням є зростання обсягів виробництва, ефективна інвестиційна політика, формування стабільної макроекономічної структури ринку для поступового вирівнювання диспропорцій національної економіки та забезпечення зростання купівельної спроможності населення, розвитку фінансового ринку.

Висновки. Дослідження теоретичних основ та особливостей інфляції в Україні дає змогу зробити такі висновки:

Інфляція – це не лише феномен сфери грошового обігу, це – системне явище, пов'язане з впливом усієї економічної системи суспільства. Поява інфляції є результатом порушення загальної економічної рівноваги, яка характеризує стан суспільного відтворення в ціло-

му. Зазвичай ці порушення обумовлені дією цілої низки різних чинників, які характеризують вплив різних сфер економічних відносин і стають окремими елементами під час дослідження інфляції як системного явища. Водночас грошово-кредитний елемент хоча і є головним у процесі виникнення інфляції, але він не є єдиним, який визначає появу цього явища. Розв'язання завдання зниження рівня інфляції, а тим паче її подолання, можливе лише за системного підходу, коли буде задіяно заходи адекватні чинникам, що її спричиняють.

Аналіз чинників інфляції показав, що на різних етапах роль окремих чинників та їх вплив на загальний інфляційний процес весь час можуть змінюватись. І тому тільки системний підхід до розгляду всіх чинників інфляції може дати цілісне уявлення про природу інфляційних процесів. У разі однакової спрямованості впливу різних чинників виникає ефект синергії.

Інфляція негативно впливає на всі сторони життя суспільства. Вона знецінює результати праці, заощадження фізичних та юридичних осіб, не сприяє довготривалим інвестиціям і економічному зростанню, а за обтяжувальних обставин призводить до краху реального сектору економіки. Висока інфляція практично паралізує фінансовий ринок, руйнує грошово-кредитну систему, що посилює відплив фінансових ресурсів у торгово-посередницькі операції і прискорює "втечу" капіталу з країни, спричиняє витіснення з внутрішнього обігу національної грошової одиниці іноземною валютою, обмежує можливості фінансування державного бюджету. Інфляція знецінює доходи населення, особливо зайнятого в бюджетній сфері, є найефективнішим засобом перерозподілу національного багатства – від найбідніших до найбагатших, посилюючи соціальну диференціацію суспільства. Інфляція підриває соціально-політичну стабільність суспільства, сприяє розвиткові в ньому популістських, авторитарних, диктаторських тенденцій.

Реалізація рекомендацій різних економічних шкіл, які реалізуються в Україні не дає обіцяних результатів, оскільки у своїй більшості суб'єкти фінансової системи та органи управління їх не дотримуються. Як відомо, в Україні інфляція зростає і за зниження реальної заробітної плати, зростання кількості безробітних та обсягів виробництва окремих товарів, зокрема зернових, металу тощо. Однією з головних причин, яка сприяла бурхливому розвитку інфляційних процесів в Україні, стала непослідовність у здійсненні економічних реформ.

Історичний досвід, у тому числі й України, засвідчує, що коли інфляція набуває тривалого характеру, а її розміри та інтенсивність переходять допустимі межі, то відбувається рух усієї економіки по шляху внутрішньої деградації. Такий рух перетворюється на джерело кризи тієї економічної системи, яка спричинила інфляцію. І якщо правлячі кола вчасно не починають гальмувати інфляційні процеси, то в такому разі можливі серйозні соціально-економічні та політичні наслідки на зразок зростання соціальної напруги, стихійних вибухів невдоволення тощо, що може призвести до зміни політичного керівництва країни та впливає на загальний напрям руху економічної системи.

Державна фінансова політика повинна охоплювати не лише пріоритетні напрями розвитку, які пов'язані з інноваціями та інвестиціями, що безумовно важливо, а й галузі та окремі виробництва, які в силу об'єктивних та суб'єктивних чинників є генераторами інфляції. Здійснення постійного моніторингу та контроль за цінами, що намагається здійснювати Уряд України, має позитивні наслідки з їх стримування, оскільки впливає на суб'єктивні чинники їхнього зростання, проте вирішити проблеми об'єктивного характеру не в змозі. У зв'язку з цим необ-

хідним є розроблення багаторічної програми направленої на зростання обсягів виробництва таких галузей як сільське господарство, переробна промисловість та житлове будівництво. Саме ці галузі, а також комунальне господарство знаходяться найближче до споживача, покликані задовольняти його первинні потреби.

Крім того, важливо приділяти особливу увагу галузям, які поставляють на ринок сировину та паливно-енергетичні ресурси. Як перша так і друга група галузей є монополістами. Від їх послуг практично не можуть відмовитись як населення, так і економіка загалом. Інфляційні процеси, що тут постійно зароджуються, у багатьох випадках з об'єктивних причин, повинні стримуватися державою за рахунок її фінансових ресурсів та інших важелів впливу, щоб не допускати лавиноподібного зростання інфляції у національній економіці загалом.

Найважливішим завданням економічної політики на сучасному етапі є подолання сучасної економічної кризи. А це об'єктивно потребує більшої послідовності в трансформації економічної системи України. Лише на цій основі можливе відновлення економічного зростання. Без виконання останньої умови вирішити інші соціальні та економічні проблеми сучасної України, у тому числі й проблему інфляції неможливо. Отже, антиінфляційна політика нині має бути спрямована не стільки на припинення інфляції взагалі, скільки на зведення її до прийнятного рівня, який не просто пом'якшив би її найбільш згубні наслідки, а надав би інфляції конструктивної спрямованості, зробив би її важелем стимулювання позитивних економічних перетворень.

Реалізувати завдання відновлення економічного зростання лише грошово-кредитними засобами, запропонованими сучасним монетаризмом в умовах вітчизняної економіки майже неможливо. Це пояснюється тим, що теорія монетаризму спирається на тверду основу ринкової економіки, де діють конкурентні сили і як результат цього ефективно працює приватний сектор, існують відповідні інституційні механізми. В економіці України, яка зазнає трансформації в ринковому напрямі, ці передумови лише формуються. Нині недержавний сектор економіки працює не завжди ефективно, рівень монополізації виробництва є надзвичайно високим, ще не повністю сформований інституційний механізм перетворення заощаджень в інвестиції. Власне тому важливими складовими антиінфляційної політики можна вважати всі рішення, які сприяють появі цивілізованого конкурентного ринкового середовища, тобто, фактично, усі заходи з подальшої ринкової трансформації економічної системи.

Водночас зазначимо, що на сучасному етапі відновити економічне зростання без збільшення інвестиційної активності та підвищення ефективності функціонування фінансового ринку неможливо. Тому для виходу економіки з кризи необхідно, по-перше, значно підвищити питому вагу інвестицій в економіку, по-друге, збільшити державні інвестиції з бюджету розвитку. Джерелами формування доходів бюджету розвитку можуть бути як постійні доходи бюджету, так і державні запозичення на фінансовому ринку, в тому числі цільові – під конкретні проекти, доходи від приватизації та емісія. Використання керованої емісії на фінансування інвестиційних проектів не несе в собі таких негативних наслідків, як її спрямування на фінансування поточних витрат бюджету. Адже внаслідок зростання інвестицій повніше завантажуються існуючі та створюються нові виробничі потужності, що зменшує інфляційний сплеск унаслідок емісії. Інвестиції також дають можливість отримати реальні доходи підприємствам та їх працівникам, що в підсумку дасть змогу збільшити реальні доходи і бюджету. Саме цей напрям руху і

є тим шляхом, який, надаючи поштовх економічному зростанню, допоможе вирішити й інфляційну проблему на тривалу перспективу.

Інфляція та економічні кризи траплялися в усіх країнах, їх не уникала жодна держава. Проте навіть найважчі з них завершувалися, зазвичай, оновленням економіки та її зростанням. З огляду на це більшість дослідників вважає фінансово-економічні кризи переломним моментом у науково-технічному, соціальному, політичному і економічному розвитку. Історичні ситуації ідентично не повторюються, і тому навіть власний досвід потребує переосмислення в умовах сьогодення. Методи, що допомогли іншим країнам вийти із кризи і подолати інфляцію, повинні використовуватися Україною з врахуванням особливостей національної економіки.

1. Абрамова М. А., Александрова Л. С. Финансы и кредит: Учебное пособие. – М.: ИД Юриспруденция, 2003. 2. Александрова М. М., Маслова С. О. Гроші. Фінанси. Кредит.: Навчально-методичний посібник. – К.: ЦУЛ, 2002. 3. Аналітична економія: макроекономіка і мікроекономіка. – Кн. 1 / За ред. С. Панчишина і П. Островерха. – К.: Знання, 2006. 4. Галицкая С. В. Денежное обращение. Кредит. Финансы (теория и российская практика): Учебное пособие. – М.: Международные отношения, 2002. 5. Гальчинський А. Теорія грошей. – К., 1996. 6. Гроші та кредит: Підручник. – 4-те вид., перероб. і доп. / М. І. Савлук,

А. М. Мороз, І. М. Лазепко та ін.; за заг. ред. М. І. Савлука. – К.: КНЕУ, 2006. 7. Деньги, кредит, банки: Учебник / Под ред. О. И. Лаверушина. – М.: Финансы и статистика, 2000. 8. Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Сможенко Т. С. Фінансовий словник. – Львів, 1997. 9. Закон України "Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України" від 31 жовтня 2008 року № 639-VI. – <http://zakon.rada.gov.ua>. 10. Інфляція та фінансові механізми її регулювання / За ред. чл.-кор. НАН України А. І. Даниленка. – К.: Ін-т екон. та прогнозів, 2007. 11. Коваленко О. Інфляція в Україні: особливості та вплив на фінансову систему // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – Вип. 19. – С. 308–315. 12. Крупка І. М. Інфляція та стабілізація грошового обігу // Гроші та кредит: навч. посібник. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. – 2010. – С. 92–129. 13. Мельник О. М. Інфляція: теорія і практика регулювання. Монографія. – К., Т-во "Знання", КОО, 1999. 14. Мишкін Фредерік С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків. – К., 1998. 15. Положенко Д. В. Про гроші, інфляцію та фінанси у трансформаційній економіці // Фінанси України. – 2008. – № 2. – С. 82–88. 16. Томашик Л. С. Основні принципи антиінфляційної економічної політики // Фінанси України. – 1999. – № 10. – С. 95–99. 17. Указ Президента України "Про додаткові заходи щодо подолання фінансової кризи в Україні" від 17 листопада 2008 року № 1046/2008. – <http://www.president.gov.ua>. 18. Финансы, деньги, кредит: Учебник / Под ред. О. В. Соколовой. – М.: Юристъ, 2001. 19. Фридман М. Количественная теория денег. – М., 1996. 20. Юртіна Т. В. Інфляційні коливання в період ринкових трансформацій і їх вплив на економіку ринкового типу. – www.nbuv.gov.ua. 21. Inflation / CIA World Factbook 2010. – Режим доступу: <https://www.cia.gov>.

Надійшла до редколегії 16.08.2010

Л. Гуляєва, канд. екон. наук

ВПРОВАДЖЕННЯ ПРИНЦИПІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ У БАНКІВСЬКОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Здійснено оцінку ступеня впровадження принципів сталого розвитку у банківському секторі економіки України. Визначено найпоширеніші форми прояву та основні підходи до реалізації корпоративної соціальної відповідальності у зарубіжній практиці фінансового бізнесу. Охарактеризовано сучасний стан реалізації українськими банками корпоративної соціальної та екологічної відповідальності.

The introduction of the principles of sustainable development is carried out in the banking sector's of economy in Ukraine. The basic forms and approaches to realization of corporate social responsibility in foreign financial business are also considered. The modern state of realization of bank corporate social and ecological responsibility in Ukrainian is investigated.

Вступ. В сучасному світі успіх будь-якої компанії, у тому числі і банківської установи, тісно пов'язаний з соціально-економічним розвитком країни, станом її навколишнього середовища. Загострення екологічних проблем, фінансова й економічна кризи, що охопили світ, доводять необхідність удосконалення діяльності банків, у тому числі в частині управління екологічними та соціальними ризиками. Відповідно в таких умовах на світовому фінансовому ринку зростає увага фінансових інститутів до концепції сталого розвитку, що знаходить свій прояв у підвищенні корпоративної соціальної та екологічної відповідальності провідних фінансових установ.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Дослідженню ролі фінансових інститутів у забезпеченні сталого розвитку присвячені праці зарубіжних науковців, зокрема Б. Бауе, В. Ясінського, А. Міроненкова, І. Соболевої, фахівців Всесвітнього фонду дикої природи І. Герасимчук, К. Ілюжинової, Г. Крафт, Ю. Лоттманн, окремі роботи вітчизняних економістів С. Єгорицевої, І. Горячек, М. Вернер, М. Дмитренко та інших. Однак, проблеми соціальної, екологічної відповідальності банків у контексті забезпечення сталого розвитку, взаємозв'язок корпоративної соціальної відповідальності з фінансовими результатами діяльності фінансових інститутів в реаліях України все ще залишаються практично недослідженими вітчизняною наукою. Існує об'єктивна необхідність розробки теоретичного підґрунтя та аналізу практичного впровадження принципів сталого розвитку у банківській системі України.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення оцінки ступеня впровадження принципів сталого розвитку у банківському секторі економіки України. Ставлять-

ся завдання: визначити найпоширеніші форми прояву та основні підходи до реалізації корпоративної соціальної й екологічної відповідальності у зарубіжній практиці фінансового бізнесу; охарактеризувати сучасний стан та форми прояву корпоративної соціальної та екологічної відповідальності банків України.

Виклад основного матеріалу. За визначенням Міжнародної комісії ООН з навколишнього середовища та розвитку, сталий розвиток – це такий розвиток, який задовольняє потреби нинішнього часу, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. Сталий розвиток суспільства базується на соціальній та екологічній відповідальності людини та компанії. Фінансові інститути, що приєднуються до проблем сталого розвитку, переорієнтовують свою діяльність на здійснення відповідального фінансування. Останнє у широкому розумінні передбачає врахування фінансовими інститутами екологічних та соціальних ризиків, пов'язаних з клієнтами та профінансованими проектами, та створення адекватних систем управління такими ризиками. У вузькому розумінні поняття відповідального фінансування застосовують до фінансових інститутів, що спеціалізуються на фінансуванні соціально й екологічно значимих проектів [14, с.116]. Щодо компаній у світовій практиці виділяють два основні підходи до корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) [14, с.115-116]:

✓ **"реагуючий" підхід до КСВ** – зводиться до "роздачі грошей" компаніїю, яка, забезпечуючи певні вигоди для зацікавлених сторін, сама зазнає втрат. Частіше носить характер ситуативної реакції на події в зовнішньому середовищі, включаючи благодійні пожертву-

вання, вимушені або продиктовані міркуваннями корпоративного іміджу соціальні й екологічні інвестиції, спрямовані на зниження збитку, нанесеного в процесі основної діяльності компанії.

✓ **стратегічний підхід до КСВ** припускає створення ситуацій, вигідних і компанії, і суспільству за рахунок виробництва благ, використовуваних компанією разом із зацікавленими сторонами. Передбачає використання КСВ як інструмента управління конкурентоспроможністю компанії.

У міжнародній практиці глобальні тенденції сталого розвитку та КСВ у фінансовому бізнесі мають такі основні форми прояву: формалізація місії й стратегії відповідно до принципів сталого розвитку (вже здійснено більшістю міжнародних фінансових компаній); відповідальне управління інфраструктурою й логістикою; впровадження систем управління питаннями охорони навколишнього середовища (провідні банки світу: Citigroup, Mizuho Financial Group, Sumimoto Mitsui Financial Group, HBOS, Deutsche Bank – вже впровадили сертифіковані системи екологічного менеджменту по міжнародному стандарту ISO 14001) [1]; впровадження системи управління якістю (мають сертифіковані системи менеджменту якості за стандартом ISO 9001 банки Credit Agricole Groupe, JP Morgan Chase & Co, BMP Paribas, Societe Generale) [1]; впровадження програм по створенню корпоративної культури, орієнтованої на сталий розвиток [1]; підготовка звітності зі сталого розвитку [13]; застосування соціальних і екологічних критеріїв для оцінки проектів, що фінансуються; спонсорство й добродійність; впровадження програм типу "зелений офіс" (мінімізація впливу діяльності офісу на навколишнє середовище; впровадження міжнародних стандартів соціальної

та екологічної корпоративної відповідальності (Глобальний договір та Принципи відповідальних інвестицій ООН, документи групи Світового банку та Міжнародної фінансової корпорації, Принципи екватора ті ін.).

Відповідно, банки України також починають розуміти свою важливу соціальну роль у суспільстві. Як зазначають спеціалісти ПАТ "Райффайзен Банк Аваль" за 2009 рік, сучасний банк – це вже не тільки комерційне підприємство, покликане заробляти прибутки для власників, а й установа, для якої її соціальна роль та репутація в суспільстві є надзвичайно важливими факторами розвитку [6]. На думку фахівців ОТП БАНКУ, у нинішніх умовах глибокої економічної кризи корпоративна соціальна відповідальність бізнесу набуває особливого значення, будучи одночасно доказом спроможності компанії перед суспільством і дієвим інструментом керування власною репутацією [11].

За матеріалами офіційних сайтів банків автором здійснено дослідження сучасного стану впровадження українськими банками принципів сталого розвитку, а саме: корпоративної соціальної та екологічної відповідальності (основні результати представлено у табл.1). Аналіз проводився серед 10 найбільших банків, на які у сукупності припадає 56 % активів, 58 % балансового капіталу, 56 % зобов'язань, 57 % депозитів фізичних осіб та 61% депозитів юридичних осіб банківської системи України [12]. Саме ці банки, виконуючи більше 50 % усіх банківських операцій, мають найбільше соціальне навантаження в Україні. Логічно припустити, що будучи провідними гравцями ринку, вони мають бути найактивнішими серед вітчизняних банків і у питанні впровадження концепції сталого розвитку.

Таблиця 1. Характеристика соціальної та екологічної корпоративної відповідальності банків ("+" – так, "-" – ні)

Індикатори	Банки (у порядку зниження їх частки на ринку банківських активів)									
	ПРИВАТ-БАНК	УКРЕКСІМ-БАНК	ОЩАД-БАНК	РАЙФФАЙ-ЗЕН БАНК АВАЛЬ	УКРСІБ-БАНК	УКРСОЦ-БАНК	ВТБ БАНК	АЛЬФА-БАНК	ОТП БАНК	НАДРА
1.Іноземні інвестори	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+
2. Здійснення міжнародних за- позичень	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+
3. Активні зв'язки з міжнародним банківським бізнесом (участь у міжнародних організаціях, коре- спондентські зв'язки з інозем- ними банками тощо)	+	+(Глобальна мережа ек- спортно-ім- портних банків)	+	+	+	+(Гло- бальний договір ООН)	+	+	+	+(Гло- бальний договір ООН)
4. Формулюванні місії, стратегії банку з урахуванням принципів соціальної та екологічної відпо- відальності	-	+	+	-	-	+	+	+	+	+
5.Наявність інформації про соці- альну та екологічну від- повідальність на сайті банку	-	+	+	+(роз- діл сайту)	+(розділ сайту)	+	-	+	+	+(розділ сайту)
6. Наявність нефінансової звіт- ності (про корпоративну соціа- льну та екологічну відповідаль- ність)	-	-	-	-	-	-	-	-	+(англій- ською мовою)	+
7. Наявність інформації про соціальну та екологічну від- повідальність у звітах банку	-	+(розділ звіту)	-	+(роз- діл звіту)	-	-	-	-	+(розділ звіту)	+
8.Інформація про спонсорство та благодійність	-	+	-	+	+	-	-	+	+	+

Закінчення табл. 1

Індикатори	Банки (у порядку зниження їх частки на ринку банківських активів)									
	ПРИВАТБАНК	УКРЕКСІМБАНК	ОЩАДБАНК	РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ	УКРСИБАНК	УКРСОЦБАНК	ВТБ БАНК	АЛЬФА-БАНК	ОТП БАНК	НАДРА
9. Інформація про вплив профінансованих проектів на навколишнє середовище	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10. Соціальна відповідальність персоналу (кодекс корпоративної етики)	-	-	+	+	-	-	-	+	-	-
11. Інформація про фінансування програм енергозбереження	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-

Джерело: складено автором за даними [2-11].

Охарактеризуємо сучасний стан корпоративної соціальної та екологічної відповідальності кожного з обраної групи банків.

ПАТ КБ "ПРИВАТБАНК" [10]. Позиціонує себе як "соціально значимий банк", що, однак, реалізується лише у формі "послідовної політики зміцнення стабільності банку й удосконалювання якості обслуговування". Приватбанк здійснює обслуговування кредитних ліній декількох міжнародних фінансових організацій; єдиний з українських банків має закордонну філію на Кіпрі; активно працює у Росії, Латвії, Португалії, Грузії, Казахстані, Китаї; перший серед українських банків розмістив єврооблігації на європейському ринку. Але, незважаючи на активну міжнародну діяльність, ні на сайті банку, ні у його звітах не розкрито соціальні, екологічні проблеми розвитку банку. Його стратегічна мета – бути лідером в Україні, маючи показники доходності, прибутковості й надійності найкращі серед найбільших банків країни – є виключно фінансовою та не відповідає сутності сталого розвитку.

ПАТ "УКРЕКСІМБАНК" [7]. За визначенням банку, відповідальність бізнесу перед суспільством є одним із важливіших аспектів ділової філософії Укрексімбанку. "Укрексімбанк" є одним з найбільш рентабельних банків в Україні, що прагне бути сучасним банком європейського зразка, орієнтованим, передусім, на обслуговування зовнішньоекономічної діяльності держави. За результатами дослідження міжнародного рейтингового агентства Standard & Poor's та Агентства фінансових ініціатив в банківському секторі України БАТ "Укрексімбанк" двічі отримував найвищу оцінку експертів за інформаційну прозорість. Проте, незважаючи на отримані нагороди, у загальних звітах банку при визначенні стратегічних цілей, практично не знаходять відображення соціально-екологічні проблеми. Водночас місія сформульована з урахуванням соціальних функцій банку – "сприяти розвитку економіки України та бізнесу клієнтів, переважно шляхом... підтримки національного експортера, програм енергоефективності та виконання функцій фінансового агента Уряду України". Однак, хоча банк активно впроваджує різні форми КСВ (взаємодія з ЄБРР за Програмою енергоефективності в Україні, членство у Глобальній мережі експортно-імпорتنих банків та фінансових установ зі сприяння розвитку, фінансування екологічних проектів та ін.), його фахівці соціальну відповідальність неправомірно ототожнюють з благодійністю.

БАТ "ОЩАДБАНК" [2]. Ощадбанк – державний банк, єдиний в Україні має державну гарантію по вкладах населення, спеціалізується на ощадній справі, а, отже, має подвійне соціальне навантаження. Його місія має

чітке соціальне спрямування – банк "... завдяки копійчій роботі, допомагає розвивати економіку України та забезпечувати інтереси її громадян". З метою визначення етики ділових відносин і правил поведінки співробітників банком впроваджено Кодекс корпоративної етики, в якому корпоративними принципами банку визнано: відданість справі, законність, професіоналізм, відвертість, конфіденційність, відповідальність. Також банк активно фінансує проекти енергозбереження. Однак, незважаючи на декларування принципів соціально-екологічної відповідальності, у звітності банку, зокрема за 2009 рік, практично не розкрито соціально-екологічні аспекти його діяльності.

ПАТ "РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ" [6]. Банк приділяє істотну увагу соціальним проблемам, визнаючи свою соціальну роль у суспільстві. Австрійська материнська компанія – Райффайзен Інтернаціональ Банк-Холдинг АГ – поширює на український дочірній банк свою практику ведення соціально відповідального бізнесу. Банк не звужує поняття КСВ лише до спонсорства та благодійництва, активно реалізуючи різні її форми: Кодекс поведінки працівників, орієнтація на найповніше задоволення потреб клієнтів, підтримка розвитку персоналу, впровадження чесних ділових стосунків з партнерами та клієнтами, розбудова позитивних відносин з місцевими громадами, старання виконання обов'язків перед державою, реалізація суспільно значимих благодійних та спонсорських проектів, співпраця з міжнародними організаціями. Окремі розділи загального звіту та сайту банку повністю присвячені проблемам соціальної відповідальності.

ПАТ "УКРСИБАНК" [7]. Даний банк (з іноземними інвестиціями та активною участю у міжнародному банківському бізнесі) не приділяє уваги проблемам сталого розвитку. Хоча на сайті банку цілий розділ присвячено соціальним проектам, однак, до них віднесено лише благодійництво та спонсорство. При визначенні місії, стратегічних цілей банку проблеми соціально-екологічної відповідальності не висвітлюються, що характеризує його інформаційну непрозорість, віддаленість від принципів сталого розвитку.

ПАТ "УКРСОЦБАНК" [9]. За визначенням фахівців банку, він має соціальне призначення – пропонує повний комплекс сучасних фінансових та платіжних інструментів, що допомагають організаціям досягнути комерційного успіху, а людям – підвищити рівень добробуту. Про провідні позиції Укрсоцбанку в банківському секторі України свідчить те, що саме Укрсоцбанк став одним із двох українських банків, що увійшли у ТОП-500 найбільших світових фінансових компаній за вартістю бренду, складений агентством Brand

Finance; один з перших банків в Україні розпочав звітувати у відповідності до стандартів Базель II (з 2010 року); є активним учасником Глобального договору ООН. Однак, незважаючи на те, що банк є членом відомих міжнародних організацій зі сприяння сталому розвитку, на його сайті, в його загальних звітах за рік не розкрито інформації безпосередньо про конкретні цілі та заходи, що здійснює банк у сфері сталого розвитку.

ПАТ "ВТБ БАНК" [5]. Позиціонує себе як банк, що розбудовує бізнес в інтересах клієнтів, акціонерів, і суспільства. За підсумками 2009 року Голова правління ВТБ Банку увійшов у ТОП-10 найуспішніших керівників банків України, в 20 людей, які найбільшою мірою впливають на банківську систему України, став переможцем загальнонаціональної програми "Людина року-2009" ("Фінансист року"). Незважаючи на ці досягнення, ні на сайті, ні у звітах банку немає жодної інформації з проблем соціальної та екологічної корпоративної відповідальності.

ПАТ "АЛЬФА-БАНК" [4]. У практичній діяльності банк прагне відповідати і міжнародним стандартам КСВ. Соціальні аспекти пронизують місію та стратегічні цілі банку, їм присвячено окремий розділ сайту. Так, однією з основних стратегічних напрямків розвитку банку в економічному полі України визнано активну участь у грошово-кредитному забезпеченні розвитку економіки і зростанні добробуту українського народу. Важливо, що керівництво банку усвідомлює роль кваліфікованого персоналу у досягненні цієї цілі. Також Альфа-Банк бере на себе місію підтримувати спонсорські й благодійні програми, які сприяють соціальному й культурному розвитку суспільства.

ПАТ "ОТП БАНК" [11]. Банк вважає КСВ доказом відповідальності перед суспільством і дієвим інструментом управління репутацією, індикатором стабільності й надійності. OTP Bank – єдиний серед фінансових установ України – посів сьоме місце в рейтингу найбільш соціально відповідальних міжнародних компаній в Україні за версією журналу "Г'вардія". На сайті банку немає окремого розділу присвяченого соціальній відповідальності, та такою інформацією пронизаний річний звіт банку за 2009 рік. Соціальна діяльність для OTP Bank є принциповою позицією, що відображає його зацікавленість в економічному та у духовному розвитку країни, становленні громадянського суспільства в Україні. В OTP Bank розроблено власну стратегію КСВ. Серед основних завдань банку у сфері КСВ такі: стати еталоном соціально-відповідальної компанії, мінімізувати негативний вплив на навколишнє середовище, підтримувати проекти енергоефективності, створювати умови для професійного та особистісного росту персоналу, брати активну участь у соціальному житті суспільства, надавати підтримку найменш захищеним верствам населення. Однак, на практиці задекларовані зобов'язання щодо звітності виконуються неповною мірою – банк підготував звіт про КСВ лише англійською мовою, що знижує його доступність для користувачів України.

БАТ "НАДРА" [3]. Банк декларує КСВ як ціннісний орієнтир для керівництва та кожного співробітника банку. Соціальна відповідальність банку полягає в активній і планомірній участі в економічному, екологічному й соціальному розвитку суспільства. КСВ розуміється банком як добровільно прийняті корпоративні принципи, яких він має намір дотримуватися в повсякденній роботі: принцип відкритості й прозорості, принцип дотримання інтересів і потреб майбутніх поколінь із метою забезпечення сталого розвитку, принцип ведення постійного діалогу із зацікавленими сторонами. Зокрема, банк проводить соціальні програми, спрямовані на поліпшення життя й здоров'я дітей, спонсорські проекти

розвитку культури й спорту. В травні 2006 року НАДРА приєднався до Глобального Договору ООН. У 2008 році Надра Банк першим з українських банків представив звіт з КСВ, головне завдання якого – проведення глибокого самоаналізу своєї діяльності в області КСВ основі міжнародних стандартів. Також банк впровадив програму "Зелений офіс", яка є аналогом успішно діючої в усьому світі екологічної концепції (раціональне використання ресурсів, енергії; зменшення відходів при роботі офісних приміщень; централізований збір використаного офісного паперу з наступною передачею її в центри переробки і т.і.). Банк має окремий розділ сайту "Принципи корпоративної соціальної відповідальності", де широко розкрито сутність та принципи КСВ, зацікавлених сторін банку, благодійницькі та спонсорські проекти, екологічні програми, звіти з КСВ за 2007-2008 роки. Однак, варто зауважити, що незважаючи на активність банку у забезпеченні сталого розвитку, його фахівці не зовсім коректно визначають поняття КСВ, ототожнюючи її зі сталим розвитком (остання є ширшим поняттям).

За результатами дослідження 10 найбільших банків України, визначимо характерні риси, що характеризують сучасний стан корпоративної соціальної та екологічної відповідальності обраної групи банків:

- ✓ не всі банки формують свою місію та стратегію відповідно до принципів сталого розвитку. Більшість банків, що декларують соціально-екологічну орієнтацію у своєму розвитку, є інформаційно непрозорими: не розміщують інформації про КСВ у своїх звітах, на офіційних сайтах, не публікують звіти зі сталого розвитку.

- ✓ з 10 досліджених банків лише 1 банк (НАДРА) і лише за 2007-2008 роки опублікував повноцінні звіти зі сталого розвитку українською мовою. Відкривши їх широкому загалу на своєму сайті; 3 банки створили на сайтах окремі спеціалізовані розділи, присвячені соціальним проблемам; 4 банки розкрили інформацію про соціальну та екологічну відповідальність у річних звітах;

- ✓ більшість банків невірно розуміють поняття "соціальна відповідальність", переважно ототожнюючи її з благодійністю та спонсорством. Внаслідок такого "вузького" трактування, банки знижують свої потенційні можливості підвищити свою репутацію за рахунок різних форм КСВ. Так, хоча окремі банки активно впроваджують різні форми корпоративної відповідальності (взаємодія з міжнародними організаціями, реалізація проектів енергоефективності, модернізації промисловості з позитивним впливом на довкілля, підвищення КСВ та професіоналізму працівників, і інші напрями), все ж у своїх звітах, публікаціях про КСВ банки обмежуються переважно благодійністю та спонсорством, не розкриваючи свій реальний та потенційний позитивний вплив на життєдіяльність суспільства;

- ✓ позитивною тенденцією є те, що банки починають поступово більше уваги приділяти соціально-екологічним проблемам. З позицій забезпечення активізації позитивного вкладу кожного працівника банку у розвиток суспільства, варто відзначити важливість прийняття внутрішніх документів – кодексів корпоративної етики, що вже здійснили 3 з 10 досліджуваних банків;

- ✓ здійснюються перші кроки до впровадження в Україні міжнародних стандартів соціальної та екологічної відповідальності: Глобальний договір ООН (Укрсоцбанк, Надра), Глобальна ініціатива зі звітності (Надра);

- ✓ банки, декларуючи свої соціальні та екологічні цілі, не розкривають інформації про ступінь їх досягнення, а тому, оцінити чи певний банк реально реалізує концепцію сталого розвитку чи лише декларує її неможливо. Для уникнення такої ситуації, яка свідчить про непрозорість банківського бізнесу, варто принаймні внести інфо-

рмацію про КСВ до обов'язкових елементів річних звітів банків, де показувати не лише цілі, завдання у даному напрямі, а реальні заходи щодо їх досягнення;

✓ банки не розкривають інформацію про проекти, які вони фінансують та їх соціально-екологічні наслідки;

✓ 7 з 10 найбільших банків є банками з іноземними інвестиціями; 9 – здійснювали міжнародні запозичення; всі досліджувані банки мають активні зв'язки з міжнародним бізнесом, а тому, щоб бути повноцінними партнерами на світовому ринку, вони повинні працювати за світовими стандартами ведення бізнесу, орієнтуючись на забезпечення сталого розвитку. Отже, на нашу думку, реальний перехід до роботи за стратегією КСВ для банків, що бажають забезпечити свою конкурентоспроможність, у майбутньому – неминучий;

Висновки. Нині в Україні принципи сталого розвитку не набули активного впровадження, навіть серед провідних найбільших банків. Ті ж банки, які першими почали урахувати соціально-екологічні аспекти у своїй діяльності, застосовують "реагуючий" підхід до КСВ, коли фінансовий інститут, забезпечуючи певні вигоди для зацікавлених сторін, сам зазнає втрат. Проте, щоб бути повноцінними партнерами на світовому фінансовому ринку,

орієнтиром для банків має стати стратегічний підхід до КСВ, що забезпечує перетворення соціальної та екологічної відповідальності в інструмент управління ризиками та підвищення конкурентоспроможності банку.

1. Лещинская К.Л. Устойчивое развитие компаний финансового сектора [Электронный ресурс] // Официальный сайт ОАО "МДМ Банк", Россия. – Режим доступа: <http://pda.mdmbank.ru/articles/42571/news-material>.
2. Офіційний сайт БАТ "Ощадбанк" // <http://www.oschadnybank.com>.
3. Офіційний сайт БАТ "Надра" // <http://www.nadra.com.ua>.
4. Офіційний сайт ПАТ "АЛЬФА-БАНК" // <http://www.alfabank.com.ua>.
5. Офіційний сайт ПАТ "ВТБ БАНК" // <http://vtb.com.ua>.
6. Офіційний сайт ПАТ "РАЙФАЙ-ЗЕН БАНК АВАЛЬ" // <http://www.aval.ua>.
7. Офіційний сайт ПАТ "УКРЕКСІМБАНК" // <http://www.eximb.com>.
8. Офіційний сайт ПАТ "УКРСИББАНК" // <http://www.ukrsibbank.com>.
9. Офіційний сайт ПАТ "УКРСОЦБАНК" // <http://www.usb.com.ua>.
10. Офіційний сайт ПАТ КБ "ПРИВАТБАНК" // <http://www.privatbank.ua>.
11. Офіційний сайт ПАТ "ОТП БАНК" // <http://www.otpbank.com.ua>.
12. Показники діяльності банків за станом на 01.06.2010 р // Офіційний сайт Асоціації українських банків // http://aub.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=2571&menu=104&Itemid=112.
13. Саприкіна М. Соціальний звіт банку "Надра" [Електронний ресурс] // Центр розвитку корпоративної соціальної відповідальності. – Режим доступу: <http://blog.csr-ukraine.org/myblog/2008/06/21/cotsialniy-zvit-bank-nadra/>.
14. Чистая выгода для России: преимущества ответственного финансирования. Доклад Программы по экологизации рынков и инвестиций WWF / Под ред. И. Герасимчук, К. Илюжиновой и А. Шорна. Москва – Франкфурт-на-Майне – Йоханнесбург: WWF, 2010.

Надійшла до редколегії 16.08.2010

В. Делас, асист.

ВАЛЮТНІ ДЕПОЗИТНІ ОПЕРАЦІЇ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

У статті розглядаються особливості залучення коштів у іноземній валюті та їх місце в структурі валютних операцій, що проводяться комерційними банками. Також аналізується роль валютних депозитних операцій в діяльності уповноважених банків та їх вплив на формування ресурсної бази для проведення активних операцій.

This article discusses the features of raising funds in foreign currency and their place in the structure of foreign exchange transactions conducted by commercial banks. And also analyzed the role of foreign exchange deposit operations in the activities of authorized banks and their influence on the formation of the resource base for active operations.

Для проведення будь-яких активних операцій, в тому числі і валютних, необхідна наявність відповідної ресурсної бази. Операції із залучення депозитів є основним видом пасивних операцій комерційних банків. Ці кошти можуть бути залучені як на поточні, так і на строкові, валютні, ощадні та інші рахунки.

Досліджуючи операції, пов'язані з залученням валютних коштів, необхідно, передусім, зазначити що основні учасники валютно-депозитного ринку це комерційні банки, які здійснюють зазначені операції як для підтримання короткострокової ліквідності так і з метою отримання прибутку, проте Центральні банки держав, позабанківські фінансово-кредитні установи та транснаціональні корпорації також можуть здійснювати операції на цьому ринку.

Операції комерційних банків на валютному ринку та зокрема депозитні операції у іноземній валюті вивчаються з часу їх виникнення у банківській практиці. Окремі аспекти здійснення депозитних валютних операцій досліджували у своїх працях такі вчені-економісти як: Боринець С.Я., Васильченко З.М., Дзюблюк О.В., Міщенко В.І., Мороз А.М., Примостка Л.О., Ющенко В.А., Красавіна Л.М., Лізелот С., Котелкін С.В., Енг М.В., Мишкін Ф.С., Міллер Р.Л., Нідеккер Г.Л., Пебро М., Сінкі Дж. та інші.

Валютні ринки, у тому числі й ринки депозитів у іноземній валюті, функціонують цілодобово, що пов'язано з послідовністю часових поясів. Основними світовими фінансовими центрами, де здійснюється більша частина операцій, є Лондон, Нью-Йорк, Франкфурт, Цюрих та Токіо. Основна частина депозитних угод укладається в доларах США, британських фунтах стерлінгів, євро, швейцарських франках та японських єнах, однак, це не означає, що ринок міжбанківських валютних депозитів

обмежений зазначеними валютами. Депозити можуть здійснюватися, за згодою учасників операції, у будь-якій валюті (обмеження можуть бути пов'язані з внутрішніми обмеженнями на здійснення операцій та особливостями регулювання руху капіталів у деяких країнах).

Необхідно підкреслити, що на рівень процентних ставок за депозитними операціями в іноземній валюті, в основному впливають чинники з боку країни походження цієї валюти, а не країни де здійснюється операція з розміщення або залучення коштів. Крім того, як свідчить практика, ринки депозитних та конверсійних операцій тісно пов'язані між собою за умов відсутності обмежень на рух капіталів та здійснення конверсійних операцій зміни відсоткових ставок за тією чи іншою валютою призводить до коливання валютних курсів.

Ще один момент, який вимагає акцентування уваги в даному контексті, це той факт, що за умов високої інфляції національної валюти за інших незмінних умов підприємства та населення намагається робити заощадження у іноземній валюті. Існує думка, що саме цей факт (разом з лібералізацією зовнішньої торгівлі та зростанням експорту) на початку 90-х рр. спонукав економічних суб'єктів швидкими темпами накопичувати залишки на валютних рахунках. Починаючи з 1996 року валютний курс гривні коливався значно повільніше, темпи інфляції знизилися і спостерігається зниження питомої ваги валютних вкладів у загальній сумі залучених коштів.

Наступне досить відчутне зростання обсягів депозитних вкладень у іноземній валюті у вітчизняній банківській практиці спостерігалось після 1 січня 2002 р., з введенням євро. Саме в грудні 2001 року спостерігається досить значне зростання обсягів депозитів у валютах країн, що обмінювали національні валюти на євро в банки, які достатньо активно привертали європейські валюти на депозити з

подальшою конвертацією в євро. Для клієнтів це було вигідно здійснювати такі вкладення, які автоматично пере-

водилися в євро, і притік грошових коштів значно збільшив обсяги депозитного валютного ринку.

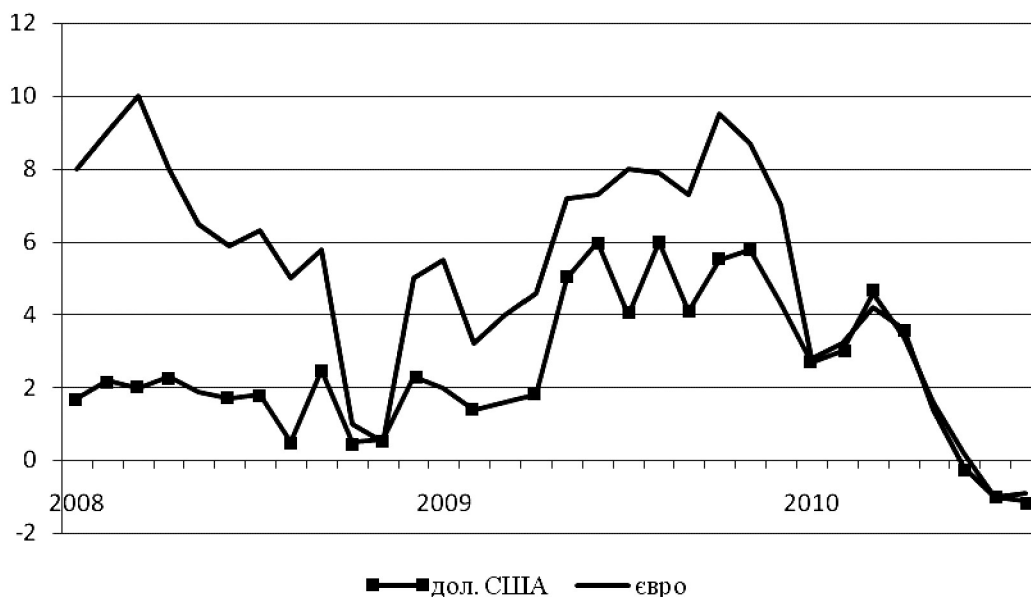

Рис. 1. Динаміка залучення нових депозитів у іноземній валюті протягом 2008 – 2009 рр. (зміна за 12 місяців, кумулятивно, %)

Позитивні економічні тенденції, які спостерігалися в вітчизняній економіці до початку економічної кризи, зумовили поступове зниження частки валютних пасивів, що свідчить про зростання довіри до національної валюти та стабілізацію економіки України в цілому. Разом з тим негативні тенденції, що спостерігаються з другої половини 2008 року миттєво відобразилися на структурі депозитного портфеля комерційних банків.

Що стосується обсягів депозитного ринку, в тому числі і валютного сегменту, то досить тривалий час спостерігалось нарощення його обсягів. Так на кінець 2008 року обсяги коштів залучених комерційними бан-

ками від резидентів складала 359 740 млн. грн. в тому числі 157 905 млн. грн. депозити залучені в іноземній валюті. Однак, зростання обсягів залучених коштів, яке спостерігалось протягом тривалого часу, сповільнилося. Причому якщо говорити про загальні обсяги депозитних вкладень, то в 2009 році спостерігалось зниження загальних залишків грошових коштів на депозитних рахунках, однак таке зниження стосується тільки гривневих депозитів. Що стосується залучення коштів в іноземній валюті, то як видно з таблиці 1 має місце тільки сповільнення темпів нарощення обсягів валютних ресурсів комерційних банків.

Таблиця 1. Основні показники розвитку депозитного ринку України

Показники	Депозити всього	в тому числі					
		в національній валюті			в іноземній валюті		
		млрд. грн.	питома вага	% до попере- днього року	млрд. грн.	питома вага	% до попере- днього року
Залишки коштів на кінець періоду (млрд. грн.)							
2003	61,6	41,9	68,0	163,7	19,7	32,0	162,8
2004	83,0	52,6	63,6	125,8	30,2	36,4	153,6
2005	132,7	87,2	65,7	165,3	45,5	34,3	150,8
2006	184,2	114,1	61,9	130,8	70,1	38,1	154,0
2007	283,9	192,3	67,7	167,1	91,6	32,3	129,3
2008	359,7	201,8	56,1	126,7	157,9	43,9	172,4
2009	335,0	173,1	51,7	93,1	161,9	48,3	102,5
2010	378,9	212,5	56,1	113,1	166,4	43,9	102,7

* Дані за 6 місяців 2010 року

Це пояснюється, перш за все слабкою довірою вкладників до банківської системи, яка сформувалася історично. Дану тезу підтверджує також той факт, що в структурі валютних депозитів найбільшу питому вагу складають депозити до запитання причому їх частка дедалі зростає з загостренням кризових явищ у економіці країни (22,7 загального обсягу валютних депозитів на кінець 2008 року проти 26,8 % на кінець липня 2010 року) та депозитів до 1 року (29,5 % та 42,8% відповідно) Причому це не зважаючи на те, що відсоткові став-

ки за такими вкладами нижчі ніж за більш довготерміновими. Так за станом на кінець липня 2010 року середньозважені ставки в іноземній валюті депозитами до 1 року складали 6,4 %, за депозитами від 1 до 2 років – 9,2 % а за депозитами на строк понад 2 роки – 7,7 % у той час як ставки за депозитами в національній валюті складають 12,2, 17,9 та 16,9 % відповідно.

Загальна тенденція зміни обсягів валютних депозитів та їх структура за строками погашення за останні роки відображена на рисунку 2.

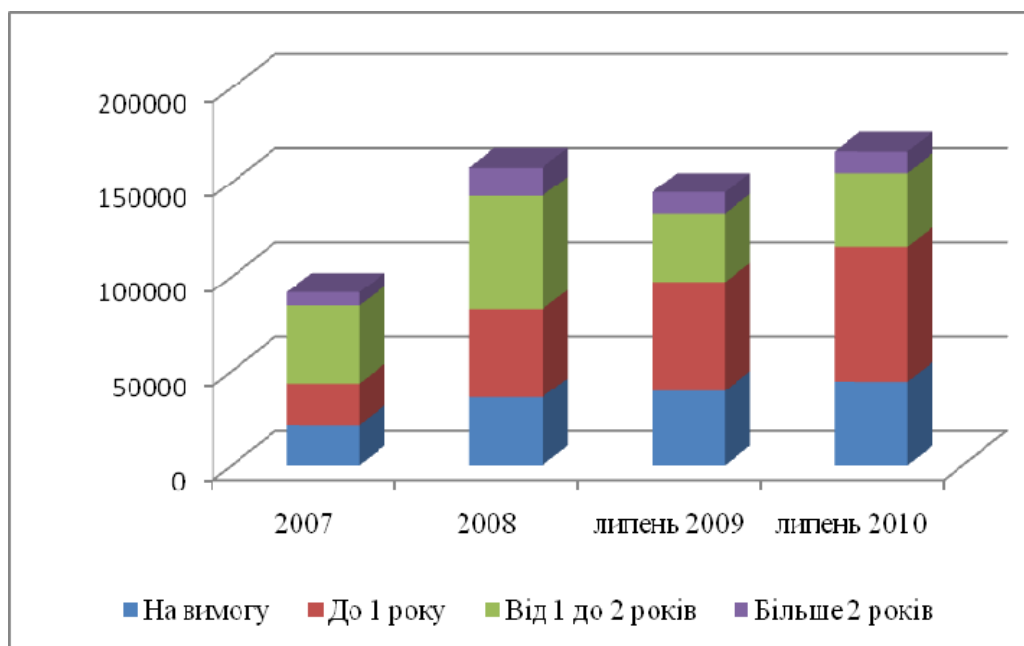

Рис. 2. Динаміка валютних депозитів в розрізі строків залучення (тис. грн.)

Порівнюючи в цілому вітчизняну практику надання валютних кредитів та залучення депозитів у іноземній валюті, варто зазначити, що проблеми останніх не характеризуються такою глибиною та різноманітністю як проблеми ефективного розміщення валютних коштів. Проте, як стверджують фахівці на сьогоднішній день усе ще значна частка валютних коштів знаходиться поза банківською системою. Підрахувати такі кошти досить складно, але поза сумнівами мова іде про мільярди доларів США. Даний факт можна розглядати як те, що на сьогоднішній день саме домашні господарства є потенційними інвесторами економіки України. Динаміка залучення валютних коштів населення у банківську систему традиційно залежить від рівня довіри до останньої, а також від гнучкості депозитної політики комерційних банків та асортименту послуг.

Однак в даному напрямку існують досить значні проблеми, які безумовно загострилися в період фінансової кризи значних коливань курсу гривні по відношенню до провідних світових валют. В сучасних умовах у вітчизняній банківській практиці питання залучення валютних депозитів є досить дискусійним, особливо в світлі заяв Національного банку України, що стосуються заборони надання валютних кредитів суб'єктам, які не мають джерела валютних надходжень.

Крім того новим викликом для нарощення обсягів депозитних вкладень на рахунки в комерційних банках, як загалом, так і в іноземній валюті стане започаткування практики оподаткування доходів отриманих за депозитними вкладеннями, що планується в рамках прийняття Податкового кодексу. Не зважаючи на той факт, що така практика є звичайною для розвинених країн, реакція вітчизняних вкладників, очевидно, відобразиться у відтоках грошових коштів як у гривні так і в іноземних валютах з вітчизняної банківської системи

Останнім часом в банківських та наукових колах точиться суперечка щодо виведення валютних депозитів з під системи гарантування вкладів фізичних осіб. Зокрема з подібними заявами неодноразово виступали представники Національного банку. Це питання є досить суперечливим, оскільки з одного боку такий крок спрямований на переведення значної частки валютних вкладень в гривневі депозити, що зменшить питому вагу валютних коштів в фінансовій системі та сприятиме стабілізації курсу національної валюти, проте з іншої сторони це може призвести до впливу коштів з банківської системи і таким чином призведе до накопичення валютних коштів поза банками.

Проте, не дивлячись на те, що проблема доларизації, як і необхідність цілого комплексу заходів для закріплення за гривнею не лише платіжної, а й ощадної функції є досить актуальною, безумовним є і те, що домагатися зміцнення ощадного статусу гривні необхідно лише старанно зваженими комплексними методами, і в жодному разі - якимись заборонами чи примусовими обмеженнями на валютні депозити, виплати відсотків за ними. Єдино правильний спосіб - робити заощадження в гривні досить надійними і більш вигідними, ніж валютні, задіявши при цьому виключно ринкові важелі.

1. Закон України "Про банки і банківську діяльність" № 2121-III від 07.12.2000 р. 2. Інструкція про порядок відкриття, використання та закриття рахунків у національній та іноземній валютах. Затверджено Постановою Правління НБУ № 492 від 12.11.2003 р. 3. Міжнародні розрахунки та валютні операції: Навч. посібник / О. І. Береславська, О. М. Наконечний, М. Г. Пясецька та ін.; За заг. ред. М. І. Савлука. - К.: КНЕУ, 2002. - 392 с. 4. Дзюблук О.В., Пруський О.С. Організаційно-економічний механізм функціонування комерційних банків на валютному ринку. - Тернопіль: ТНЕУ, 2008. 5. Бюлетень Національного банку України. - №11. - 2009. 6. www.bank.gov.ua - офіційний сайт Національного банку України.

Наукове видання

ВІСНИК
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ЕКОНОМІКА

Випуск 119

Друкується за авторською редакцією

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"
Виконавець Д. Ананьївський

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

Засновник та видавець – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Свідоцтво Міністерства інформації України про державну реєстрацію засобів масової інформації КІ № 251 від 31.10.97. Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", директор Г.Л. Новікова. Адреса ВПЦ: 01601, Київ, б-р Тараса Шевченка, 14, кімн. 43. ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 234 31 28

Підписано до друку 07.12.10. Формат 60x84^{1/8}. Вид. № 529. Гарнітура Arial. Папір офсетний.
Друк офсетний. Наклад 300. Ум. друк. арк. 8,13. Обл.-вид. арк. 11,7. Зам. № 210-5358.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
01601, Київ, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; факс (38044) 239 31 28
E-mail: vydav_polygraph@univ.kiev.ua